

Vergaderjaar 2012–2013

33 400 X

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2013

Nr. 24

VERSLAG VAN EEN WETGEVINGSOVERLEG

Vastgesteld 6 december 2012

De vaste commissie voor Defensie heeft op 3 december 2012 overleg gevoerd met minister Hennis-Plasschaert van Defensie over:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2013 (33 400-X);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 26 oktober 2012 betreffende het verslag houdende de lijst van vragen en antwoorden inzake vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2013 (33 400-X, nr. 8);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 11 juli 2012 betreffende een toetsingskader voor materieelverwerving (32 733, nr. 77);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 31 mei 2012 betreffende het project Defensiebrede Vervanging Operationele Wielvoertuigen (26 396, nr. 92);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 28 juni 2012 betreffende de lijst van vragen en antwoorden inzake het project Defensiebrede Vervanging Operationele Wielvoertuigen (26 396, nr. 95);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 1 november 2012 betreffende de reactie op het verzoek van de commissie om aandacht voor de situatie met betrekking tot geluidsoverlast van de helikopters in de omgeving van Gilze en Rijen (2012Z18591);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 2 november 2012 betreffende de voortgang maatregelen beleidsbrief (32 733, nr. 86);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 25 oktober 2012 betreffende verbeteringen van het beheer bij Defensie (32 733, nr. 83);**
- **de brief van de minister van Defensie d.d. 18 september 2012 betreffende de aanbieding van het Materieelprojectenoverzicht (MPO) 2012 (27 830, nr. 105);**

- de brief van de minister van Defensie d.d. 26 oktober 2012 betreffende de lijst van vragen en antwoorden inzake het Materieelprojectenoverzicht (MPO) 2012 (27 830, nr. 106);
- de brief van de minister van Defensie d.d. 11 september 2012 betreffende de A-Brief project verwerving van beschermingspakketten tegen Chemische Energie (CE-)wapens voor het Infanterie Gevechtsvoertuig (IGV) CV-90 (27 830, nr. 104);
- de brief van de minister van Defensie d.d. 1 november 2012 (27 830, nr. 107) betreffende antwoorden op vragen van de commissie inzake de A-Brief projectverwerving van beschermingspakketten tegen Chemische Energie (CE-)wapens voor het Infanterie Gevechtsvoertuig (IGV) CV-90 (27 830, nr. 104);
- de brief van de minister van Defensie d.d. 1 november 2012 betreffende de verhouding toetsingskader voor materieelverwerving tot richtlijn nr. 2009/81/EG (32 733, nr. 84).

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Defensie,
Ten Broeke

De griffier van de vaste commissie voor Defensie,
Roovers

Voorzitter: Maij
Griffier: Roovers

Aanwezig zijn zeven leden der Kamer, te weten: Jasper van Dijk, Eijssink, Hachchi, Knops, Maij, De Roon en Vuijk,

en minister Hennis-Plasschaert van Defensie, die vergezeld is van enkele ambtenaren van haar ministerie.

Aanvang 18.00 uur.

De **voorzitter**: Goedenavond. Ik hoop dat u tijd hebt gehad om een hapje te eten, want wij zitten van zes tot tien weer in deze zaal. Ik heet het publiek, de minister en haar ambtenaren en de woordvoerders welkom in dit wetgevingsoverleg over Defensie, onderdeel Materieel. Er zijn vijf woordvoerders aanwezig, en er komt er nog één bij. Mijn voorstel is om de spreektijden volgens de convocaties te handhaven en per woordvoerder in eerste termijn drie interrupties toe staan. Ik geef als eerste het woord aan de heer De Roon van de PVV. Hij heeft twaalf minuten voor de eerste en tweede termijn.

De heer **De Roon** (PVV): Voorzitter. De media waren vorige week uitgesproken over de stand van zaken bij het beheer bij Defensie. «Chaos bij Defensie», was de kop in verschillende kranten. Volgens de Algemene Rekenkamer heeft Defensie soms geen idee waar haar wapens zijn. Munitievoorraden komen niet overeen met wat daarover in de eigen computers staat vermeld.

Deze problematiek in het beheer is niet van gisteren. De Rekenkamer waarschuwt al jaren voor de gebrekkige administratie bij Defensie. De minister kan niet voldoen aan haar eigen ambities op het gebied van verbetering in het beheer. De Rekenkamer beveelt dan ook aan om de ambities bij te stellen omdat ze niet realistisch zijn voor Defensie. De vraag is dan hoe de minister de ambities op het punt van het beheer gaat bijstellen. Wat is eigenlijk haar verklaring voor het feit dat Defensie al jarenlang slecht presteert? Wanneer is in haar doelstelling de Defensieorganisatie op dit punt van het beheer eindelijk weer op orde? Mijn fractie wil ook van de minister vernemen in hoeverre Defensie op dit moment een veiligheidsrisico loopt als het gaat om het eventueel kwijtraken van wapens en munitie. Graag een reactie.

Defensie zit middenin een zware reorganisatie, terwijl tijdens de verbouwing de winkel open moet blijven. Het nieuwe kabinet heeft bepaald dat Defensie bovenop de al lopende reorganisatie nog aanvullende bezuinigingen moet doorvoeren. Kan de minister aangeven hoe de nieuwe bezuinigingen en de aangekondigde btw-verhoging in grote lijnen effect zullen hebben op materieelprojecten en de voortgang van de reorganisatie? De vorige minister heeft achterstanden op het gebied van kleding, uitrusting, brandstof en urgente munitietekorten teruggedrongen, maar minder succes werd geboekt bij voorraden, reserveonderdelen en het onderhoud. Mijn vraag is dus wat de nieuwe bezuinigingen, die er nog bovenop komen, voor dit proces betekenen.

Defensie zoekt nog kopers voor af te stoten systemen op een niet gunstige Defensiemarkt. De minister stelt wel dat er concrete belangstelling bestaat voor het overtollig materieel dat er nog is. Maar hoe staat het nu werkelijk met de verkoop van af te stoten materieel? Als je het materieelprojectenoverzicht van de afgelopen jaren bekijkt en je vergelijkt het met 2012, valt op dat veel van dezelfde af te stoten projecten blijven terugkomen. Daaruit zou je moeten concluderen dat nog niet alles verkocht is. Mijn vraag is dus: in hoeverre worden deze systemen, die overtollig zijn, daadwerkelijk verkocht? Dat kunnen wij uit het overzicht niet afleiden. Hoeveel van dit materiaal is nu eigenlijk al verkocht? Zijn de vooruitzichten voor de

verkoopopbrengsten eigenlijk wel realistisch? Ik vraag dit omdat er, als er minder wordt verkocht dan wij allen misschien zouden willen, minder kan worden geïnvesteerd.

De investeringsquote is momenteel erg laag, namelijk 15,5% voor 2013. Nu is vaak het verwijt aan ons dat wij een soort freerider binnen de NAVO zijn, maar misschien is dat ook wel niet zo. Kan de minister ons een vergelijking geven van de investeringsquote van Nederland en die van Europese buurlanden die ook met bezuinigingen op defensie worden geconfronteerd?

De minister gaat een nieuwe visie ontwikkelen voor de krijgsmacht, uitgaande van het beschikbare budget. Naar het ambitieniveau, dat jarenlang te hoog was voor het beschikbare budget, moet serieus worden gekeken. Dat vindt ook de PVV. Dit moet gevolgen hebben voor allerlei geplande projecten. Dan rijst toch de vraag of Defensie het zich nog wel kan veroorloven om bijvoorbeeld meer dan 250 miljoen te besteden aan nieuwe operationele wielvoertuigen, of honderden miljoenen aan grote pantservoertuigen van het type Boxer. Wij praten dan niet alleen meer over de opvolging van de F-16, maar ook over andere projecten. Waarom investeert Nederland eigenlijk miljoenen in bouw- en graafmachines, bestemd voor «expeditionaire inzet in operatiegebieden»? Zo heb ik het althans begrepen.

In de visie die deze minister zal gaan ontwikkelen over de toekomstige krijgsmacht, zien wij dan ook graag antwoord op deze essentiële vragen terugkomen. Dat hoeft dus niet vanavond, maar wel straks.

Ook maakt mijn fractie zich zorgen over de dekking van andere investeringsprojecten. De vraag is, of die dekking wel altijd aanwezig is. Het is voor ons niet na te gaan of er ook bezuinigingen zijn doorgevoerd of zullen worden doorgevoerd op projecten in de planningsfase. Wat kan van deze projecten, die nog in de planningsfase geboekt staan, worden verwezenlijkt gezien de bezuinigingen waarmee wij worden geconfronteerd?

De PVV is een partij die pleit voor een sterke en moderne marine, om de Nederlandse handelsbelangen te beschermen. Onze fractie ziet daarom graag aandacht voor investeringsprojecten gericht op het versterken van de zeestrijdkrachten. Zo stellen wij voor om te investeren in onbemande maritieme vaartuigen. Deze zijn goedkoop, snel inzetbaar en kunnen ook in ondiep water opereren. Met hun grote bereik kunnen zij een belangrijke rol spelen op het gebied van piraterijbestrijding, maar ook bij nationale taken, zoals drugsbestrijding, de kustwacht en bescherming van havens. De PVV is niet de enige in het land die deze oproep doet, want ook het The Hague Centre for Strategic Studies doet aanbevelingen aan Defensie om met concrete oplossingen te komen voor de inzet van kleine en goedkope, op afstand bestuurbare vaartuigen, in navolging van investeringen in onbemande vliegtuigen. Vele andere landen investeren eveneens in deze onbemande vaartuigen.

Vorig jaar heeft de Kamer een motie aangenomen om meer aandacht te krijgen voor robotisering en onbemande systemen in de meerjarenplanning van Defensie. Bij elke toekomstige materieelverwerving moet de mogelijkheid van toepassing van robotisering en onbemande systemen worden onderzocht. Deze aangenomen motie wordt verwerkt in de aanpassing en evaluatie van het Defensie materieelproces. Mijn vraag is: hoe staat het daarmee? Wanneer kan de Kamer deze evaluatie en aanpassing tegemoet zien?

De PVV steunt de verwerving van UAV's, de onbemande luchtsystemen, oftewel de «drones». De keuze voor het product is nog niet gemaakt, maar het zal waarschijnlijk een Amerikaans systeem worden. Momenteel is het echter nog niet mogelijk om in het gehele Nederlandse luchtruim met dergelijke toestellen te vliegen. Internationale regelgeving zou Nederland hierin beperken. Kan de minister concreet aangeven wanneer regelgeving

gereed is om de UAV's in het gehele Nederlandse luchtruim te kunnen inzetten?

De PVV is blij met aangescherpte materieelbeleid en het uitgangspunt dat materieel voortaan van de plank moet worden verworven. Defensie heeft de afgelopen jaren slecht gescoord bij het investeren in materieel. Er traden bij veel projecten enorme kostenoverschrijdingen op. De PVV pleit er al langer voor, meer rekening te houden met de te verwachten kosten gedurende de totale levensduur, bij de beslissing om in bepaalde capaciteit te investeren. De vorige minister heeft dit opgepakt in het toetsingskader. Mijn vraag is, hoe dit doorwerkt in de projecten die op dit moment al worden gerealiseerd.

De PVV is van mening dat de Nederlandse krijgsmacht zich zo snel mogelijk moet ontwikkelen tot een geduchte «cyberforce». Hierover hebben wij in het verleden al een aantal moties ingediend. Nederland moet in staat zijn om naast defensieve ook offensieve operaties uit te voeren. Door Defensie is een cyberstrategie ontwikkeld. Volgend jaar wordt er ruim 15 miljoen euro geïnvesteerd in cyberdefence om capaciteiten binnen de Defensieorganisatie op te bouwen. Kan de minister aangeven in hoeverre zij met het huidige budget recht kan doen aan de ambities op het gebied van cyberdefence? Ons bereiken signalen dat er op dit moment nog weinig concrete resultaten zijn geboekt in de publiekprivate samenwerking op het gebied van cyberdefence, bijvoorbeeld bij het uitwisselen van personeel en diensten tussen Defensie en private partijen. Plannen zijn er wel, maar de daadwerkelijke uitvoering blijft ver achter, zo krijgen wij te horen. De PVV wil dat Defensie actiever gaat handelen op deze terreinen. Samenwerking met de private sector, die essentiële infrastructuur in handen heeft, moet veel intensiever tot stand komen om Nederland te kunnen beschermen tegen cyberaanvallen. Hoe wil de minister op dit punt meer concrete resultaten boeken? Graag krijg ik daarop een reactie.

Op dit moment houdt de NAVO zich alleen bezig met defensieve cybercapaciteiten. De vorige minister van Defensie heeft in reactie op het AIV-advies Digitale Veiligheid aangegeven dat op termijn een discussie nodig is over het gebruik van offensieve capaciteiten met betrekking tot cyber binnen de NAVO. Ook de huidige minister van Buitenlandse Zaken heeft hierop gewezen. Is deze minister van Defensie het daarmee eens? Op welke wijze wil zij de komende jaren hiermee aan de slag gaan binnen de NAVO? Graag een reactie.

De heer **Vuijk** (VVD): De heer De Roon heeft gesproken over nieuwe bezuinigingen. Mijn vraag aan hem is welke nieuwe bezuinigingen hij bedoelt. Of bedoelt hij bezuinigingen die al door voorgaande kabinetten zijn gedaan?

De heer **De Roon** (PVV): Het zijn alle bezuinigingen die bovenop de al lopende reorganisatie worden doorgevoerd.

De heer **Vuijk** (VVD): Bedoelt u dan bezuinigingen die vanuit dit regeerakkoord zijn ingesteld of veegt u alles op een hoop? Ik ben nieuwsgierig op welke bezuinigingen u nu precies doelt als u spreekt over nieuwe bezuinigingen.

De heer **De Roon** (PVV): Het gaat om de bezuinigingen die in het regeerakkoord zijn afgesproken.

De **voorzitter**: Dan geef ik nu het woord aan de heer Vuijk. Hij heeft twintig minuten spreektijd voor de eerste en de tweede termijn gezamenlijk.

De heer **Vuijk** (VVD): Voorzitter. De VVD wil een technologisch hoogwaardige krijgsmacht die snel en flexibel inzetbaar is in het hoogste geweldsspectrum. De VVD wil ook in deze kabinetsperiode niet nog meer bezuinigingen op de krijgsmacht. Vrede, veiligheid en vrijheid zijn niet gratis; ze kosten de burger belastinggeld. De burger mag verwachten dat zijn belastinggeld efficiënt en doelmatig wordt besteed. Vanuit dit vertrekpunt wil ik dit wetgevingsoverleg over materieel met de minister voeren.

Door voorgaande kabinetten zijn vergaande bezuinigingen doorgevoerd, bezuinigingen met grote gevolgen voor personeel en materieel. Die bezuinigingen worden in 2013 daadwerkelijk uitgevoerd. Voor de nieuwe minister een ondankbare taak. Het gaat om 6 000 medewerkers die geraakt worden en voor hen is het een rottige boodschap. Mooier is dat niet te maken. Juist gelet op deze rottige boodschap is het nauwelijks te verteren dat de Rekenkamer opnieuw moet melden dat Defensie niet in control is. Kort samengevat en erg gechargeerd om de boodschap te benadrukken, weet het ministerie kennelijk niet waar het geld is, hoeveel spullen het heeft en wie er in dienst zijn. Voor een professionele organisatie die voor zo'n grote opgave staat is dat toch onverdraaglijk. Kan de minister bevestigen dat het op orde brengen van het beheer van de organisatie haar allerhoogste prioriteit heeft?

De bezuinigingen raken naast de mensen ook de beschikbaarheid en de inzetbaarheid van het materieel. Daarover gaat dit wetgevingsoverleg. Al jaren is er bij de krijgsmacht een tekort aan reserveonderdelen en munitie. Deze tekorten hebben een directe weerslag op de inzetbaarheid van de krijgsmacht. Door die tekorten kunnen militairen niet genoeg oefenen. In 2012 was dit te zien bij de pantserinfanterie en de helikopters. Voormalig minister Hillen beloofde om in 2014 de krijgsmacht weer op orde te hebben. Die belofte ging destijds vooral over de beschikbaarheid van voldoende materieel. De vraag is of die belofte door die minister zou zijn ingelost, maar de nieuwe minister staat inmiddels voor net zo'n grote uitdaging als haar voorganger. Zoals eerder gezegd, de VVD wil een technologisch hoogwaardige krijgsmacht die snel en flexibel inzetbaar is in het hoogste geweldsspectrum. Er moet dan nog wel wat gebeuren.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Begrijp ik nu dat de heer Vuijk zegt dat de VVD absoluut geen nieuwe bezuinigingen accepteert in deze kabinetsperiode?

De heer **Vuijk** (VVD): De VVD is tevreden dat er in dit regeerakkoord geen extra bezuinigingen op de krijgsmacht zijn opgenomen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dan moet ik de heer Vuijk er toch even op wijzen dat wij vanmiddag ook al hebben gedebatteerd over Defensie en dat daarin ruiterlijk is erkend door uw collega-partijgenoot en door de minister dat er wel degelijk wordt bezuinigd op Defensie, misschien zelfs wel 180 miljoen euro. Misschien hebt u dus nog wat amendementen in te dienen.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik dank de interruptant voor de mogelijkheid om er een opmerking over te maken. Voor zover ik kan zien gaat het om 250 miljoen euro die verschoven worden en waarvan het nog maar de vraag is hoe die besteed gaan worden. Daarnaast is een bedrag van 84 miljoen euro als nominaal gemarkeerd en waarover in 2014 nog iets gezegd wordt. Dat betreft overigens een afspraak die voortvloeit uit het begrotingsakkoord en niet uit het regeerakkoord. Verder is er nog sprake van 48 miljoen euro aan taakstelling die zich voornamelijk richt op Plein 4 en dus niet op de krijgsmacht.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Het zou eerlijk zijn als de heer Vuijk gewoon erkende dat er wel degelijk wordt gekort op Defensie. Hij schuift het nu door naar de krijgsmacht. Er is ook iets gezegd over geen nieuwe bezuinigingen op de troepen. Dat kan zo zijn, maar hij zou beter kunnen erkennen dat er wel wordt bezuinigd op Defensie want dat zou zijn positie veel sterker maken.

De heer **Vuijk** (VVD): Ook ik heb de discussie van vanmiddag meege maakt. Ik heb begrepen dat er nog een brief van de minister komt over de vraag wat «troepen» precies inhoudt. Wat mij betreft, mag u «troepen» en mijn opmerking over «krijgsmacht» gelijkstellen. Die brief zien wij graag tegemoet.

Zoals al eerder gezegd, wil de VVD een technologisch hoogwaardige krijgsmacht die snel en flexibel inzetbaar is in het hoogste gewelds-spectrum. Er moet nog heel wat gebeuren om die wens te realiseren. Door de interrupties kan ik nu een stukje over de bezuinigingen overslaan. De VVD wil een investeringsquote van 20% zien. Het spreekt bijna voor zich dat onze mannen en vrouwen die in verre, onzure oorden hun levens in de waagschaal stellen voor onze vrede, veiligheid en vrijheid, zo mogelijk het beste materieel verdienen. Onder de voormalige minister van Defensie Kamp werd destijds een investeringsquote, een gewenste quote, vastgesteld: om een moderne krijgsmacht te houden, zou er een investeringsquote van 20% moeten zijn. Dat percentage halen we al jaren niet meer, maar omdat er geen verdere bezuinigingen op de krijgsmacht zelf komen, is het misschien wel mogelijk om een stijgende lijn in te zetten. Dat gebeurt nu voor het eerst in 2013: die investeringsquote neemt licht toe. Daar zijn wij tevreden over. In hoeverre ziet de minister mogelijkheden om de investeringsquote in de komende jaren weer op die «Kamp-norm» te krijgen?

Het is nu zaak om weer stappen vooruit te zetten. Dat is een mooie taak voor de nieuwe minister van Defensie. We kregen de afgelopen maanden al behoorlijk wat materieelverwervingsprojecten op ons af. Ik noem er daar een paar van. De VVD wijst al jaren op de noodzaak van vervanging van de F-16. De minister gaat nu een investering doen van 300 miljoen om langer door te kunnen vliegen met de oude F-16. Met die investering kan de F-16 tot 2026 doorvliegen. Dat betekent dat de vervanger in 2019 moet worden ingevoerd om het hele vervangingstraject goed te doorlopen. Invoering van een vervanger van de F-16 in 2019 betekent dat de beslissing over de aanschaf vóór 2015 moet worden genomen. In het regeerakkoord staat dat eind 2013 een besluit over de opvolger zal worden genomen. Daarmee gaat dit kabinet eindelijk een einde maken aan de onzekerheid en aan de slepende discussie.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik hoor de heer Vuijk het standpunt van de VVD dat wij de afgelopen jaren hebben meegekregen, doortrekken: voorstander van de JSF ofwel de F-35. We hebben volgens mij allemaal de NRC van 5 november gelezen. Daarin staat een reconstructie van de onderhandelingen tussen Rutte en Samsom. Daarin riep Rutte, toen natuurlijk als lijsttrekker en voorman van de VVD, uiteindelijk: «Ik hoef dat ding helemaal niet.» Kan de heer Vuijk reageren op die uitspraak? In hoeverre stemt het hier door hem verkondigde standpunt van de VVD overeen met wat in ieder geval bij de onderhandelingen is gezegd?

De heer **Vuijk** (VVD): Het zou mij een groot genoegen zijn als ik daarop kon reageren. Ik heb de NRC weliswaar gelezen en ik heb daar ook een opvatting over, maar ik ben niet bij die onderhandelingen geweest. Ik heb die uitspraak dus niet gehoord. Wat u nu van mij hoort, is het standpunt van de VVD. Wat de NRC heeft geschreven, laat ik maar even bij de NRC.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De heer Vuijk heeft ook het regeerakkoord gelezen. Hij weet dus dat de PvdA en de VVD overeen zijn gekomen om de Algemene Rekenkamer een nieuw onderzoek te laten uitvoeren. Hoe kwalificeert de VVD-fractie dat besluit? Is dat een vorm van uitstel, omdat het besluit niet genomen kon worden? Of heeft ook de VVD-fractie behoefte aan nieuwe informatie alvorens het besluit over de JSF te nemen?

De heer **Vuijk** (VVD): Aan dat soort interpretaties doe ik liever niet mee. Wij zijn er als VVD tevreden mee als er een besluit komt. Wij redeneren nu gewoon even terug: die F-16 heeft een bepaalde rekenduur. Als we dan terugrekenen, zeggen we heel eenvoudig dat het besluit vóór 2015 genomen moet zijn. Natuurlijk is het mogelijk om daar allerlei kwalificaties aan te hangen, maar dat zijn «stel, dat»-vragen waar ik niet aan mee wil doen.

Mevrouw Hachchi heeft mijn betoog eigenlijk een klein beetje uit elkaar getrokken. Dat is altijd aardig.

Mevrouw **Hachchi** (D66): O, sorry.

De heer **Vuijk** (VVD): Nou, ik waardeer dat ook wel; dat is een mooi onderdeel van het debat.

Ik heb een specifieke vraag aan de minister: kan zij aangeven wanneer wij die visie op de krijgsmacht van de toekomst, waarin ook de rol van de opvolger van de F-16 is verwerkt, kunnen verwachten?

De veiligheid van onze mensen in het veld verdient onze grootste zorg. De minister investeert in Counter Improvised Explosive Devices. Dat is een noodzakelijke investering om onze militairen te beschermen tegen de gevaren van berrmbommen, bijvoorbeeld in Afghanistan. Nederland is koploper op dit gebied. Als wij deze sterke positie doorzetten, kan dit tevens positief zijn voor onze export. Kan de minister aangeven hoe de samenwerking met de Nederlandse industrie en onderzoeksinstituten verloopt bij het investeren in deze countering improvised explosive devices?

Minister Hillen kondigde vorig jaar investeringen aan in moderne wapen- en verdedigingssystemen zoals cyberdefence en onbemande vliegtuigen. Kan de minister ons iets vertellen over de stand van zaken van die investeringen? Kan zij aangeven of, en zo ja, hoe de samenwerking met de minister van Veiligheid en Justitie verloopt op het terrein van cyberdefence? Als ik het goed heb begrepen, trekken zij hier samen op. Ziet de minister kansen om de ontwikkeling van cyberdefence te versnellen? De verwerving van de NH90 bezorgt Defensie al jaren kopzorgen. De eerste NH90's zijn inmiddels binnen en de rest van de serie volgt in de komende jaren. Hoe verloopt de inpassing? Ik realiseer me dat dit heel technische vragen zijn. Als de minister behoefte heeft om daar op enig moment nog schriftelijk op te antwoorden, is dat ook goed. Zijn er voldoende reserveonderdelen om de inzet nu en in de komende jaren te kunnen garanderen?

De SMART-L-radar is onmisbaar voor de belangrijke plannen die Defensie heeft op het gebied van missiledefence, zeker als wij zien dat Nederland in de internationale context hier een voortrekkersrol zou hebben. Wil de minister ingaan op de voortgang van de verwerving van die SMART-L-radar?

Een andere vraag richt zich op de vervanging van de operationele wielvoertuigen. Ik ben vooral benieuwd naar de stand van zaken van de sourcing en het onderhoud. In de sourcingbrief van 1 november staat dat de samenwerking met de private sector aanzienlijke voordelen heeft. Ik ben daar tevreden over. Dit laat zien dat sourcing kostenbesparend kan zijn. Kan dit project dienen als voorbeeld voor andere projecten?

De VVD-fractie is voorstander van goede samenwerking tussen Defensie en de nationale defensie-industrie. Die samenwerking zorgt direct voor meer dan 60 000 banen en is door de afhankelijkheid van veel gezinnen onmisbaar voor het draagvlak van Defensie in de samenleving. Daarom is het belangrijk dat de industrie kan aanschuiven bij Defensie bij materieel-verwervingsprojecten. Een mooi voorbeeld daarvan is het verwerven van een sensor die een scherpsschutter of een mortierschot kan lokaliseren. Die sensor is gemaakt door een Arnhems bedrijf en gefinancierd door CODEMO. Door gebrek aan financiering is het voor het Nederlandse midden- en kleinbedrijf niet altijd gemakkelijk om te starten met de ontwikkeling van innovatieve militaire producten die aansluiten bij de behoefte van het ministerie van Defensie. Met de oprichting van de Commissie Defensie Materieel Ontwikkeling in 2010 heeft Defensie een fonds ingesteld dat bedrijven kan helpen om kansrijke producten tot een succes te maken. Hoeveel bedrijven zijn daarmee geholpen? Kan de minister iets zeggen over die producten?

De VVD-fractie vindt het belangrijk dat de nationale defensie-industrie kan blijven exporteren. In november werd bekend dat de nationale wapen-export in twee jaar tijd is gehalveerd. Dat is precies de periode waarin de Kamer zich «militanter» opstelde tegen het verlenen van exportvergunningen en dat terwijl er soms geen logische gronden waren om die exportvergunningen te weigeren. De mislukte verkoop van tanks aan Indonesië leverde bijvoorbeeld enkel verliezers op. Welke aanknopingspunten ziet de minister om in deze kabinetsperiode de export van de Nederlandse industrie naar bevriende landen zoals Indonesië te faciliteren? Hoe wordt hierin samengewerkt met het ministerie van Buitenlandse Zaken en de nieuwe minister van Buitenlandse Handel?

Ook in 2012 waren er weer tekorten aan munitie en reserveonderdelen waardoor materieel niet gebruikt kon worden. Dat was dit jaar in het bijzonder het geval bij de onderzeedienst, de pantserinfanterie, de F-16, de Patriotbatterijen en de helikoptersquadrons. Minister Hillen wilde deze problemen in 2014 opgelost hebben. Op een aantal punten loopt dit goed. Zo zijn de beschikbaarheidsproblemen van kleding en uitrusting inmiddels opgelost. Onze mannen en vrouwen hoeven dus niet meer op eigen sportschoenen op oefening. In hoeverre is de situatie nu echt verbeterd? Zijn er betere overeenkomsten voor de levering van reserveonderdelen? Ligt de oplossing van dit vraagstuk op schema?

De verkoop van materiaal heeft vorig jaar flink het nieuws gehaald. Ik herinner in het bijzonder aan de mislukte verkoop van tanks aan Indonesië. Doordat de markt verzadigd lijkt en de enige landen die nog wapens willen kopen, landen zijn die waarschijnlijk geen goedkeuring van de Kamer krijgen, zit de minister met een probleem. Besloten is een deel van het overtollig materieel te houden en te kannibaliseren en de onderdelen te hergebruiken. Het is zonde dat die tanks nu in de mottenballen staan terwijl er wel een koper voor was. Dat kost deze ontwikkeling? Welk materieel kan nog wel worden verkocht?

De nieuwe minister heeft veel ervaring op het gebied van binnenlandse veiligheid. Ik zou graag zien dat er een hernieuwde focus komt op uitwisseling van materieel, expertise en personeel tussen defensie en civiele hulpdiensten. De krijgsmacht is bij uitstek een tot in de puntjes geprofessionaliseerde organisatie die goed in staat is crises te beheersen. Een hechte samenwerking met politie en brandweer ligt voor de hand. Ik heb overigens gezien dat de website van het ministerie hiervan al uitstekende voorbeelden laat zien. Het kan dan gaan om de inzet van militairen bij wateroverlast, het inschakelen van marineduikers bij het zoeken naar drenkelingen, de oproep van militairen bij bestrijding van natuurbranden of het inzetten van onbemande vliegtuigen. Ziet de minister aanknopingspunten om de samenwerking van de krijgsmacht met de civiele hulpdiensten flink te versterken?

Volgens mij heb ik voldoende vragen gesteld.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik hoorde de heer Vuijk heel enthousiast over de Commissie Defensie Materieel (CODEMO). Ik ben daar ook al jaren enthousiast over. Ik weet wat deze projecten kunnen en wat ze teweegbrengen binnen de nationale defensie-industrie. Nu heb ik in de Najaarsnota gezien dat er een onderuitputting is. Zou de heer Vuijk eens willen meedenken over de volgende gedachte. Kan er, gezien het feit dat de CODEMO al leeg en uitgeput is, misschien een klein beetje uit de onderuitputting geschoven worden naar een aantal CODEMO-projecten? Ik hoor dat de heer Vuijk heel enthousiast is, dus hoop ik dat hij eens met mij mee wil denken.

De heer **Vuijk** (VVD): Meedenken is altijd goed, hoewel je aan deze tafel altijd voorzichtig moet zijn en achteraf je vingers moet natellen. Ja, ik wil graag meedenken. Ik ben zeer voor dit soort projecten, zeker omdat ze bijdragen aan een wens van de VVD om de aansluiting bij het bedrijfsleven verder te versterken. Als wij de minister kunnen vragen om te kijken naar mogelijkheden tot intensivering of verschuiving – ik laat het even open hoe dat zou moeten – dan ben ik daar een voorstander van.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Alle vingers zijn er nog, dus dat valt weer mee. Deze vorm van enthousiast meedenken is een bevredigend antwoord; dank u wel.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De heer Vuijk vraagt de minister terecht naar de stand van zaken van onder andere de onbemande vliegtuigen. Wij hebben in de inbreng van de PVV gehoord dat zij liever gisteren dan vandaag deze toestellen wil hebben en ook wil inzetten. Mijn fractie zou graag eerst een juridisch onderzoek willen, zodat de Kamer een discussie kan voeren over de inzet van dit soort vliegtuigen en wat dit juridisch betekent. Dan kunnen wij uiteindelijk ook een afweging maken ten aanzien van de verantwoording. Kan ik rekenen op de steun van de VVD-fractie?

De heer **Vuijk** (VVD): Wat mij betreft hoeft er niet specifiek een apart onderzoek te komen naar de juridische haalbaarheid. Ik ben daar sowieso een voorstander van. Een dergelijke afweging mag gewoon meegenomen worden in het proces om deze toestellen te verwerven. Ik zou het jammer vinden als er weer een heel apart traject gestart wordt dat leidt tot vertraging.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik zal er in mijn eigen inbreng iets meer woorden aan besteden om uit te leggen aan de collega's wat mijn bedoeling is. Het is meer dan alleen het traject om de toestellen aan te schaffen. Ik denk dat er fundamenteel, ook in dit huis, gediscussieerd moet worden over de juridische consequenties van de inzet van dit soort systemen. Ik denk aan de afweging, de verantwoording en zelfs de rules of engagement. Immers, als wij deze systemen samen met andere landen inzetten, dan zullen wij daarin een afweging moeten maken. Daarbij kan zo'n onafhankelijk juridisch onderzoek goed gebruikt worden. Ik kom er, zoals gezegd, in mijn eigen inbreng nog op terug, maar wellicht kan de heer Vuijk nu al iets zeggen over de visie van de VVD hierop.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik blijf bij het standpunt dat ik geen voorstander ben van een onderzoek dat leidt tot vertraging, van een onderzoek waarvoor veel tijd nodig is. Ik kan mij voorstellen dat er nog een hoop is uit te zoeken als deze toestellen bijvoorbeeld boven Nederland zelf ingezet zouden worden. In het buitenland is er toch ook al de nodige ervaring mee opgedaan? Ik neem aan dat je die informatie gewoon kunt opvragen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Voorzitter. Het inkrimpen van de krijgsmacht als gevolg van de bezuinigingen maakt een vergaande aanpassing

van de ambities noodzakelijk. Wij hebben hierover al gesproken vandaag. Wij zien uit naar de visie van de minister. Een dergelijke stap moet ook ingrijpende gevolgen hebben voor de aanschaf van materieel. Om hierin inzicht te krijgen, ontvangen wij graag een preciezer overzicht van de bezuinigingen op de projecten in planning en van afwijkingen in de kosten van projecten in de realisatiefase.

Over de JSF staan twee interessante passages in het regeerakkoord. Ten eerste stelt de regering dat de oorspronkelijke voornemens met betrekking tot de vervanging van de F-16 niet uitvoerbaar zijn zonder aanpassing hiervan of herprioritering binnen het totale defensiebudget. Hier staat dus dat de oorspronkelijke plannen met die JSF niet uitvoerbaar zijn binnen het huidige budget. Dat lijkt mij een eerlijke vaststelling. Als je kijkt naar de aantallen waarover de afgelopen jaren gesproken is, dan zie je ook een gestage daling. Eerst ging het om 85 toestellen, toen om 68, vervolgens om 56 en nu zelfs om 35, zo zie ik in de antwoorden op de feitelijke vragen. De heer Rutte zegt: ik hoef dat ding niet. Nou, dan zijn wij bij nul. Ik hoor graag een reactie van de minister. Ik ben het trouwens helemaal met de premier eens op dit punt.

Het tweede punt in het regeerakkoord over de JSF: «De minister van Financiën verzoekt de Algemene Rekenkamer een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de financiële perspectieven ten aanzien van de aanschaf en exploitatie van de vervanger van de F-16 en de informatievoorziening daarover in de afgelopen periode.» Daar staat dus dat de Algemene Rekenkamer onderzoek gaat doen naar de kosten en informatievoorziening met betrekking tot de JSF. Dat lijkt mij buitengewoon verstandig, gezien alle onthullingen over kostenstijgingen, vertragingen en technische gebreken. Ook de schimmige informatievoorziening verdient een diepgaand onderzoek. Dat vind ik, dat vindt mijn partij, maar waarom vindt nu ook de regering dat? Dat vind ik zo interessant. De regeringen hiervoor waren altijd zo enthousiast over de JSF, de informatievoorziening was altijd fantastisch. Waarom ziet de minister nu wel aanleiding voor een onderzoek? En waarom moet de minister van Financiën die aanvraag doen? Graag een reactie.

Over de JSF zullen we ongetwijfeld nog vaker komen te spreken. Ik wil erop wijzen dat de Kamer voor de zomer een glasheldere motie heeft aangenomen: stop met de JSF. Het is dus niet nodig om pas eind 2013 een besluit te nemen; de Kamer heeft gesproken en de regering zou het moeten uitvoeren. Ik vraag de minister en de Partij van de Arbeid of zij die mening delen. Het zou ook buitengewoon zonde zijn als het geldverslindende project gewoon doorging. De New York Times herhaalde vorige week de kritiek: fundamentele ontwerpfouten, verhoging van aanschafkosten, tegenvallende orders en, de onzichtbare olifant in de kamer, de softwareontwikkeling. Het is heel wel mogelijk dat de financiële problemen in de VS zullen leiden tot een verder uitstel. Een nieuwe minister zou dan ook een helder besluit kunnen nemen. Minister, kap ermee; bevrijd u van deze molensteen die de krijgsmacht, als u niet oppast, zal opeten.

Hoe staat het met de verkoop van tweedehands materieel? In antwoord op onze vragen schrijft de regering dat de opbrengsten, zonder de verkoop van de Leopardtanks, niet zullen kunnen worden aangewend voor de modernisering van de krijgsmacht. Betekent dit dat de krijgsmacht niet kan worden gemoderniseerd zonder deze opbrengsten? Graag een reactie.

Ik mag erop vertrouwen dat de minister met betrekking tot de afstoting van materieel vasthoudt aan de criteria voor wapenexport, en vooral niet vervalt in het omzeilen van de regels. Dat is belangrijk vanwege het grote aantal conflicten dat de laatste tijd is ontstaan. Anders gezegd: is de minister, in tegenstelling tot haar voorganger, niet alleen koopman, maar ook dominee?

Op 1 januari treedt het verbod op investeringen in clustermunition in werking. Dat is mooi, maar dit moet ook uitvoerbaar zijn. Nu hebben de belangenbehartigers van vermogensbeheerders DUFAS en Eumedion een brief aan de regering gestuurd, waarin zij vragen om een lijst van ondernemingen die zijn betrokken bij de productie van clustermunition. Dat lijkt mij nuttig, want dan weten zij waarin ze niet moeten investeren. Heeft de regering zo'n lijst voorhanden? Zo ja, kan de Kamer die krijgen? Zo nee, waarom niet? Dit hoort bij onze jarenlange strijd tegen deze verschrikkelijke wapens, die naar verluidt nu ook weer in Syrië worden ingezet. Het is van groot belang om de productie van deze wapens te stoppen.

De regering wil vier drones aanschaffen, die ook kunnen worden bewapend. Hoe staat het daarmee? Gezien het bijzonder controversiële gebruik van deze wapens, waardoor honderden burgers worden gedood, is uiterste terughoudendheid geboden. Wij zijn blij dat D66 dit standpunt nu ook deelt. Talloze deskundigen zijn het erover eens dat er internationale afspraken moeten worden gemaakt over de inzet van dit wapen. De Verenigde Naties gaan onderzoek doen naar de legaliteit ervan. Is de minister het ermee eens dat het gebruik van drones bij targeted killings buiten het oorlogsgebied moet worden verboden, in ieder geval tot hierover internationale afspraken zijn gemaakt? Het gaat hier de facto om illegale executies. Is de minister bereid om hiernaar te streven in internationale fora? Is zij bereid om tot dat moment af te zien van de aanschaf van drones die bewapend kunnen worden?

Drones zijn in feite de opmaat naar een transformatie van de oorlogsvoering met geautomatiseerde systemen. Je kunt spreken van robotic warfare: het inzetten van volledig geautomatiseerde systemen die, eenmaal gelanceerd, op grond van hun programmering zelfstandig menselijke doelwitten aanvallen. Het Pentagon is er druk mee bezig. Wordt er in Nederland ook onderzoek gedaan naar robotic warfare? Zo ja, vindt dit onderzoek dan wellicht plaats in opdracht van het ministerie van Defensie? Ik hoor graag wat de visie van de minister hierop is en welk doel zij hiermee nastreeft. Zal zij de Kamer daarover informeren?

De **voorzitter**: Mijnheer Van Dijk, u hebt zes minuten spreektijd gebruikt. De volgende spreker is mevrouw Eijssink van de PvdA-fractie. Zij heeft 20 minuten voor haar eerste en tweede termijn.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Voorzitter, ik zou graag na 11 minuten worden gewaarschuwd, want dan houd ik wellicht nog wat over.

Vanmiddag hebben we de hele middag gesproken over personeel en materieel begint natuurlijk bij personeel. Onze mannen en vrouwen uitsenden zonder dat ze goed materieel hebben, of het nu om kleding, schoenen, brandstof om munitie gaat, is natuurlijk van wezenlijk belang. Anders stuur je niemand uit en anders wil ook niemand aan deze kant van de tafel die verantwoordelijkheid hebben. Ook al hebben we beperkingen, ook al hebben we niet alle mogelijkheden, ook al hebben we bezuinigingen, dan nog is dat het uitgangspunt.

Het is al gezegd dat de Rekenkamer op 21 november met een onderzoek is gekomen naar de voortgang bij het beheer. De Rekenkamer stelt dat voor de komende cruciale fase een realistisch beeld nodig is van de mogelijkheden om de ambities te halen en van de risico's die Defensie loopt bij het niet op orde hebben van ... Ik kan het rijtje noemen, maar iedereen weet dat inmiddels.

Vanmiddag zijn wij na het personeelsoverleg een beetje geëindigd in de zin van: de minister zit er pas drie weken. Ik moet zeggen dat ik haar niet benijd, want er staat veel te gebeuren. Aan deze kant is er ook een realiteit, namelijk het goedkeuren van de begroting over 2013.

Ik zou de minister een handreiking willen doen met het volgende voorstel. Haar ambtsvoorganger heeft vorig jaar tijdens de behandeling van zijn

begroting op 30 november 2011 op verzoek van de Kamer – toen was het ook een lastige periode; het blijft lastig – een voorstel gedaan voor zes door de Kamer te controleren doelstellingen. Ik heb ze voor me liggen. Als ik die zes doelstellingen naast de operationele inzet leg, zie ik dat niet alles is gehaald en dat niet alles is gelukt. Dat kunnen we misschien allemaal uitleggen. Ik zou de minister willen vragen of zij een mogelijkheid ziet om de Kamer een aantal piketpalen te geven waarop in ieder geval de Partij van de Arbeid de verantwoordelijkheid kan nemen voor de begroting 2013. Dat hoeft niet met een brief vooraf, want ze mag het ook in een plenaire sessie met ons doen. Ik kan niet in mijn fractie zeggen: de minister heeft gezegd dat het er allemaal aan komt in januari, februari, mei en juni. Daar kan ik als woordvoerder niet mee uit de voeten, maar dat kan ik ook niet in verantwoording naar mijn fractie afdragen. Ik zou de minister willen voorleggen om daar eens over na te denken.

Dat sluit goed aan op het volgende. Vrijdagmiddag ontving ik om vijf uur een brief over de visie. Om vier uur dacht ik mijn laatste pennenstreek gelegd te hebben voor mijn inbreng vanmiddag. Toetsingskader en sourcingagenda: ik dacht dat ik het op orde had. Maar om vijf uur, na de ministerraad, druppelt dan nog een brief of tien binnen. Dan denk je: oké, laat ik maar weer eens gaan zitten en alles opnieuw voorbereiden. Want wat schetst mijn verbazing?

Ten eerste is dat de eerlijkheid van de minister naar aanleiding van het rapport van de Rekenkamer van 25 oktober over de opvolging en de vervanging van de F-16. De minister maakt de Kamer duidelijk dat, let wel, de eerste 30 grootste wapensystemen niet op orde zijn qua exploitatie. Dat wisten we al! Mijn fractie heeft dat al jaren aangegeven als het gaat om de exploitatieplannen. Die zijn niet op orde. Ik heb er jaren naar gevraagd, maar het klopt niet.

Het belangrijkste van de brief is dat de minister schrijft: daarbij zal ik tevens een voorstel doen aan de Rekenkamer voor een nieuwe inrichting van het Defensie Investeringsplan, de DIP, en het Defensie Exploitatieplan, de DEP. Mijn fractie zou graag het volgende voorstel willen doen. Is de minister bereid om met een «DIEP» te komen? Dat wil zeggen de DIP en de DEP aan elkaar, de investeringen en de exploitatie. Daar lag namelijk de afgelopen jaren het grote probleem. Als je de investeringen in de ene hand legt en de exploitatie in de andere, hoe moeten die dan bij elkaar komen binnen de organisatie? Daar hebben we toch een beetje ervaring mee binnen de DMO-organisatie. Als ik kijk naar de cijfers voor dit jaar in de begroting, dan zie ik een curve voor de investeringen die weliswaar omhoog gaat. Maar als ik kijk naar de curve voor de instandhouding, dan denk ik: oei, dit gaat helemaal mis. Wel de investeringen omhoog, maar de instandhouding dus niet. Kortom, ik koop een auto, ik kan er nog net mee rijden, maar voor de rest kan ik er niet veel mee. Ik hoor graag een reactie van de minister hierop. Graag de «DIEP»te in; niet de DIP en de DEP apart, maar «DIEP»te.

Ik kom te spreken over de tijdsplanning. Het gaat om de 30 grootste wapensystemen waarvan de minister zegt dat de exploitatie-uitgaven niet op orde zijn. Volgens de brief omvat dit 80% van de uitgaven van wapensystemen. De minister stelt ook in de brief dat dit allemaal binnen een paar maanden gedaan moet worden. Echter, we weten nu niet wat het is; we kennen de exploitatiekosten blijkbaar niet, althans zo blijkt uit de brief.

Ik leg een paar lijntjes naar de inbreng die ik dat uurtje daarvoor al geschreven had, naar het toetsingskader voor materieelverwerving. De minister gaat bezig met de DIP en de DEP en we gaan toe naar heel «DIEP». Als ik kijk naar het product en de kosten van het materieel en als ik de details lees van wat we gaan kopen van de plank terwijl we niet weten wat de exploitatiekosten van het materieel zijn, dan kan ik mij niet voorstellen dat er besluiten genomen kunnen worden. We weten de exploitatiekosten niet, maar we zeggen wel alvast dat de regels van het

product, van het geld dus, en de kosten klaarliggen. Ik hoor graag een reactie van de minister hierop.

Mijn partij is heel erg van het kopen van de plank, maar er zijn ook situaties waarin je eerst moet kijken naar heldere functioneringsspecificaties, en naar wat er geïntegreerd kan worden van de markt en wat de organisatie zelf heeft. Binnen Defensie zelf is immers een enorme hoeveelheid kennis voorhanden van alle materieel dan wel van veel materieel. Hoe brengen we dat samen? Ik zou bijna zeggen: de minister kan de plank ook mis slaan bij het kopen van de plank. Ook dat is iets om aandacht voor te hebben. Ik ben verder bang dat we een beetje moeten oppassen dat we geen valse tegenstelling creëren tussen het kopen van de plank en wat de organisatie intern heeft. Ik vraag graag de minister om een reactie hierop.

De twee criteria voor toetsingskaders zijn dus product en geld, kortom, kwaliteit, beschikbaarheid en kosten. Als ik dat behalve in een toetsingskader ook nog eens neerleg naast de meer dan 40 sourcing projecten, kan ik ook daarvoor nu niet voldoende aanknopng vinden. Immers, de exploitatiekosten zijn natuurlijk ook van belang als je naar de markt toe gaat. De sourcing agenda gaat ervan uit dat je een aantal zaken, zoals onderhoud en reserveonderdelen, met de markt deelt. In hoeverre is dat nu een papieren exercitie? De Kamer spreekt er namelijk ook nog apart over met de minister. De sourcing agenda geeft nog niet zo heel veel ruimte voor echt samenwerken met de markt. We hebben pilots. Een aantal daarvan loopt goed. Echter in Kamervraag 96 wordt gesteld dat de pilots beperkt zijn. Volgens mij is er een wereld te winnen in het samenwerken met de markt.

Ik kom hiermee meteen op de Commissie Defensie Materieel Ontwikkeling (CODEMO). Tijdens de NIVD-dag (stichting Nederlandse Industrie voor Defensie en Veiligheid) op 15 november werd een aantal van de projecten uit het mkb gefinancierd via de CODEMO. Ooit is hier nog een motie over ingediend door collega Kortenhorst, de heer Knops en mijzelf. Na de CODEMA (Commissie Ontwikkeling Defensie Materieel) kregen we de CODEMO. Het was natuurlijk fantastisch. Ik wil de minister voorleggen dat zij misschien eens kan kijken of er in de 136 miljoen onderuitputting een aantal miljoen te vinden is. Als we wat willen met het mkb op dit punt en als we wat willen met werkgelegenheid, zou dit waarschijnlijk een heel mooi voorstel zijn van de kant van de minister.

Ik kom te spreken over de Defensie Industrie Strategie (DIS). Die kan ik natuurlijk niet vergeten. De CODEMA is daar onderdeel van. De DIS blijft een beetje een papieren werkelijkheid. Het bezoek aan Brazilië vorige week is naar mijn mening heel goed geweest. Daar wordt de DIS volgens mij heel goed gebruikt. Daar is het ook zeker een uitgangspunt voor een aantal bedrijven. Ik wil de minister vragen wanneer we de evaluatie kunnen krijgen. Die zou in 2012 naar de Kamer komen. Ik heb er lang naar uitgezien. Mogelijk kan ik daar dit jaar of volgend jaar nog naar uitzien. Dat zou ik heel plezierig vinden.

Dan wil ik nog even iets zeggen over het Defensie Materieelkeuze Proces (DMP) en de regels. Het toetsingskader hebben we nu liggen, maar er staat ook iets te gebeuren op het DMP. Soms vindt er in verband met de Kamer een discussie plaats over wie nu waar vertragingen veroorzaakt. Ik geef de minister mee dat de PvdA-fractie hecht aan regels. Of wij het nu de A-, B- of C-fase noemen van het huidige DMP, daarin mag wat mijn fractie betreft best een verandering worden doorgevoerd. De discussie daarover met de minister komt nog. Wij hebben afgesproken dat wij over dit voorstel apart met de minister zullen spreken. Ik geef haar het volgende vast mee. Het veranderen van regels moet ten goede komen aan de organisatie van Defensie. Ik hoor te vaak dat de Kamer zou zorgen voor vertraging en dat stoort mij.

Ik noem drie projecten. Bij het JSS, niet te verwarren met de JSF, het Joint Support Ship, vond drie jaar geleden een overschrijding van 100 miljoen

plaats. Dat was net voor Kerstmis. Het lag niet aan de Kamer. De Kamer heeft snel kunnen handelen en is fair geweest met de bedrijven die ermee te maken hadden. Ik zie mensen aan de overkant knikken. Dat was project één.

Project twee is het VOSS, het Verbeterd Operationeel Soldaat Systeem. Daarover doen wij al drie jaar. Dat is onder andere een CODEMO-project. Het ligt niet aan de Kamer. Het ligt bij de organisatie van Defensie. Het derde voorbeeld is de Thales SMART-L. Wie had ooit bedacht, ik enkele jaren geleden in elk geval niet, dat de PvdA-fractie zou zeggen: kunnen wij die brief nog een keer tekenen. Ik had het niet bedacht, maar het gebeurde wel. Dat was tijdens de begrotingsbehandeling voor 2012. Wat heeft mij dit gedurende de jaren heen geleerd? Misschien overdrijf ik een beetje, maar toch niet al te veel. Als je in januari, aan het begin van het jaar, bij de DMO een project instuurt, krijg je misschien volgend jaar een toezegging dat er iets gaat gebeuren. Het gaat te langzaam. Dit gaat ten koste van een aantal projecten. Het duurt te lang. Het kost te veel geld. Ik vraag de minister daarop te reageren in verbinding met de outsourcing, met de vraag hoe wij gaan samenwerken met de markt. Daarop is heel veel beschikbaar. Er valt veel beter samen te werken.

Ik stel een aantal afsluitende vragen. De volgende vraag is al eerder gesteld, ik meen door collega De Roon. Is de verwachting reëel dat het resterende bedrag van 400 miljoen aan inkomsten voor af te stoten materieel tijdig wordt verkregen? Jaar na jaar na jaar wordt dat namelijk veel te hoog geschat. Ik heb liever dat de minister het te laag schat, zodat wij volgend jaar niet met enorme tegenvallers zitten. Dan valt het bedrag weer onder de tegenvallers. Volgens mij kunnen wij de tegenvallers inmiddels overzien. Ik geef dit de minister mee. Het is waarschijnlijk voor haar, maar ook voor de Kamer, fijn om helderheid te hebben.

Waarom hebben verder met name landsystemen een tekort aan reserveonderdelen? Dit blijkt uit de antwoorden.

Ook de PvdA-fractie heeft een vraag over de UAV's, de drones. Ik wil weten wat de stand van zaken is. Dat weet de Kamer helemaal niet. Ook de PvdA-fractie vraagt al jaren om een ethische discussie over het inzetten van onbemande vliegtuigen.

Een vervolgvraag gaat over een betrouwbare schatting van de financiële omvang van de reserveonderdelen die liggen opgeslagen bij Defensie. Dit is gerelateerd aan mijn eerste vraag, over de exploitatiekosten. Als je niet weet hoeveel reserveonderdelen je voor de 30 grootste wapensystemen in huis hebt, weet je ook niet hoe de exploitatie verder is.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik heb nog een vraag over die drones, want daarover ben ik het zeer eens met mevrouw Eijssink. Begrijp ik dat zij het met ons eens is dat je daarvoor op zijn minst regels moet stellen? Excuses, ik spreek voor mijzelf.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter, ik denk dat de heer Van Dijk zich echt moet beperken tot de SP-fractie. Ik zal straks in mijn inbreng uitleggen waarom.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Heel terecht, mijn excuses. Is mevrouw Eijssink het mij eens dat je zorgvuldig moet kijken naar het gebruik van die wapens, omdat dit buitengewoon omstreken is, en dat je regels moet opstellen voor je ermee aan de gang gaat?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Volgens mij heeft de Kamer, in ieder geval in mijn herinnering, nog te weinig discussie gevoerd over onbemande vliegtuigen. Er bestaan verschillende types. Ik ben vorig jaar met collega Knops voor de NAVO Parlementaire Assemblee in de Verenigde Staten geweest. Daar hebben wij ook een aantal types gezien. Ik zeg met nadruk «verschillende types». Ik heb mij er uiteraard wel iets in verdiept, maar er

is zo veel verschil in de capaciteiten en mogelijkheden van de verschillende soorten drones, van onbemande vliegtuigen, dat je heel goed moet kijken welke regels je kunt stellen. Ik kan u verzekeren dat er nogal wat zijn, als ik op internet kijk. Ook in het boek over het materieel proces van Defensie zijn ze te vinden. Het is mij iets te kort door de bocht om te zeggen dat dit het geval moet zijn. Ja, er moeten goede afspraken over worden gemaakt. Ja, als je ze inzet, moet je de rules of engagement daarop aanpassen. Dat moet echter afhankelijk zijn van het type dat je inzet, van de mogelijkheden en de kwaliteit en van de combat waarin je ze gebruikt.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik ben het zeer eens met de opmerking van mevrouw Eijssink over alle nuances en de verschillende modellen die er zijn. Begrijp ik goed dat mevrouw Eijssink het ermee eens is dat wij regels, in welke vorm dan ook, zouden moeten hebben voordat wij ermee aan de gang gaan?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Er wordt mij nu iets in de mond gelegd; ik zal daar niet op antwoorden. Wel wil ik het voorbeeld geven van de Sperwer en het huren van onbemande vliegtuigen van Israël voor de inzet in het kader van ISAF. Uiteraard hadden wij daar regels voor. Uiteraard werd bekeken op welk moment en op welke wijze wij die vliegtuigen zouden inzetten, dus dat is niet nieuw. Het zal wel nieuw zijn als Nederland zelf onbemande systemen in gebruik neemt. Dan zal moeten worden afgesproken wat op welk moment mogelijk mag worden ingezet.

De **voorzitter**: U hebt twaalf minuten van uw spreektijd gebruikt, dus misschien wilt u uw betoog afronden.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ten slotte vraag ik de minister welke maatregelen worden genomen om de inzetbaarheid van het infanteriegevechtsvoertuig te verhogen. Waarom zijn niet eerder afspraken met het bedrijfsleven gemaakt over reserveonderdelen en de samenwerking bij het onderhoud? Dit is vraag 27 van de schriftelijk ingediende vragen. Op die vraag heeft de minister geantwoord dat de lage inzetbaarheid voor een belangrijk deel is veroorzaakt door een ontoereikende voorraadreserve. Dat kan ik nog begrijpen. Vervolgens echter zegt de minister dat de problemen veroorzaakt zijn door een ontoereikend exploitatiebudget, wat aanvullende opdrachten aan het bedrijfsleven in de weg stond. Dat begrijp ik niet. Hiermee ben ik begonnen – de cirkel is weer rond – want als niet bekend is wat de exploitatiekosten zijn, zullen wij bij veel materieelprojecten dit soort vragen tegenkomen. Ik verzoek de minister derhalve of zij ons een aantal piketpalen kan geven voor de begroting 2013, zodat wij die naar redelijkheid en billijkheid goed kunnen bespreken en, afhankelijk van de beantwoording van de minister, kunnen goedkeuren.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik heb nog een vraag aan mevrouw Eijssink over een opmerking eerder in haar betoog over de materieelverwerving. Zij noemde daarbij drie mogelijkheden: het kopen van de plank, het bekijken wat de organisatie zelf in huis heeft en de projectontwikkeling. Ik ben nieuwsgierig naar de politieke afweging van de PvdA-fractie bij de daaraan verbonden belangen op het vlak van werkgelegenheid, exportkansen en dergelijke.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Ik dank de heer Vuijk voor deze vraag. Voor de PvdA-fractie is belangrijk – ik begon daarmee – dat personeel nooit ofte nimmer mag worden uitgestuurd zonder goed materieel. Ik denk echter dat de heer Vuijk nu doelt op de defensie-industriebelangen. Voor de PvdA-fractie geldt dat de noodzakelijkheid van de aanschaf het grootste

belang vormt. De defensie-industrie en de werkgelegenheid vormen het tweede belang, maar die zullen niet het uitgangspunt vormen voor de verwerving van materieel. Ik zal de heer Vuijk niet uitdagen of uitlokken door te verwijzen naar wat er gebeurd is met de werkgelegenheid die voortvloeide uit de keuze voor de opvolger van de F-16, de JSF.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ook ik heb mevrouw Eijnsink de term «kopen van de plank» horen gebruiken, wat natuurlijk geen verrassing is. Zij zei echter ook: wij moeten met de F-35 de plank niet misslaan. Dat is een bekende uitspraak; ik kijk de heer Knops nu aan. Ik vraag mij af hoe de quote van mevrouw Eijnsink kan worden gerijmd met de duidelijke uitspraak die zij voor de zomer deed: stoppen met het project, zelfs als dat een miljard kost; want doorgaan is altijd duurder dan het miljard dat wij nu weggooien als wij stoppen met dit project. Hoe moet ik dat rijmen met de woorden die mevrouw Eijnsink vanavond gebruikt?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Het is soms gemakkelijk als je een quote anders terughooft dan die is uitgesproken. Ik heb letterlijk gezegd: sla de plank niet mis bij het kopen van de plank. Ik heb niet gezegd dat wij met de F-35 de plank niet moeten misslaan. Dat waren niet mijn woorden. Ik weet dus niet wat mevrouw Hachchi mij nu vraagt, want ik heb de F-35 niet genoemd in mijn betoog.

Mevrouw **Hachchi** (D66): In dat geval vraag ik mevrouw Eijnsink te reageren op het laatste deel van mijn vraag: hoe kan ik de uitspraak van mevrouw Eijnsink van vanavond rijmen met haar uitspraak voor de zomer, waarin zij heel duidelijk was over het JSF-project?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Die vraag had ik natuurlijk verwacht. Ik wijs mevrouw Hachchi op de brief die is gestuurd aan de informateurs Kamp en Bos van 12 oktober jongstleden. Die brief heb ik bij mij. Uiteraard is over het JSF-project gediscussieerd tijdens de formatie. Al eerder is verwezen naar een uitspraak van de minister-president hierover. Ik zou ook kunnen verwijzen naar uitspraken van mijn fractievoorzitter en partijleider op het PvdA-congres, toen werd gesproken over het aannemen van het regeerakkoord. Op 5 juli hebben wij een motie neergelegd met de strekking: wij gaan dit niet doen. In de onderhandelingen is dit besproken. Men had mogelijk tot een besluit kunnen komen. Men heeft de minister van Defensie verzocht duidelijk aan te geven wat er nu precies voorradig was en wat er gebeurde. Ik kan dit hier niet helemaal beantwoorden, maar er is een openbaar stuk van 12 oktober aan de informateurs. De heer Van Dijk verwees naar vraag 155 waarin uiteindelijk staat dat het gaat om het aanschaffen van 35 toestellen voor het budget dat voorradig is en dat nu voor 4,5 miljard in de begroting staat. Duidelijk werd ook dat hier de exploitatiekosten niet op orde waren. Dat is overigens de aanleiding van de Rekenkamer geweest om te zeggen: ga die 30 grootste wapensystemen maar eens doorlichten. Ik zeg tegen mevrouw Hachchi: lees deze brief. De Partij van de Arbeid heeft door de jaren heen steeds gezegd dat de luchtmacht het budget van Defensie opeet. Wat is er gebeurd? De Kamer is nogal wat informatie onthouden. Daar was ik zelf ook verbaasd over. Ook op 5 juli heb ik de minister gevraagd wat de kosten zijn, hoeveel toestellen er kunnen worden aangeschaft, wat de exploitatie is en wat de realiteit is. Deze brief geeft aan dat 35 toestellen gekocht kunnen worden en dat de exploitatiekosten niet op orde zijn. Wij weten het niet. Daarom is de minister nu met het visieverhaal gekomen op basis waarvan keuzen gemaakt moeten worden. Dat is allemaal niet fraai, kan ik de Kamer verzekeren.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik kan nog steeds de afweging van mevrouw Eijnsink niet volgen. De feiten die zij nu aanhaalt, ook uit de brief van

12 oktober, zouden juist het standpunt van de Partij van de Arbeid en zeker van mevrouw Eijssink als woordvoerder voor de zomer, om te stoppen met dit project kracht bij moeten zetten. Dit waren de woorden van de PvdA-fractie. De feiten waarnaar mevrouw Eijssink nu verwijst, doen er eigenlijk nog een schepje bovenop in het versterken van dat standpunt. Ik vraag mevrouw Eijssink hoe ik dit moet rijmen met het feit dat de PvdA nu uiteindelijk akkoord is gegaan met nog een onderzoek, terwijl er al een conclusie lag die nu door de feiten nogmaals versterkt wordt.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): In het regeerakkoord staat heel duidelijk, net als in de brief van vrijdagmiddag van de minister van Defensie en de minister van Financiën aan de Rekenkamer, dat de Rekenkamer nog een vervolgonderzoek gaat doen. In het regeerakkoord staat niets vermeld over een toestel dat de F-16 zal opvolgen. Er staat niet een Saab Gripen genoemd of een Super Hornet of welk toestel men maar wenselijk zou vinden. Er staat dat nog een onderzoek wordt gedaan. Er is niet besloten tot welk toestel dan ook. Er staat dat onderzoek wordt gedaan waarbij wordt gekeken wat het budget is en wat mogelijk is binnen het budget dat ervoor staat. Dat is wat is afgesproken en niet meer dan dat. Vervolgens staat er ook dat de Rekenkamer zal kijken naar de informatievoorziening van de afgelopen periode, letterlijk, aan de Kamer. Op basis daarvan zal de regering verder bezien wat nodig is. Ik durf hier ook wel te zeggen dat de Britten zes Eurofighters voor lease hebben staan. Als het om budgetten gaat, kan heel creatief worden nagedacht. Ik wacht af waar de regering mee komt in dezen. Ik wacht af wat de uitkomsten daarvan zijn en welke besluitvorming daaruit voortkomt. Nergens kan worden gelezen welk toestel het zou kunnen zijn. Eerst zal het onderzoek worden uitgevoerd en laten wij wel zijn, het budget is leidend voor de keuzen die gemaakt moeten worden.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik ben het zeer eens dat dit onderzoek er komt. Ik heb er in mijn termijn ook iets over gezegd. Misschien moeten wij iets preciezer zijn, want de prachtige motie die ik samen met mevrouw Eijssink op 5 juli heb ingediend, eindigt met het dictum: verzoekt de regering, alle noodzakelijk stappen te nemen om uit het JSF-project te stappen. Volgens mij gebeurt dat nu niet. Die stappen worden nu niet genomen of zijn niet genomen. Dat is natuurlijk het punt. Staat mevrouw Eijssink hier achter ja of nee?

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Een motie met de SP kan natuurlijk altijd tot blijheid leiden. Wij zijn niet uit de ontwikkelingsfase en de testfase gestapt. Overigens was het ook de wens van D66 om dat niet te doen. Wij hebben een Rekenkamerrapport liggen van 25 oktober. De heer Van Dijk weet dat ik zeer hecht aan Rekenkamerrapporten. Als woordvoerder Defensie heb ik in alle jaren dat ik dit mag doen, altijd gezegd dat de Rekenkamer mijn baken is. De Rekenkamer heeft duidelijk gemaakt dat uit het project stappen meer kost en dat wij dat overzicht niet hebben. Dan zal opnieuw moeten worden bekeken welke stappen wel gezet kunnen worden. Het werkgelegenheidsonderzoek ligt er en er uitstappen zou ons nu geen geld opleveren, maar ons geld kosten. Ik heb niet voor niets nog een keer om een gesprek met de Rekenkamer hierover gevraagd. Dat weet de heer Van Dijk. Ik hecht immers aan de feiten van de Rekenkamer. Dat is waar we nu staan. We hebben de informatie niet op orde en de regering erkent dat in een openbare brief die iedereen kan vinden in het informatie-dossier. Ik zou zeggen: lees hem. Dan begrijpt de heer Van Dijk mijn inbreng wellicht iets beter. Dat is de situatie waar we nu staan, niet meer en niet minder. De regering zal vervolgens met een reactie komen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Is mevrouw Eijnsink van gedachten veranderd? In de motie wordt immers opgeroepen om direct uit het project te stappen en nu zegt zij dat de eigenlijke reden is om nog eens wat beter onderzoek te doen. Heeft ze wat dat betreft een nieuwe opvatting?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Het uitgangspunt van de Partij van de Arbeid is altijd geweest dat er een opvolging van de F-16 nodig is. De vraag in welke aantallen, in welke samenwerking, met welke landen en met welke afgeleide werkgelegenheid, is altijd het cruciale punt geweest. De minister heeft op 5 juli gezegd dat de motie inderdaad aangenomen was, maar dat hij demissionair was en aan de Rekenkamer zou vragen om een en ander uit te zoeken. Het rapport van de Rekenkamer wijst uit dat we verder zullen moeten kijken. Ik herhaal wat ik al tegen mevrouw Hachchi heb gezegd: het regeerakkoord geeft aan dat we een visie gaan ontwikkelen, maar dat het budget dat ervoor staat, leidend is. Voor de Partij van de Arbeid geldt dat we een goede luchtmacht nodig hebben, maar dat dit in combinatie met andere landen kan. We hebben ons nog niet uitgesproken over een toesteltype.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik wil nog graag de mening van mevrouw Eijnsink horen over een considerans in de motie. Er staat: «van oordeel dat verdere investeringen in het JSF-project onder de huidige omstandigheden niet langer financieel verantwoord zijn». Is dat het standpunt van de PvdA?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik ga mezelf herhalen, mijn excuses daarvoor. De PvdA hecht aan de opvolging van de F-16. Aantallen, samenwerking, welke kwaliteit, de vraag of we een sixth generation nodig hebben om het luchtruim van Nederland te beschermen: dat zijn de vragen die gesteld moeten worden. Kan het met andere landen samen? De ambtsvoorganger van minister Hennis-Plasschaert is al in overleg geweest met de Noren, de Denen en een aantal andere partnerlanden uit onze gezamenlijke JPO. Dat wacht ik allemaal af. Ik ben in die zin niet van mening veranderd, maar we moeten rekening houden met de realiteit. Ook de heer Van Dijk weet dat ik zeer hecht aan de Rekenkamer, omdat dit al jaren het enige onafhankelijke baken voor mij is.

De heer **Knops** (CDA): Ik was voornemens om geen interrupties te plaatsen maar na zo'n debat kan ik natuurlijk niet achterblijven. Het lijkt er een beetje op alsof het kwartetspel van de formatie nog een keer wordt over gespeeld, waarbij de 250 miljoen euro HGIS wordt geruild tegen de JSF en waarbij een soort catechese plaatsvindt over de uitgebreide paragraaf van het regeerakkoord. Ziet mevrouw Eijnsink het als een serieuze optie om de Eurofighter te leasen met groen label of zo? Ik probeer me een beetje voor te stellen hoe dat werkt. Ik zou die vraag ook aan de heer Vuijk en de minister willen stellen. De heer Vuijk kan nu wellicht niet antwoorden, maar wel in tweede termijn. Ik ben heel benieuwd hoe andere onderhandelingspartners dit zien. Het verbaast mij zeer dat dit soort opties op tafel komen, terwijl die niet op papier staan. Ik heb enige ervaring met dit dossier, en daarom word ik heel nieuwsgierig van dit soort opmerkingen.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De heer Knops spreekt vast ook wel eens met Britse collega's. Dat doe ik ook af en toe. Laten we even duidelijk zijn: binnen de NAVO kennen we de lijstjes vanuit de EDA. We kennen de lijstjes «what is needed» en «wat hebben we genoeg». Op de lijstjes van projecten die nodig zijn, komen geen jachtvliegtuigen voor. Dat is een realiteit die iedereen aan deze tafel kent. Als we in Nederland vervolgens zo'n budgettaire krapte hebben en we willen een goede luchtmacht

behouden, heb ik geen enkele voorkeur daarin. Dat kan ik de heer Knops verzekeren. Het komt ook niet zomaar uit de lucht vallen. Ik heb deze opmerking nu voor de tweede keer geplaatst in zijn bijzijn. Vorige week hadden we een groep militairen op bezoek van de Defensie Leergangen en heb ik deze opmerking ook gemaakt.

De heer **Knops** (CDA): Dat heeft u inderdaad gedaan. Ik heb toen even overwogen om daar iets mee te doen maar uit collegialiteit heb ik dat niet gedaan. Ik dacht: het kan niet waar zijn dat dit gezegd wordt, maar het werd vandaag weer gezegd, vandaar mijn interruptie. Maar het is waar wat mevrouw Eijnsink zegt.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Misschien moet ik dan een variant eruit putten. Ik heb ook contact gehad met mijn sociaaldemocratische collega die wij beiden uit de Parlementaire Assemblée van de NAVO kennen. De heer Knops heeft er dus beeld en geluid bij. De Deense collega's zijn op dit moment of gaan nog naar Boeing en Lockheed Martin. Zij zijn dus nog bezig met de kandidaatevaluatie. Ik heb met hen ook gesproken over de mogelijkheid dat wij Saab Gripen zouden aanschaffen. Ik noem nog maar een toestel om in ieder geval de heer Knops gerust te stellen dat nergens besluiten over zijn genomen en dat er gedacht wordt. Wat mij betreft mag er heel creatief gedacht worden, want het gaat erom dat wij een luchtmacht behouden en dat wij een goede capaciteit behouden. De heer Van Dijk verwees terecht naar het artikel in The New York Times van vorige week. Ik kan er nog een paar noemen van generaal Venlet. Er komt ook nog een SAR, een Selected Acquisition Rapport. Als ik dit alles naast elkaar leg, wil ik de minister meegeven: ja, kwaliteit, ja, samenwerken en ja, goed kijken naar een budget, maar wij willen ook een geïntegreerde krijgsmacht. Wij willen ook een landmacht die goed samenwerkt. Kortom: er is meer nodig, maar binnen een gegeven budget helaas.

De **voorzitter**: U hebt tien minuten voor de eerste en tweede termijn samen, mijnheer Knops.

De heer **Knops** (CDA): Voorzitter. Niet alleen op personeelsgebied, maar ook op materieelgebied staat de minister voor grote uitdagingen. De investeringsquote, zoals eerder al is gezegd, is gedaald naar een dieptepunt en dit terwijl Defensie bezig was weer uit het dal te klimmen wat die quote betreft. Voorraden en reserves zouden worden aangevuld, achterstanden zouden worden ingelopen en de krijgsmacht moest in 2014 weer volledig op orde zijn en inzetbaar zijn voor alle taken binnen het ambitieniveau. Die agenda wordt alleen bruut verstoord. Het is nog niet bij iedereen achter deze tafel helemaal doorgedrongen, maar er gaat toch echt bezuinigd worden. Dat blijkt uit de antwoorden van de minister. De cruciale vraag is welke krijgsmacht je nog overhoudt met het beschikbare budget. De minister heeft aangegeven dat zij nog met een visie komt. Ik wil dit punt alleen adresseren, ik verwacht niet meteen een antwoord. Dit is echter wel de kern waar het om draait. Wat voor krijgsmacht krijgen wij voor het geld dat de coalitie ervoor heeft uitgetrokken? Een veiligheidsanalyse van wat er in de wereld gebeurt, lijkt mij van groot belang. Die moet dan niet alleen financieel gedreven zijn, maar die moet ook gaan over bijvoorbeeld onze bondgenootschappelijke taken, zoals wij die binnen de NAVO kennen.

De heer **Vuijk** (VVD): Is dit mijn derde interruptie?

De **voorzitter**: Dit is uw derde interruptie.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik wil toch reageren op dit punt van de bezuinigingen. De heer Knops benadrukt het nog een keer. Ik wil het graag ook

van mijn kant nog een keer benadrukken. Ongetwijfeld zal deze discussie bij de definitieve begrotingsbehandeling terugkomen. Wat de VVD betreft ligt er een vrij precieze streep tussen de bezuinigingen die nog uitgevoerd moeten worden en de nieuwe bezuinigingen die voortvloeien uit het regeerakkoord. Ik wil dat hier genoemd hebben. De heer Knops mag erop reageren, maar het hoeft niet. Wij kunnen die discussie later nog tot in detail voeren. Wat de VVD betreft houd ik eraan vast dat geen nieuwe bezuinigingen zijn toegevoegd.

De heer **Knops** (CDA): Ik zou zeggen: dream on. In de brief van de minister in antwoord op mijn vragen staat letterlijk wat de extra bezuinigingen behelzen. Het lijkt mij overbodig om de brief voor te lezen, maar ik vraag de heer Vuijk om die brief te lezen en dan vooral de passage over HGIS en de vele zinnen die worden gewijd aan de onduidelijkheid die nog bestaat over het overhevelen van budget van Defensie naar Handel.

De heer **Vuijk** (VVD): Daar gaat het mij precies om. Ik kan wel begrijpen dat er hier en daar nog onduidelijkheden zijn, maar die zullen in de komende periode uitgewerkt moeten worden. Het lastige rondom het hele regeerakkoord is op dit moment dat allerlei wetsvoorstellen, nog voordat ze nog maar enigszins in voorbereiding komen, al compleet worden afgeschoten. Ik zou zeggen: wacht het even af, kijk wat de minister hiermee doet en met welke concrete voorstellen zij straks komt.

De heer **Knops** (CDA): Dat is nu precies het probleem, mijnheer Vuijk. Wij hebben de inkomensafhankelijke zorgpremie afgeschoten. Nu hebben wij de verhuurdersheffing aan de orde en die is ook zowat afgeschoten, want die is ook niet uitvoerbaar. Nu komt dit er nog bij. Uw track record op dit punt is niet heel sterk. Dat maakt dat ik ook terecht vragen stel over dit punt. De antwoorden van de minister op mijn eerdere vragen geven mij te denken dat hierover nog – laat ik het diplomatiek zeggen – discussie plaatsvindt binnen de coalitie. U knikt instemmend, dus dat beeld is in ieder geval correct.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik knikte, omdat ik het woord «discussie» hoorde. Dat hierover discussie is, is goed. Wij discussiëren uiteraard overal over, maar als u daarmee wilt suggereren dat er maar iets zou zijn van een diepgaand meningsverschil over de uitleg van het regeerakkoord, wil ik dat nu vast even wegnemen.

De heer **Knops** (CDA): Het is van tweeën één. Er is discussie en onduidelijkheid – dat lees ik in deze antwoorden – of de heer Vuijk gaat klare wijn schenken en dan krijgt hij wat mij betreft nog een paar minuten van mijn spreektijd, die niet zo uitgebreid is, om dat uiteen te zetten. Het kan niet zo zijn dat hij hier de stelling poneert dat er duidelijkheid is, terwijl wij uit antwoorden van de minister weten dat die er niet is. Daarom de vraag aan de heer Vuijk: wordt er nu wel of niet bezuinigd en is er wel of geen discussie over HGIS?

De **voorzitter**: Ik stel voor, dat u uw interruptie voor de tweede termijn bewaart en dan de heer Vuijk deze vraag stelt. U mag doorgaan met uw eigen inbreng.

De heer **Knops** (CDA): Ik ga ervan uit dat de heer Vuijk dit al heeft genoteerd en er in zijn termijn collegiaal op terugkomt. Wat wij missen in dit kabinet, net als in het vorige, overigens, is een staatssecretaris. Het is niet zo dat wij geen vertrouwen hebben in de minister, maar wij hoorden de vorige minister klagen over het feit dat er bezuinigd moest worden. Hij zei: als er ooit een nieuw departement komt, moeten er twee bewindslieden komen. Maar wat zien wij? Ook Defensie is

opnieuw sluitpost geweest. Er is geen staatssecretaris en deze minister mag helemaal alleen de hele wereld over en al die spullen verkopen die op dit moment in de aanbidding zijn.

Wij hebben zojuist al even gesproken over HGIS. Ik laat dat maar even rusten; wij komen er wel op terug bij de behandeling van de begroting. Volgens mij is het volstrekt helder dat wat hier is afgesproken voer is voor discussie voor de komende tijd. Ik heb het al eerder gezegd: leuk dat er koppelingen moeten zijn met ontwikkelingssamenwerking, maar stel dat de missie van de Patriots naar Turkije doorgaat, wat zomaar zou kunnen, wie gaat dat dan betalen? Ik denk dat er geen relatie is met ontwikkelings-samenwerking. Gaat Defensie dit dan betalen, met andere woorden, wordt er ingeteerd op de organisatie zelf, of komt het uit het potje dat eerst bij Defensie zat en nu bij mevrouw Ploumen zit? Laat ik positief zijn: ik hoop het beste en vermoed het ergste, en dat in een situatie die verre van rooskleurig is. Ik hecht eraan om te benadrukken dat dit niet deze minister kan worden verweten, want het is natuurlijk een situatie die zij heeft aangetroffen. Maar het feit dat de Kamer hoorzittingen heeft georganiseerd met deskundigen en dat de minister vandaag handtekeningen in ontvangst heeft genomen van bezorgde militairen en andere mensen in Nederland, geeft wel te denken. Oefenprogramma's vallen stil, de schietvaardigheid wordt niet onderhouden en de investeringsquote is inmiddels gezakt.

Dan kom ik nu op de verkoop van materieel. De heer De Roon sprak er ook al over. Het valt niet mee in een tijd dat heel veel landen materieel in de aanbidding doen en dat er een soort overcapaciteit is. Buiten Europa wordt er flink geïnvesteerd in defensie. De Grieken hebben tot voor kort ook nog van alles van ons gekocht, maar dat zal ook wel niet meer gebeuren. Een lucratieve tankdeal met Indonesië werd door de nieuwe coalitiepartner PvdA opgeblazen, waardoor we 200 miljoen door het putje hebben gespoeld. Op dat punt zitten wij nu dus met de gebakken peren. Veel overtollig materieel is nog niet verkocht, zo blijkt wel uit het Materieel Projectenoverzicht. Alle af te stoten projecten uit het MPO 2011 zijn opnieuw opgenomen in het MPO 2012. Vijf projecten in afstoting staan al sinds 2008 in het MPO opgenomen. Kan de minister aangeven welke kosten gemoeid zijn met het beheer van al dat materieel? Het lijkt erop dat wij heel veel locaties die Defensie eigenlijk heeft wegbestemd, moeten gaan reserveren om al het materieel te stallen dat wij niet verkocht krijgen.

Het is mooi dat de VVD in de vorige periode een exportgeneraal in het leven heeft geroepen, maar het is de vraag wat die exportgeneraal op dit moment nog kan, als het materieel van de PvdA niet mag worden verkocht. Dat lijkt mij een interessante casus. De heer Vuijk stelde zojuist een aantal vragen waarvan ik dacht: die zou hij ook aan de coalitie hebben kunnen stellen, maar goed.

Ik kom op de infrastructuur. Het is goed om te lezen dat de verkoopopbrengsten nu expliciet worden begroot. Na het bedrag van 52,6 miljoen dat hiervoor is ingeboekt in 2013 lopen de opbrengsten snel terug. Dat roept een aantal vragen op. Ten eerste: hoe realistisch is dit bedrag? Is de verklaring voor de lagere bedragen in de komende jaren er misschien in gelegen dat er nog geen middelenafpraak met Financiën is gemaakt over de verkoopopbrengsten? Deelt de minister de opvatting van de CDA-fractie dat deze ten goede moeten komen aan de Defensiebegroting en niet, zoals vaak gebeurt, afgeroomd worden door Financiën, waar weer een bewindspersoon van de Partij van de Arbeid zit?

Dan kom ik nu op de Materieel Projecten en de vraag over het Defensie Materieel Proces. Hoe kunnen wij dit optimaliseren? Ik sluit aan bij de inbreng van mevrouw Eijssink, die daarover een aantal voorstellen heeft gedaan, waarvan ik zeg: laten wij kijken hoe dit sneller en beter kan zonder dat de controlefunctie van de Kamer verloren gaat. Het is wel in

eerste instantie een zaak van Defensie. De vraag is, hoe de minister hier tegenaan kijkt.

Dan de levensduurkosten en de inzetbaarheid van materieel. Ook wat onze fractie betreft blijven die wat onderbelicht. Het is van belang om de operationele context te overzien, waaronder de logistieke toevoerketen. Het CDA roept de minister daarbij op om niet dogmatisch vast te houden aan de beleidslijn van kopen van de plank en om open te staan voor innovaties uit het bedrijfsleven. Zo zouden de Nederlandse marineschepen bij het kopen van de plank zomaar 15% duurder kunnen uitvallen. Hoe kijkt de minister aan tegen het idee om bij grote projecten 2% te reserveren voor innovatie met als doel besparingen te realiseren bij de exploitatie? Zo verdient Defensie de innovatie-investeringen op de lange termijn dubbel en dwars terug en ontwikkelt het Nederlandse bedrijfsleven waardevolle kennis, waarmee tevens iets gedaan kan worden aan het lage percentage dat Defensie nu uitgeeft aan R&D.

Ik sluit mij aan bij de vragen en opmerkingen van mevrouw Eijnsink over CODEMO.

Dan de Defensie Industrie Strategie. Kan de minister aangeven wanneer de evaluatie ter zake die heel lang is blijven liggen onder haar voorganger, richting de Kamer kan komen?

De minister staat voor de niet geringe uitdaging om de bedrijfsvoering op orde te krijgen. Defensie worstelt al jaren, in ieder geval zolang ik al bij Defensie betrokken ben, met onvolkomenheden. Er is een stijgende lijn, naar we hebben begrepen van de Rekenkamer, maar nog steeds moeten de verwachtingen en ambities worden bijgesteld. Als gevolg van die reorganisaties lopen de risico's rondom de bedrijfsvoering wel op. Te denken valt bijvoorbeeld aan het project SPEER. De minister kondigde heel kortdaat aan korte metten te willen maken met de problemen. Dat klinkt daadkrachtig en dat kan ook volledig op onze steun rekenen. En het is misschien ook wel nodig om te voorkomen dat de PvdA – mevrouw Eijnsink zinspeelde er zo-even op – niet weer tegen de begroting van Defensie stemt.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Dit noemen wij uitlokking. Ik heb een vraag aan de heer Knops over het project SPEER en de ICT-problemen bij Defensie. Door de jaren heen hebben we er in de Kamer veel debatten over gehad. Er staat er nog een aan te komen en bovendien is er nu te kort tijd om het er uitvoerig over te hebben. In de laatste brief van de minister over SPEER geeft zij aan dat er wat een aantal zaken betreft meer tijd nodig is vanwege de reorganisatie. Zo worden er weer mensen ingehuurd. Ik heb hier weleens gezegd: Albert Heijn weet precies waar de beschuiten staan, hoe kan het dan dat het bij een organisatie als Defensie niet lukt? Waar SPEER gewoon ingevoerd kan worden in deelprojecten, zal dat wel werken, maar is de heer Knops niet met mij van mening dat daar waar SPEER gaat vastlopen we het zouden moeten heroverwegen onder het motto beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald? Ook de laatste brief van de minister geeft namelijk duidelijk aan dat het over de kop gaat. In de Verenigde Staten zouden ze daarvoor de Nunn McCurdy-norm hanteren, waarbij als een project voor 50% over de kop gaat het Congres er opnieuw over spreekt.

De heer **Knops** (CDA): Ten eerste deel ik de zorgen van mevrouw Eijnsink over het project SPEER. Ten tweede wijs ik erop dat de combinatie ICT en overheid niet zelden geen succes is. Ten derde is het nog maar de vraag of wanneer de Kamer er over gaat spreken het tot de oplossing leidt. Dus ik zit daar een beetje ambivalent maar wel pragmatisch in. Op het moment dat je ziet dat de organisatie van Defensie door de nood gedwongen vanwege de budgettaire kortingen anders ingericht moet worden en dit gevolgen heeft voor het project SPEER, kun je niet anders dan dat project daarop aanpassen. Het lijkt mij vanwege de zorgvuldigheid overigens

goed dat we binnenkort de discussie over SPEER in volle omvang voeren. Als Kamer moet je altijd kijken of je niet op een bepaald moment moet zeggen: het moet anders. Tegelijkertijd moeten we ons ook realiseren dat er al heel veel in gang is gezet en dat als je helemaal opnieuw gaat beginnen, je het risico loopt dat wanneer het uitgerold gaat worden er weer nieuwe problemen kunnen zijn als gevolg van weer nieuwe reorganisaties. Misschien moeten we ook wel leren leven met het feit dat er altijd problemen zullen blijven rondom SPEER. Dat neemt niet weg dat we in de deelprocessen de zaak moeten oppakken om daarmee de risico's zo veel mogelijk te verkleinen.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik ben blij met de opmerking van de heer Knops dat we misschien moeten kijken naar de deelaspecten. Het project gaat over de kop. Als Kamer moeten we zelf in de spiegel kunnen kijken. In onze controlerende functie moeten we ook weten wat er gaande is. Naast het Financieel Administratie- en Beheerkantoor is SPEER de pijler onder de hele reorganisatie van het beheer, het materieel en het personeel. Dus we komen er nog op terug.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter. Vanavond spreken we over het materieel van Defensie. Ik begin met de meest recente brief van minister Hennis aan de Kamer. Daarin gaat zij samen met de minister van Financiën in op de zinnen in het regeerakkoord. De aanleiding voor de brief is het project van het vervangen van de F-16, dat financieel behoorlijk uit de klauwen loopt; ik zeg het maar zoals het is. Het gevolg daarvan is dat er een compleet nieuwe visie op de Nederlandse krijgsmacht geschreven zal worden. Zeker na het laatste rapport van de Algemene Rekenkamer en het dalende aantal toestellen is het voor iedereen, ook voor overtuigde voorstanders en overtuigde tegenstanders van de F-35, duidelijk dat er terug naar de tekentafel gegaan moet worden. Ik ben benieuwd naar de visie, met als uitgangspunt – zoals de minister zelf aangeeft – het huidige budget uit het regeerakkoord en de lopende bezuinigingsoperatie.

Uit de brief maak ik op dat het kabinet de Algemene Rekenkamer gaat vragen om de visie, inclusief het besluit over vervanging van de F-16, financieel te toetsen. Voor de D66-fractie is niet duidelijk wat deze «validering», zoals de minister dit noemt, precies inhoudt.

De brief aan de Rekenkamer roept bij mij nog meer vragen op. De minister stelt bijvoorbeeld dat financieel inzicht in de kosten, zowel qua investeringen als qua exploitatie van de wapensystemen, noodzakelijk is. Natuurlijk is dat noodzakelijk. Sterker nog: ik ben verbaasd dat dit nu kennelijk niet het geval is. De Kamer heeft vaker gesproken over materieelprojecten; het Joint Support Ship is al genoemd. Daarbij is afgesproken dat de eigen auditdienst een onderzoek zou doen naar de investeringsprojecten en naar het ramen, budgetteren en beheersen door Defensie. Wat is daarvan terechtgekomen? Gelet op de brief, lijkt het net alsof er niet alleen een nieuwe minister is, maar ook een geheel nieuw departement. Dat kan niet de bedoeling zijn. Uit mijn toon mag blijken dat ik hierover graag opheldering wil van de minister.

Het laatste punt in de brief van vorige week vrijdag is de vraag die de minister voorlegt aan de Rekenkamer om iets te schrijven over de informatievoorziening aan de Kamer. Waarom stelt de minister die vraag aan de Rekenkamer? Die vraag heeft immers de schijn van een vleugje wantrouwen jegens de ambtenaren die de afgelopen jaren de Kamer steeds over dit dossier hebben geïnformeerd.

Nu wil ik ingaan op kennis en kansen. Inmiddels heeft de Kamer de brief over internationale samenwerkingsinitiatieven ontvangen, zowel van de EU als van de EU. Daarbij gaat het om «pooling and sharing» en «Smart Defence». Als ik eerlijk ben, lijken die namen spannender dan de concrete projecten en resultaten. Ik beperk mij nu tot het Europese Defensieagent-

schap, het EDA. Lidstaten zijn natuurlijk zelf de drijvende kracht achter succesvolle initiatieven. De toegevoegde waarde van het EDA mag echter niet onderschat worden. Dat gebeurt naar mijn mening wel. Het EDA stimuleert niet alleen samenwerking tussen lidstaten, maar is onmisbaar bij het samenbrengen van de vraag naar defensiematerieel en het aanbod in Europa. De toegevoegde waarde van het EDA ligt in coördineren, toetsen en monitoren van samenwerkingsinitiatieven. Is de minister dit met mij eens?

De AIV stelde vorig jaar voor om te komen tot één EU-onderzoeksbudget voor interne en externe veiligheid, waar het EDA uitvoering aan kan geven. Ik ben met een motie bezig voor de begrotingsbehandeling over een week, maar ik ben wel benieuwd wat de minister van dit voorstel vindt.

Oud-minister Hillen verwees in zijn brief nog naar zijn eigen initiatieven op het terrein van de Benelux-krijgsmacht. Ook op dat punt zou ik willen weten of deze minister het stokje overneemt.

Omdat ik niet veel tijd heb, sluit ik mij op het punt van het beheer aan bij de vragen daarover van collega's, maar ik wil wel het punt maken dat het niet op orde hebben van het beheer ook een beetje dom is. Ik heb namelijk begrepen dat voor honderden miljoenen aan reserveonderdelen in opslag liggen bij Defensie. De omloopsnelheid van veel onderdelen is gering, terwijl opslag en beheer geld kosten. Het zou een goed idee zijn om «dood» geld «levend» te maken, waarbij gebruik wordt gemaakt van de expertise van het Nederlandse bedrijfsleven. Daarbij kan gedacht worden aan het opkopen van de voorraden en het sluiten van leveringscontracten. Deelt de minister mijn mening? Ik heb hierover in ieder geval een motie klaarliggen.

Ik sluit af met nieuwe wapensystemen, zoals de drones. Defensie staat op het punt om vier onbemande vliegtuigen, de zogeheten drones, aan te schaffen. Ik zeg tegen de heer Van Dijk, die inmiddels verdwenen is, dat D66 de ontwikkeling van de drones al wat langer volgt en dat wij op dat punt wel degelijk verschillen van de SP. Wij hebben ons oordeel over de inzet van deze systemen immers niet klaar. Aan het innemen van een standpunt moet immers een juridische en ook een ethische discussie voorafgaan, want deze nieuwe wapensystemen verleggen de grenzen voor militaire acties. Als een spion op een basis in Texas de rode knop indrukt, is dat juridisch namelijk iets heel anders dan als een soldaat of een piloot in Afghanistan zelf in actie komt: een lagere drempel, een grotere afstand tussen beslissing en gevolg en het vervagen van de scheidslijn tussen oorlogshandeling en interventies maken de afweging over de rechtvaardigheid van handelen op zijn minst ingewikkelder. Wegkijken als je er vroeg of laat mee wordt geconfronteerd, is dan ook onverstandig, of je de bezwaren wel zwaarder vindt wegen dan de voordelen of niet. Mijn fractie wil daarom een onafhankelijk juridisch onderzoek naar de vraag hoe de inzet van deze systemen verschilt van die met conventionele wapens en welke keuzes er kunnen worden gemaakt in de verantwoording van de inzet. Dan kan Nederland met een helder verhaal de discussie aangaan in NAVO- of VN-verband en die waar nodig kanaliseren. Het bevorderen van de internationale rechtsorde is niet voor niets in onze Grondwet opgenomen. Wat D66 betreft is dat geen passieve frase, maar het uitgangspunt voor een actieve opstelling. Daarom zal ik in tweede termijn een motie indienen. De Kamer kan dan komend jaar op basis van de uitkomsten van het onderzoek met de regering een debat op hoofdlijnen voeren over de afspraken over de parlementaire verantwoording van de inzet van deze wapens en over de vraag welke voorwaarden wij stellen aan missies waarin die wapens door bondgenoten kunnen worden ingezet, bijvoorbeeld via de rules of engagement.

De **voorzitter**: U hebt zes minuten gebruikt.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik deel veel vragen die mevrouw Hachchi heeft gesteld over de inzet van de drones. Ik begrijp echter niet waarom zij nu al aankondigt dat er een motie komt, want ik kan me voorstellen dat de minister, de Kamer gehoord hebbende en gelet op het voorgaande traject, zelfs ergens mee komt, hetzij een onderzoek, een rapport of wat dan ook. Wij hebben immers een aantal onbemande vliegtuigen gekocht. Ik verwijs naar de beleidsbrief van vorig jaar van de toenmalige regering. Ik kan me zo voorstellen dat de minister zelf bezig is met een en ander. Waar zou mevrouw Hachchi tevreden mee zijn? Dat zij nu al een motie aankondigt, vind ik redelijk heftig. Ik wil zelf nogal eens heftige dingen doen als het hierom gaat, maar zo heftig toch net weer niet.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik begrijp dat mevrouw Eijsink de vraag stelt waarom ik met een motie kom. Ik ben graag bereid om van de minister te horen welke onderzoeken zij laat uitvoeren. Ik vind het echter belangrijk dat er een onafhankelijk juridisch onderzoek komt. Dat is ook in het belang van de discussie in het parlement dat uiteindelijk een missie moet steunen en vervolgens ook betrokken is bij de verantwoording. Ik hecht daarom aan een onderzoek met onafhankelijke juridische uitkomsten. Als de minister toezegt dat zij dit zal doen, kan ik de motie achterwege laten. Als zij dit echter niet van plan is, zal ik de motie alsnog indienen. Ik hoop dat ik dan op de steun van de collega's kan rekenen.

De **voorzitter**: De minister is alvast gewaarschuwd.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik heb hierover geen verdere vragen. Ik wacht het antwoord van de minister af. Ik kan mij zo maar voorstellen dat zijzelf al bezig is.

De **voorzitter**: De minister heeft gezegd dat zij een halfuur nodig heeft om haar antwoord voor te bereiden. Ik stel voor dat wij om 20.00 uur verdergaan. Ik schors de vergadering voor een halfuur.

De vergadering wordt van 19.30 uur tot 20.00 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan de minister voor haar beantwoording in eerste termijn. Zij heeft aangegeven eerst in het algemeen een paar punten te willen maken en vervolgens in blokjes te antwoorden.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Voorzitter. Ik wil voorstellen om de volgende blokjes te hanteren: investeringen, beheer, vervanging F-16, onbemande vliegtuigjes, cyber, afstoting, DIP en DEP en NH90. Maar, voorzitter, staat u mij toe om eerst even in algemene zin wat te zeggen. Dank aan de afgevaardigden voor hun bijdrage en hun inbreng. De reorganisatie die in 2011 is begonnen, moet worden voltooid. Dat is niet alleen maar een kwestie van verkleinen, maar ook van vernieuwen en opnieuw inrichten, juist om de krijgsmacht er sterker uit te laten komen. Tegelijkertijd is het van belang dat wij de krijgsmacht op orde brengen. Ook dat is bij herhaling aan de orde gesteld, ook vanmiddag, in het bijzonder door mevrouw Eijsink. Een klus waaraan hard wordt gewerkt, door vele mensen, en die onze en uw volle aandacht zal blijven vragen. Het is van belang dat defensie beschikt over voldoende personeel, met de juiste capaciteiten, dat tekorten aan materieel en uitrusting tot het verleden behoren, dat er normaal geoefend kan worden en dat er voldoende eenheden inzetbaar zijn. Dat zijn, heel simpel gezegd, mijn piketpalen, essentieel voor de motivatie en de inzetbaarheid van het defensiepersoneel.

Met Prinsjesdag is de Kamer door mijn ambtsvoorganger geïnformeerd over de stand van zaken. Wij hebben er al eerder over gesproken: de beroemde kleurtjesbrief. Daaruit bleek al dat het op orde krijgen van de

krijgsmacht niet vanzelf gaat. Die piketpalen zijn weliswaar vorig jaar geslagen, maar op 18 september jongstleden bleek dat het behalen van de doelstellingen wederom onder druk staat. Wel zijn de voorraden brandstof, kleding en persoonlijke uitrusting inmiddels aangevuld. Voor andere aspecten zoals reserveonderdelen en munitie is, zoals bekend, meer tijd nodig.

Bijna iedereen heeft aan de orde gesteld dat Defensie al een tijdje probeert schoon schip te maken inzake het beheer. Twee weken terug heeft de Rekenkamer, terecht, kritische noten gekraakt in dezen. Het is u niet ontgaan en mij ook niet. Ik neem deze kritische noten van de Rekenkamer zeer ter harte. De afgelopen tijd heeft Defensie doelstellingen niet gehaald, ik kan het niet mooier maken. Wij hebben verwachtingen steeds weer moeten bijstellen, zonder daar op voorhand helder over te zijn. Er werden ambities gesteld om ze vervolgens weer bij te moeten stellen. Uiteindelijk ondermijnt dat de beeldvorming, het draagvlak en ga zo maar door. Het is te veel een trend aan het worden, zo u wilt. Snel verbetering willen is natuurlijk prima, te ambitieuze doelen stellen in een tijd van reorganisatie en krimp legt uiteindelijk te veel druk op te veel mensen. Ik wil vanaf nu eigenlijk alleen nog maar doelen formuleren die wij ook echt kunnen halen. Het is allemaal goed bedoeld, laat dat duidelijk zijn. Het is altijd met goede intenties en oprechtheid gebracht, maar de negatieve spin-off is, zo merk ik, in alle opzichten enorm. Kortom, het is beter om vooraf reële verwachtingen neer te zetten dan steeds weer teleurstellingen te moeten organiseren. Dat is slecht voor de motivatie van het defensiepersoneel, maar ook voor de beeldvorming over Defensie bij de Kamer.

Ik deel de analyse van de Rekenkamer; daarover heb ik ook geen misverstand laten bestaan. Het gaat uiteindelijk om een complexe samenhang – ik denk dat de heer Knops daar mooi aan refereerde – tussen de lopende reorganisatie, de «krijgsmacht op orde», de invoering van SPEER en een verbetering van het beheer. Die vier trajecten, om het zo maar uit te drukken, beïnvloeden elkaar. Het formuleren van houdbare doelstellingen is dan niet eenvoudig. Dat weerhoudt ons er echter niet van om daar wel toe over te gaan. De Algemene Rekenkamer heeft geadviseerd, de doelen en ambities te herijken. Ik heb vanmiddag al gezegd dat ik dit een buitengewoon verstandig advies vind. Ik heb de Rekenkamer reeds laten weten het advies over te nemen. Realiteitszin is nu prioriteit nummer één. Ik heb de Kamer vanmiddag ook al laten weten dat ik begin februari een samenhangend plan wil presenteren met duidelijke, realistische doelstellingen en tussendoelen voor het beheer de komende jaren, een realistische planning die is afgestemd op de reorganisatie en op de invoering van SPEER, met duidelijke afspraken over de wijze waarop intern over het beheer wordt gerapporteerd, waaruit vervolgens rapportages aan de Kamer voortvloeien.

Voor een betrouwbaarder beeld van het materieelbeheer is de monitor kwaliteit materieelbeheer natuurlijk van belang. Inzicht is onontbeerlijk, daarover zijn wij het snel eens. De eerste resultaten van de monitor lijken positief, zoals de Kamer ook heeft kunnen lezen. Er is echter – ook dat kan ik niet ontkennen – sprake van een achterstand bij het invullen van de vragenlijsten door de operationele commando's. Zowel de kwaliteit van de antwoorden als het aantal ingevulde vragenlijsten kan en moet beter. Dit komt de betrouwbaarheid ten goede. Hier wordt dan ook werk van gemaakt.

Ik kom op de interne processen. Defensie vindt het natuurlijk van belang om de besturingsprocessen steeds beter te stroomlijnen. En 30% minder personeel bij de staven betekent vanzelf dat er steeds doelmatiger gewerkt moet worden. Dat is simpelweg een vereiste, want anders redden wij het niet. Ik zei vanmiddag ook al dat wij wel even mogen vaststellen dat de mensen die aan de verbeteringen werken, dezelfde mensen zijn die

in het kader van de reorganisatie vrezen voor hun baan. Ik wil dit nogmaals benadrukken, want dat verdient groot respect. Nog een paar korte zinnen over het Defensie Materieel Proces, het DMP. Vele Kamerleden hebben het DMP aan de orde gesteld. Voor zowel Defensie als voor de Kamer is het van groot belang. Er zijn drie trajecten in gang gezet, die in het eerste kwartaal van 2013 moeten leiden tot een voorstel voor een nieuw DMP. Hierbij gaat het ten eerste om een evaluatie van het DMP. Zoals bekend is een evaluatie eens per vijf jaar aan de orde; de laatste was in 2007, dus dit is een logisch moment. Verder is er een onderzoek van de ADD, de Audit Dienst Defensie, naar de besturing en de beheersing van de projecten. Volgens mij verwees mevrouw Hachchi daarnaar. Door minister Hillen is dit toegezegd tijdens het AO Materieel in juni. Er is nog een onderzoek van ABD Top Consultants gaande naar de processen van werving en verwerving. Dit is aangekondigd in de Prinsjesdagbrief. Het doel van dit alles is een doelmatigere planning en de vermindering van bureaucratie. Vanwege de samenhang van deze drie sporen of trajecten wil ik de Kamer de resultaten graag gecombineerd aanbieden; dat lijkt mij logischer dan drie aparte trajecten in gang zetten. Dit zal in het eerste kwartaal van 2013 aan de orde zijn, op zijn laatst in het begin van het tweede kwartaal. Ik wil voorstellen om een drietal vragen schriftelijk af te doen. Vanmiddag heb ik geleerd dat dit helpt.

De **voorzitter**: Ik zie dat mevrouw Eijssink een vraag wil stellen. Ik stel voor om u allen in deze eerste termijn van de minister drie interrupties te geven.

Mevrouw **Eijssink** (PvdA): Nu brengt u me aan het twijfelen. Ik wacht nog even af waar de minister mee komt. Ik ging uit van vier interrupties, dus ik moet me nu even inhouden.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik vind drie interrupties al heel royaal, maar ik heb daar verder natuurlijk geen mening over. Als de woordvoerders dat toestaan, wil ik de volgende drie vragen schriftelijk afdoen. Allereerst betreft dit het verzoek van de heer Jasper van Dijk om een overzicht van de exacte verschuivingen in de materieel-projecten. Ik moet daarvoor echt even terug naar het departement. Ik kan de Kamer toezeggen dat zij dit ontvangt vóór de begrotingsbehandeling, dus nog deze week. Verder was er het verzoek van de heer Jasper van Dijk om een lijst van bedrijven die in clustermunition investeren. Hierover zijn eerder vragen gesteld aan de minister van Economische Zaken. Ik wil deze vraag daarom doorgeleiden naar Economische Zaken.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Op zich kan dat, maar wat betekent dat? Moet ik naar Economische Zaken gaan?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Nee, ik geleid deze vraag door. Maar als u mij een steuntje in de rug wilt geven en bij wijze van spreken uw collega-woordvoerder voor Economische Zaken een seintje wilt geven, komt het signaal van beide kanten en hebben we zo snel mogelijk een antwoord van Economische Zaken.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Maar ik krijg dus ook nog van u een antwoord?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik geleid dit door naar Economische Zaken. Ook ik wacht het antwoord van Economische Zaken af. Tot slot de vraag van de heer Vuijk over Counter-IED en de relatie met het bedrijfsleven. Door deze vakcommissie zijn schriftelijke vragen gesteld over de A-brief. Deze moeten nog worden beantwoord. Zijn wij daarmee

te laat of nog op tijd? Ik zie aan het hoofd van mevrouw Eijssink dat we op het randje zitten.

Ik stel de heer Vuijk voor dat ik zijn vragen meeneem in de schriftelijke beantwoording.

De heer Vuijk heeft uitgebreid gesproken over de noodzaak om de investeringsquote naar 20% te brengen. Inderdaad is op de lange termijn een investeringspercentage van 20 nodig om de krijgsmacht te kunnen voorzien van voldoende modern en kwalitatief hoogwaardig materieel. We halen dit percentage sinds 2009 niet meer. Volgend jaar zal het percentage uitkomen op 15,5. Het is ons streven om in 2016 weer in de buurt van die 20% uit te komen.

In de eerste jaren van de bezuinigingstaakstelling van Rutte I is een deel van de bezuiniging gevonden door te korten op het investeringsbudget, waardoor het percentage is gedaald. Het is belangrijk, de komende jaren meer ruimte te scheppen voor intensiveringen en innovatie. Ik ben dat van harte met de heer Vuijk eens. Doordat de financiële opbrengsten van de structurele maatregelen een stijgende lijn vertonen, kunnen ook de investeringen en daarmee de investeringsquote weer toenemen.

De heer Van Dijk vroeg naar de consequenties van de bezuinigingen, het regeerakkoord en de btw-verhoging. Het spelletje over de vraag of er sprake is van een bezuiniging, een taakstelling of van een compacte rijksdienst hebben we vanmiddag ook al met elkaar gespeeld. Ik ga daar dan nu ook maar niet op in. Wel kom ik nog bij de Kamer terug met een schriftelijke definitie voor «troepen», opdat we daar voor eens en altijd helderheid over hebben. Ik blijf bij het rijtje: bestuur, ondersteuning, operatie. De schriftelijke bevestiging van «troepen» en de uitwerking daarvan volgen, dit in antwoord op vragen van mevrouw Hachchi.

De heer Van Dijk vroeg specifiek naar de btw-verhoging en de investeringsprojecten. Hij weet natuurlijk net zo goed als ik dat de kaders van de begroting leidend zijn voor de uitgaven van Defensie. Tegenvallers of oplopende kosten leiden daardoor tot een herschikking of tot een herprioritering. Dat is de realiteit. De impact van de btw-verhoging bedraagt voor Defensie 60 tot 80 miljoen. Dat bedrag moet dus binnen de kaders van de begroting worden opgevangen. Het grootste deel van de consequenties van de btw-verhoging – het verbaast mij eigenlijk dat de heer Van Dijk dit niet al eerder heeft gehoord – komt ten laste van de investeringen. Daarbij gaat het om ongeveer 70%.

De maatregelen voor het structureel op orde brengen van de krijgsmacht lopen door tot en met 2014. De btw-verhoging is vanzelfsprekend ook van invloed op de exploitatie-uitgaven. Herschikkingen en herprioriteringen worden zoals te doen gebruikelijk in het reguliere begrotingsproces meegenomen. Op het ogenblik bezien wij hoe de bezuinigingen opgevangen kunnen worden. In het voorjaar zal ik de Kamer graag toelichten hoe ik de taakstelling denk te verwerken in het begrotingsjaar 2013.

De heer De Roon vroeg, niet geheel ten onrechte, om een vergelijking met de investeringsquoten van andere landen. Ik sloeg daarop aan, omdat dit al vaker is geprobeerd, zonder dat dit tot iets substantieels leidde. Ieder land doet dit namelijk op geheel eigen wijze. Die vergelijking is op dit moment dus niet te maken. Ik ben echter wel bereid om het aan de orde te stellen in EU- en NAVO-verband, omdat de toekomstige verdergaande internationale samenwerking vergt dat wij enig zicht hebben op wat de buurlanden investeren. Als het ene land zich helemaal suf investeert en het andere land doet niets, dan levert dat natuurlijk een rare situatie op. Ik vind het dus wel aardig om het op internationaal niveau aan de orde te stellen. Ik hoop dat de heer De Roon zich daarin kan vinden.

De heer De Roon vroeg zich af waarom en hoe Defensie het zich kan veroorloven om in de DVOW te investeren in Boxers en graafmachines. Voor zover mij bekend gaat het hierbij om vervangingsinvesteringen. Het gaat dus om oude voertuigen die aan vervanging toe zijn. Het niet

vervangen van deze voertuigen zou Defensie dwingen om ze langer te gebruiken en daardoor stijgen de kosten. Dat is wat mij betreft onwenselijk. De Kamer ontvangt voor het einde van het jaar mijn visie op de krijgsmacht. In dat stuk zal ik specifiek aandacht besteden aan bijna alle investeringen en dus ook aan deze. Ik zal daarbij ook ingaan op het aantal aan te schaffen voertuigen.

De heer **Knops** (CDA): De minister zei volgens mij dat haar visie voor het einde van dit jaar naar de Kamer komt.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat moet einde 2013 zijn. Ik heb het idee dat kerst al voorbij is, maar ...

De heer **Knops** (CDA): Dat gevoel heb ik soms ook.

Minister **Hennis-Plasschaert**: ... en oud en nieuw ook. Maar ik moet nog champagne drinken! Excuses, dat is dus 2013.

Overigens, ik hoorde enige toon bij het woord «graafmachines», maar het zijn vaak de operationele omstandigheden die tot een dergelijke machine nopen. Het kan zo zijn dat de geniewerkzaamheden moeten worden vervuld in operatiegebieden en dat daarbij een graafmachine noodzakelijk is. Als er in eigen land een graafmachine noodzakelijk is, kunnen we die natuurlijk elders inhuren. Dit voor alle duidelijkheid, voordat de heer De Roon denkt dat Defensie daarop focust.

De heer De Roon vraagt ook naar de gevolgen van de bezuinigingen op geplande investeringen en op de onbemande maritieme vaartuigen, robotisering, etc. Ook in dit geval moet ik weer verwijzen naar het opstellen van de visie op de krijgsmacht. Het beschikbare budget is een belangrijk uitgangspunt in de beoordeling van de diverse beleidsopties. Dat zal de Kamer dan ook meekrijgen. Daarbij zal zeer zeker worden gekeken naar het gebruik van onbemande vaar- en voertuigen en de mogelijkheden die robotisering ons biedt. Dat kan ik in ieder geval toezeggen; concreter kan ik nu niet worden.

De heer Knops heeft vragen gesteld over een middelenafpraak met het ministerie van Financiën voor de opbrengsten uit verkoop van afgestoten materieel. Er is inderdaad een middelenafpraak. Als ik het goed heb begrepen, is die in april 2011 bijna parallel aan de beleidsbrief gemaakt. Het betreft de opbrengst van de verkoop van wapensystemen die zijn afgestoten als gevolg van de maatregelen uit die beleidsbrief. Het is in alle eerlijkheid best bijzonder dat Defensie in deze tijden die afspraak met Financiën heeft kunnen maken. Het gaat uiteraard om beslaande maatregelen. Voor de nieuwe zaken zal ik een nieuwe middelenafpraak met de minister van Financiën moeten maken. Zodra ik die heb gemaakt, zal ik de Kamer daarover nader informeren. Voor de bestaande afspraken geldt dat de middelen kunnen worden gebruikt voor de nieuwe investeringen die voortkomen uit diezelfde beleidsbrief.

De heer De Roon wil weten hoe het werkt met het toetsingskader bij kopen van de plank bij materieelverwerving. De heer De Roon weet net zo goed als ik, en misschien wel beter, dat het toetsingskader voor materieelverwerving wordt gebruikt om voor nieuwe projecten te bepalen of een uitzondering op de algemene regel dat Defensie materieel van de plank verwerft van toepassing is. Voor lopende projecten is dit maar zeer beperkt mogelijk, daar moeten we duidelijk over zijn. De keuzes zijn immers veelal al gemaakt. Cruciaal is dat in de behoeftestellingsfase zo veel mogelijk functioneel wordt gespecificeerd, hetgeen betekent dat in de functionaliteiten wordt gedefinieerd en daarna wordt gezien hoe de behoefte aan een functionaliteit het beste kan worden ingevuld, waarbij de toetsing aan bod komt. Voor projecten die dit stadium al zijn gepasseerd, is het toetsingskader niet meer opportuun, omdat de keuze tussen

van de plank en ontwikkeling al is gemaakt. Ik hoop dat dit voldoende duidelijk is.

Dan kom ik op de vragen van mevrouw Eijnsink. DMP-regels mogen best veranderen, het gaat te langzaam. Ik noemde net al de evaluatie van de DMP en de twee andere trajecten. Hierin wordt getracht, de interne regelgeving en procedures verder te vereenvoudigen en te stroomlijnen. Ik verwacht dat ik de Kamer uiterlijk in het tweede kwartaal van 2013 en bij voorkeur in het eerste nader kan informeren hierover.

De leden Eijnsink, Knops en De Roon vragen allemaal naar de evaluatie van de Defensie Industrie Strategie (DIS). Deze evaluatie loopt al. Defensie heeft het voortouw en werkt nauw samen met EZ. Ik verwacht de Kamer aan het begin van het tweede kwartaal van 2013 nader te kunnen informeren hierover. Dus ja, er is vertraging.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik hoor goed wat de minister zegt, maar ik wil graag proberen om het naar een hoger plan te tillen. Dat we kijken naar de DMP en een vereenvoudiging van het proces is goed. Het gaat erom dat de minister de Kamer duidelijk maakt langs welke pijlpalen het loopt. We hebben nu de A,B,C-fase, kortom, de Kamer wordt geïnformeerd.

Uiteindelijk is het echter eerst een proces voor Defensie zelf om de zaak op orde te hebben en daarna uiteraard met de Kamer. Ik wil de regel die nu met de Kamer is afgesproken, dat projecten boven de 25 miljoen gemeld worden aan de Kamer, duidelijk stellen. We hebben als Kamer een oordeel en een mening op dit punt. Ik hoorde dit zojuist ook zeggen. Ik vraag de minister deze informatie aan de Kamer toe te sturen als een gespreksdocument. Vorige keren is dit ook zo gegaan. In 2007 heeft de Kamer daarover uitvoerig met toenmalig staatssecretaris Van der Knaap gesproken. Ik stel voor dat weer te doen. Daaraan wil ik het toetsingskader koppelen. Er staat hier duidelijk dat het toetsingskader onderdeel van het DMP is. Het is niet eigenstandig, het is onderdeel van het DMP en ook van het hele sourcinggebeuren. Uiteindelijk komen wij tot een structuur voor het Defensie Materieel Proces waarin het toetsingskader onderdeel is van het DMP, neem ik aan.

Minister Hennis-Plasschaert: Ja.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De minister zegt «ja». Dat is heel fijn. Mijn vraag in de eerste termijn ging verder over die hele outsourcing en wat er gaat gebeuren. Dat maakt het grote verschil. Enerzijds is de vraag hoe wij met het materieel omgaan in het grote gebeuren. We stellen daarvoor een aantal regels op, zowel voor de interne organisatie als voor de politiek, want daar zit wel wat geld in. Anderzijds is er het EDA. De minister hoeft mij nu niet precies alles uit te leggen, maar ik probeer inzicht te krijgen in hoe het verder gaat. Ik hoef van haar geen vijf projecten naast elkaar, maar ik wil dit graag geïntegreerd in de Kamer ontvangen. Ik zie iedereen knikken aan de overkant. Het is wel fijn om te weten hoe de Kamer dit zal ontvangen: als een discussiestuk en niet als een voldongen feit.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Spreekt mevrouw Eijnsink nu ook over het EDA?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Het grijpt allemaal in elkaar. Wij spreken over investeringen en over het Europees Defensie Agentschap en onze afdracht daaraan. Wij hebben Richtlijn 81. Ik wil de minister daarmee niet vermoeien, maar noem artikel 346 over uitzonderingen. Dat is allemaal onderdeel van haar Defensiematerieel. Als de minister de Kamer toezegt dat wij uitvoerig met haar over dit geïntegreerde document zullen spreken, dan vind ik dat prima. Ik zeg er wel bij dat de Kamer niet voor een voldongen feit moet worden gesteld. Dat houd ik de minister wel voor.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dat zeg ik graag toe. Geen voldongen feiten, maar een open discussie. Ik was gebleven bij de evaluatie van de DIS. Ik kom bij CODEMO en de onderuitputting. Ik sta hartstikke positief tegenover de voortzetting van CODEMO. Mevrouw Eijnsink prikkelde de heer Vuijk een beetje over de ophoging van het budget, begreep ik. Ik wijs er echter op dat er ook intern bij Defensie een issue ligt, namelijk het vrijmaken van capaciteit. Wij zijn al bezig met reorganisatie. Daarbij moeten prioriteiten worden gesteld. Het selecteren en verder brengen van projecten gaat niet vanzelf. Ook daarvoor moet capaciteit beschikbaar zijn. Dit doet niets af aan het feit dat ik hartstikke enthousiast ben over het hele traject als zodanig.

De heer **Knops** (CDA): Het eerste deel van de beantwoording door de minister was heel interessant. Daarna kwam het haakje, het «maar». Als wij dit met elkaar belangrijk vinden, kan er dan ook geen capaciteit worden vrijgemaakt, al is het maar incidenteel, dus voor een bepaalde periode, om daarmee die grote belangen en positieve effecten van CODEMO zeker te stellen? Zegt de minister nu: ja, ik ga ervoor en ik ga het regelen, of zegt zij: ik zou het wel willen, maar het lukt mij niet?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik sta er positief tegenover, maar ik weet nog niet helemaal hoe ik dit moet inplannen met de beschikbare capaciteit.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik weet dat die interrupties gaan tellen, maar dit vind ik echt een uitdaging. De minister zegt: visie, visie, wij gaan samenwerken. CODEMO is klein maar fijn. Het kan niet zo zijn dat een klein mkb-project niet snel door Defensie zelf kan worden gekeurd. Als dat het probleem is, heeft de minister nog veel grotere problemen. Ik durf hier te stellen dat de capaciteit er gewoon moet zijn. Het kan niet zo zijn dat CODEMO niet binnen Defensie te regelen valt. Dan zou ik zeggen: sorry, het spijt mij, maar dan is het DNP voor de PvdA-fractie al failliet. Dat meen ik echt. Het kan niet zo zijn dat CODEMO niet kan worden opgehoogd. Dat deze kleinschalige projecten van het mkb, dat er het meeste werk aan heeft, niet door de Defensiebureaucratie heen kan komen, daarvoor heb ik de woorden nog even niet, maar ik wacht op de reactie van de minister.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik kan alleen maar herhalen hoe enthousiast ik ben over CODEMO. Ik wijs op de reorganisatie die gaande is en op de gebrekkige capaciteit. Dat is mijn goed recht. Voor het overige ben ik razend enthousiast.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik geef de minister de kans om het gevraagde zelf toe te zeggen. Het zou natuurlijk zonde zijn als wij over een dergelijk mooi project met een motie moeten komen. Ik houd helemaal niet van moties, maar wellicht kan de minister er nog op terugkomen. Nogmaals, als CODEMO binnen de organisatie, binnen die kleinschaligheid niet van de grond komt, dan zal de PvdA-fractie helaas met een motie moeten komen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ook ik ben niet zo dol op moties. Uiteindelijk moeten die wel ergens over gaan, maar ik vind CODEMO bij uitstek iets waar een motie over kan worden ingediend. Ik wil mevrouw Eijnsink niets aanreiken, maar ik hoop dat zij snapt wat ik bedoel. Er worden vele moties aangenomen die overbodig zijn, maar als mevrouw Eijnsink op dit punt een motie zou indienen, zou zij duidelijk kunnen sturen. Nogmaals, ik ben hartstikke positief.

De **voorzitter**: Misschien is dit iets voor de tweede termijn, mevrouw Eijnsink.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik stap over op het onderdeel beheer. Verschillende leden van deze Kamer, waaronder de heer De Roon en de heer Vuijk, vragen zich af hoe wij de ambities voor het beheer zullen bijstellen en in hoeverre het beheer prioriteit heeft bij de minister en bij Defensie. Laat ik er duidelijk over zijn – ik heb het al gezegd – dat het beheer voor ons absoluut een topprioriteit is. Wij kunnen niet zo doorgaan. Duidelijkheid moet gecreëerd en realiteitszin moet geïntroduceerd worden. Ik hoop de Kamer begin februari daarover te informeren. De heer Vuijk was er vanmiddag niet bij; ik kan hem zeggen dat ik begin februari 2013 met een totaalpakket zal komen voor personeel, financieel en materieel beheer, inclusief de deadlines en doelstellingen die daar eerder aan gekoppeld zijn.

Mevrouw Eijssink heeft bij herhaling gevraagd om piketpalen. Ik meen er al een paar te hebben geslagen. Zij koppelde in haar inbreng die piketpalen aan het inzicht in de huidige begroting, dat volgens haar niet toereikend is. Naar mijn mening echter is het inzicht in de huidige begroting wel degelijk toereikend. Het ministerie van Financiën noch de Algemene Rekenkamer heeft verklaard dat die begroting niet klopt. Het lijkt mij onverstandig dat wij de huidige begroting devalueren tot een ramp. Daarmee komen wij niet verder. Het regeerakkoord geeft opdracht tot een veelomvattend overzicht van de materieelkosten. De termen DIP en DEP zijn in dit verband al gevallen. Ik neem de oproep en het advies van mevrouw Eijssink zeer serieus om over te gaan tot een «DIEP», want dat is uiteindelijk de richting die wij op moeten gaan op de langere termijn, om te kunnen beoordelen of de opvolger van de F-16 betaalbaar is en of andere wapensystemen betaalbaar zijn. Daarmee zullen wij aan de slag moeten. Wij zullen die visie opstellen. Uit die visie zal moeten blijken welk toestel en welke wapensystemen Defensie nodig heeft, en hoeveel. Ik benadruk dat het beoogde onderzoek toekomstgericht is. Het gaat dus niet over de begroting 2013. Er wordt nu gevraagd om piketpalen die gelinkt zijn aan de begroting 2013. Die begroting is sluitend, want anders hadden wij eerder wel commentaar gekregen van de Algemene Rekenkamer en het ministerie van Financiën. In februari zullen wij komen met de brief waarover ik bij herhaling gesproken heb. Wij zullen daarin ingaan op het op orde brengen van het beheer en het op orde krijgen van de krijgsmacht, en de eerdere toezeggingen van Hans Hillen hierover. Op dat moment sla ik mijn piketpalen om het beheer verder te verbeteren en de krijgsmacht op orde te brengen. Ik denk dat dit een reëel tijdspad is, dat losgekoppeld moet worden van het goedkeuren van de begroting 2013. Uiteraard ga ik daar niet over, want de Kamer maakt volledig haar eigen afweging, maar ik heb er behoefte aan om dit met de Kamer te delen. Er zijn voorts opmerkingen gemaakt over de onbemande observatievliegtuigjes, in het bijzonder de onbewapende observatievliegtuigjes. Daarmee werken wij al een tijdje in Nederland. Vorige week heb ik er toevallig eentje in mijn handen gehad. Wij hebben heel kleine vliegtuigjes, maar het gaat nu over de wat grotere. Dat kan dus nu al in Nederland worden ingezet. Dat gebeurt in delen van het luchtruim die hiervoor worden gereserveerd. Dat kan op iedere willekeurige plaats in Nederland en het zal nog even duren voordat de onbemande onbewapende vliegtuigjes volledig geïntegreerd in het bemande vliegverkeer kunnen worden ingezet. Het is niet uniek voor Nederland, maar een vraagstuk waarvoor binnen Europa en ook binnen de VS naar oplossingen wordt gezocht. Wij willen geen bewapende versie, daar hebben wij ook nooit op ingezet en dat is ook onze behoefte nooit geweest. Ik zie ook niet zo goed waarom wij dat juridisch onderzoek zouden moeten uitvoeren waarnaar mevrouw Hachchi verwijst. Wel ben ik van mening dat als het gaat om de inzet van de bewapende versie op internationaal niveau, wel degelijk kan worden gesproken over welke kaders het nu gaat. Dat staat even los van de wijze waarop wij ze in Nederland gebruiken, omdat wij helemaal niet over bewapende onbemande vliegtuigjes willen beschikken.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik heb twee vragen aan de minister. Is de minister het ermee eens dat het huidige gebruik van bewapende drones door andere landen, in internationaal verband, buitengewoon controversieel is? Zeker als het gaat om die targeted killings in allerlei gebieden waar helemaal geen oorlog is. Hoe zit het met de uitspraak van de vorige minister dat hij vier drones wil aanschaffen met mogelijk in de toekomst de optie deze te bewapenen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het is mogelijk om onbewapende drones aan te schaffen en die later om te toveren tot bewapende versie, maar daar is de Kamer zelf bij. Ik of mijn opvolgers of wie daar dan ook op enig moment over gaat, zal dit nooit doen zonder de Kamer erbij te betrekken. Dat is een toezegging. Het gaat hier echt om de onbewapende versie. Als het gaat om de rules of engagement, de specifieke inzet van de vliegtuigjes bij specifieke missies, hangt dat af van die specifieke missie. Ik zal wel, voor de Kamer en voor mijzelf, op internationaal niveau de brede discussie willen voeren over de kaders hiervoor. Uiteraard kan ik hier nu niet ingaan op de specifieke acties die hebben plaatsgevonden in het kader van bepaalde missies.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dat biedt perspectief. De minister heeft niet het plan om bewapende drones aan te schaffen, dat staat genoteerd. In antwoord op vraag 2 wil de minister wel een discussie over het kader waarin die bewapende drones in internationaal verband worden ingezet. Dat moet de minister denk ik niet verwarren met rules of engagement. Het gaat over het feit dat hierover geen internationale afspraken zijn gemaakt. Daarover is de VN ook heel bezorgd, bijvoorbeeld als wordt gekeken naar wat de Verenigde Staten dagelijks aan het doen zijn in Pakistan, Jemen, Afghanistan et cetera. Ik vraag de minister of zij inderdaad die discussie wil voeren, want dat vind ik buitengewoon interessant.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Die discussie wil ik gaan voeren. Ik ken de zorgen. Ik zal dit opnemen met mijn collega Frans Timmermans van Buitenlandse Zaken, die daar zeker voor zal voelen. Uiteraard is ook sprake van inzet bij specifieke missies en dan komt ook een ander kader om de hoek zeilen. Dus ja, ik ga het op internationaal niveau aan de orde stellen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Wanneer gaan wij hier iets van horen? Houdt de minister de Kamer op de hoogte en wanneer doet zij dat?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik moet even in mijn agenda kijken wanneer ik de geijkte momenten heb om dit onderwerp te gaan aanzwengelen. Dat zal in NAVO-verband zijn als ik in Amerika ben maar ook in EU-verband kan ik al een eerste aanzet geven. Dat lijkt mij geen probleem.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Naast het feit dat de toestellen die Defensie nu gaat aanschaffen inderdaad puur voor verkenning zijn, klopt het dat de voorganger van deze minister heeft aangegeven dat het wel om het type gaat dat uiteindelijk uitgebreid kan worden tot bewapende drones. Er zijn ook missies waaraan Nederland deelneemt waarbij bondgenoten wel met dit soort toestellen inzet plegen. Moeten wij niet op tijd de discussie over die inzet ook hier voeren? Als de minister namens Nederland in internationaal verband een standpunt gaat verkondigen, vind ik dat eerst op zijn minst een discussie met het Nederlands parlement moet worden gevoerd. Ik stel daarom voor een onafhankelijk juridisch onderzoek te laten uitvoeren om de fundamentele juridische en wellicht ook ethische discussie te kunnen voeren zodat de minister vervolgens hierop haar lijn kan trekken om de discussie in NAVO-verband te voeren.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Natuurlijk heb ik graag input van de Kamer alvorens we het debat op internationaal niveau starten. Laat daarover geen misverstand bestaan. Maar soms is het ook goed om met open vizier het debat met elkaar aan te gaan, of het nu hier is of op internationaal niveau. Ik ga het debat graag aan. Het spreken over de kaders, de zorgen die er zijn binnen VN-verband – het wordt net terecht opgemerkt – de zorgen die niet alleen in het Nederlandse parlement spelen maar ook elders: dat moet meer mensen aanspreken. Daarover kan het debat gevoerd worden, en ik wil niet op voorhand allerlei deuren dichtsmijten. Ik kan alleen zeggen dat het bij de aanschaf van onbemande vliegtuigen door Defensie gaat om onbemande en onbewapende versies. De Kamer is erbij als die zouden worden omgetoverd in bewapende.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik begrijp dat de minister met open vizier de discussie in internationaal verband wil voeren. Ik heb ook aangegeven dat mijn fractie haar oordeel over de inzet van deze systemen nog niet klaar heeft. Het is echter wel belangrijk om een fundamentele discussie te voeren in het parlement en daarvoor hebben we onderzoeksresultaten nodig. Ik snap niet zo goed waarom de minister de toegevoegde waarde van een dergelijk onderzoek niet ziet. Om de discussie die daaruit voortvloeit te voeren, moeten wij daar bijtijds mee beginnen. Ik denk dat dit het juiste moment is om zo'n onderzoek te starten.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik denk dat het goed is dat ik eerst contact opneem met de minister van Buitenlandse Zaken, de heer Timmermans, uiteenzet wat wij voornemens zijn te doen in het kader van het internationale debat en dan bij de Kamer terugkom met een voorzet. Dan kunnen we daarover het debat voeren.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik heb er natuurlijk niets op tegen als de minister met haar collega overlegt over dit onderwerp. Ik snap echter nog niet zo goed waarom zij bezwaar tegen mijn voorstel heeft. Ik zou niet willen wachten totdat we echt de bewapening gaan aanschaffen, want de toestellen hebben we straks al. Het gaat om een aanvulling als we ook echt daadwerkelijk tot bewapende inzet willen overgaan. Ik denk dat een onafhankelijk onderzoek zeker op zijn plaats is, dus ik snap de bezwaren van de minister niet zo goed. Ze mag met haar collega overleggen maar ik zie nog wel de noodzaak. Dat zeg ik ook naar aanleiding van de kleine discussie die ik met mevrouw Eijssink heb gevoerd. Ik overweeg om een motie in te dienen om de regering hiertoe te bewegen.

De **voorzitter**: Dat kunt u in tweede termijn doen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het staat mevrouw Hachchi geheel vrij om nogmaals een onderzoek te eisen. Ik denk echter dat we wel moeten kijken en met elkaar willen kijken wat er al op de plank ligt. We moeten niet proberen om het wiel opnieuw uit te vinden. Er is al veel informatie beschikbaar. Nogmaals, ik neem het op met mijn collega van Buitenlandse Zaken. We gaan er alle twee over, zeker in internationaal verband. We zullen elkaars hand moeten vasthouden in deze tijd, daar is helemaal niets mis mee. Ik maak vervolgens met minister Timmermans een voorzet en kom daarmee bij de Kamer terug. Dat lijkt me een prima voorzet tot een debat in deze Kamer. Daar heb ik vooralsnog geen onafhankelijk juridisch onderzoek bij nodig.

De heren De Roon, Vuijk en anderen hebben gevraagd in hoeverre ik kansen zie om de ontwikkeling van cyberdefensie te vergroten. Ik denk dat we het eens zijn als ik zeg dat cyber van wezenlijk belang is voor de toekomstige effectiviteit en relevantie van onze krijgsmacht. In juni 2012 heeft de Kamer de defensiestrategie voor het opereren in het digitale domein ontvangen. Die strategie omvat zes speerpunten. Ik kan ze

opnoemen, maar volgens mij is de Kamer daar goed mee bekend. De volgende stappen zijn genomen of worden nog genomen. In 2012 is een programmamanager cyber aangesteld, die verantwoordelijk is voor de coördinatie van alle cybergerelateerde activiteiten binnen Defensie. In 2012 is ook de Taskforce Cyber opgericht. Medio 2013 zal DefCERT, het Defensie Computer Emergency Response Team, volledig operationeel zijn. DefCERT is medeverantwoordelijk voor de beveiliging van belangrijke netwerken en zal dat 24 uur per dag, zeven dagen per week doen. Eind 2013, over een jaar dus, wordt een Defensie Cyber Expertisecentrum opgericht dat intensief zal samenwerken met een ander centrum dat ik goed ken, het NCSC, Nationaal Cyber Security Centrum. De oprichting van het Defensie Cyber Commando, DCC, is voorzien voor eind 2014. Maar volgens mij vertel ik nu niets nieuws. Het DCC is onder meer verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het militaire vermogen om cyberoperaties uit te voeren. De MIVD versterkt in de periode 2012–2015 de cyberinlichtingencapaciteit. Die investering bestaat in 2013 uit elf extra fte's en materiaalinvesteringen. Verder intensiveren de MIVD – dat is echt te prijzen – en de AIVD de samenwerking op het gebied van cyber en Signal Intelligence (SIGINT). Dit moet leiden tot de oprichting van een gezamenlijke SIGINT-cybereenheid. Nederland zoekt op het gebied van cyber samenwerking met publieke en private partijen in Nederland, maar ook met internationale partners als de NAVO en meer bilateraal met landen als de VS, het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen. Dit is waarschijnlijk niet nieuw, maar men vroeg mij wat de stand van zaken is en in hoeverre ik kans zie om de cyberaanval te vergroten. Volgens mij zijn wij aanzienlijk en goed op weg. Als u kansen ziet om het verder uit te werken, hoor ik dat graag.

Mij is ook gevraagd of de samenwerking op het terrein van cyberdefensie met de minister van Veiligheid en Justitie goed verloopt. De heer Opstelten is inderdaad nog steeds de coördinerend bewindspersoon in dezen. Defensie is onmiskenbaar een belangrijke partner in de Nationale Cyber Security Strategie. Dat heeft de heer Opstelten in zijn vorige mandaat steeds weer bevestigd. Het is van belang – en wij blijven het doen – dat wij deelnemen aan het interdepartementale werkverband, dat een vernieuwing van die strategie steeds opnieuw voorstelt.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik hoef niet direct een antwoord op de vraag, maar ik wil de minister wel vast interesseren voor deze vraag. Defensie gaat straks op het terrein van cyberwarfare ook offensief optreden. Ik neem aan dat het ministerie van Veiligheid en Justitie wat meer aan de defensieve kant zit, wat betreft verdedigen, terrorisme en de aanvallen. Ziet de minister in de toekomst daar nog spanning? Ik bedoel het niet eens zo negatief, maar Defensie zal straks toch wat agressiever gaan duwen op dit dossier. Er is denk ik een rolverschil.

Minister **Hennis-Plasschaert**: De tijd van defensief en cyber zijn wij al een tijdje voorbij. Dat geldt niet alleen voor Defensie. De minister van Veiligheid en Justitie heeft dit een paar maanden geleden, na de verkiezingen, aangekondigd in een uitgebreide brief waarin af en toe het defensieve karakter moest worden losgelaten omdat je het anders gewoon niet redt. Het is wel aardig om er voor mezelf wat meer beeld bij te krijgen en daarover op een ander moment met de heer Vuijk van gedachten te wisselen, als ik een en ander heb kortgesloten met collega Opstelten.

Over de vervanging van de F-16 kan ik nu een heel betoog gaan houden. Een aantal leden heeft dat gedaan. Ik kan echter niet meer zeggen dan in de procesbrief, die de Kamer afgelopen vrijdag ontvangen heeft, staat beschreven. Het is heel goed als de Algemene Rekenkamer de visie die op de krijgsmacht wordt ontwikkeld en de financiële onderbouwing daarvan zal valideren. Het feit dat mijn collega Dijsselbloem, de minister van

Financiën, het verzoek aan de Algemene Rekenkamer heeft gedaan, vind ik alleen maar heel goed. Dat laat ook de onafhankelijkheid zien en maakt dat er straks een visie ligt die financieel gezond is en waarmee wij de komende jaren vooruitkomen, die echt de ruggengraat zal zijn voor Defensie. Ik zie daar zeer naar uit. Het zal ook een heleboel rust brengen in de organisatie.

Mevrouw **Hachchi** (D66): In eerste instantie was het beeld dat er een onderzoek zou komen door de Algemene Rekenkamer. Vervolgens blijkt dat Defensie zelf een intern onderzoek doet, althans in mijn beeldvorming. De Algemene Rekenkamer krijgt dit onderzoek ter validatie voorgeschied. Ik zou graag van de minister willen horen wat die toetsing precies inhoudt. Bij het verzoek dat vanuit de Kamer aan de minister is gedaan heb ik destijds aangegeven dat in ieder geval mijn fractie het belangrijk vindt dat de Kamer wordt «meegenomen» bij de onderzoeksopdracht en de formulering van de vragen die gesteld gaan worden, zeker nu het een intern onderzoek betreft. Dit om te voorkomen dat de slager met oogkleppen op zijn eigen vlees gaat keuren. Ik zeg het maar heel direct. Ik zou dan ook willen weten welke mensen dit onderzoek gaan uitvoeren. Het is niet onbelangrijk; dit is wat er uit het regeerakkoord komt. Het is ontzettend belangrijk voor Defensie nu, en zeker voor de krijgsmacht in de toekomst.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik vrees dat ik mevrouw Hachchi een beetje kwijtraak als zij verwijst naar een intern onderzoek. Ik heb de procesbrief voor mij liggen, misschien kan zij mij daarbij helpen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): In de brief staat dat beide ministers die deze brief hebben opgesteld, aangeven dat er een onderzoek zal plaatsvinden, waarin ook de vervanging van de F-16 wordt meegenomen. De Algemene Rekenkamer wordt erbij betrokken ter validering. Wat is die validering? Ik begrijp dat er een soort toetsing plaatsvindt op het onderzoek dat zal worden uitgevoerd, in de trant van: is het financieel degelijk? Als ik het verkeerd heb begrepen, hoor ik dat graag, maar zoals ik het lees, gaat het om een intern onderzoek. Ik zeg het oneerbiedig, maar het lijkt op de slager die zijn eigen vlees gaat onderzoeken en uiteindelijk met een voorstel komt. De Algemene Rekenkamer gaat er even naar kijken of het financieel een beetje deugt. Als dat niet klopt, hoor ik het graag van deze minister.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het spreekt voor zich dat een beleidsvisie wordt opgesteld door het beleidsdepartement. Dat is Defensie. Dit lijkt mij logisch en ik zie niet zo goed in wat dit te maken heeft met de slager en het keuren van het eigen vlees. Het is wel logisch dat je, als wapensystemen en de kosten daarvan inzichtelijk worden gemaakt, zeker wilt weten dat het klopt, juist om te voorkomen dat er met oogkleppen op wordt gewerkt. Overigens ga ik ervan uit dat dit bij ons geenszins het geval is. In de brief aan de Algemene Rekenkamer staat dat het ministerie van Defensie in overeenstemming met het ministerie van Financiën op korte termijn een financieel sjabloon zal opstellen dat gehanteerd zal worden om de kosten per wapensysteem inzichtelijk te maken. Dit zal ter toetsing aan de Algemene Rekenkamer worden voorgelegd. Dit doen wij juist om er steeds weer voor te zorgen dat er vanuit verschillende invalshoeken naar gekeken wordt en om ervoor te zorgen dat wij het droog houden en dat het gevalideerd wordt. Wij willen juist vermijden dat de slager zijn eigen vlees keurt. Ik denk dat wij het juist heel voorzichtig en heel goed hebben opgezet.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik vind dat het nogal verschil maakt of de Algemene Rekenkamer een onderzoek uitvoert of dat zij alleen een

toetsing uitvoert. Ik snap dat een visie uiteindelijk van het ministerie van Defensie moet komen, maar de aanleiding hiertoe is de vervanging van de F-16 geweest. Het wordt een combinatie van het dossier-vervanging F-16 en een visie op wat er mogelijk is met het budget van Defensie. Als de minister ervoor kiest dat dit een intern onderzoek wordt en dat de Algemene Rekenkamer erbij wordt betrokken ter toetsing, vind ik dat prima. Maar dan zou mijn fractie willen dat de Kamer wordt betrokken bij de onderzoeksoopdracht. Wij willen dan ook weten wie het onderzoek uitvoert. Worden er deskundigen bij betrokken? Dat soort informatie is voor mijn fractie van belang om te weten hoe het onderzoek, dat uiteindelijk resulteert in de visie waarover de minister het heeft, gaat plaatsvinden.

Minister Hennis-Plasschaert: Ik vrees dat ik u aan het kwijtraken ben met het woordje «onderzoek». Misschien kan mevrouw Eijssink mij daarmee verder helpen. Ik raak u kwijt, want hebt u het nu over de wijze waarop de informatievoorziening heeft plaatsgevonden? De Algemene Rekenkamer is vanaf het eerste moment tot en met het allerlaatste moment erbij betrokken. Vergeef mij dat ik het zeg, maar een beleidsvisie zal toch echt door het beleidsdepartement moeten worden opgesteld. Dat lijkt mij volstrekt logisch. Ik kan moeilijk aan mevrouw Stuiveling van de Algemene Rekenkamer vragen om even de toekomstvisie op de krijgsmacht te schrijven. Die verantwoordelijkheid ligt echt bij ons. Om er zeker van te zijn dat die visie financieel houdbaar is, draagvlak krijgt en de komende jaren de ruggengraat van het beleid kan vormen, wil ik de betrokkenheid van Financiën en van de Algemene Rekenkamer hebben. Die is cruciaal en zo staat het ook in het Regeerakkoord.

Mevrouw Hachchi (D66): Ik ga geen uitgebreide discussie voeren over de vraag of je zo'n onderzoek onafhankelijk kunt laten uitvoeren, ook als het gaat om een beleidsvisie, en over de rol van de Algemene Rekenkamer, specifiek als het gaat om de vervanging van de F-16. Jarenlang is gebleken hoe belangrijk het is dat de Algemene Rekenkamer daarbij betrokken is. Het is veelal een valkuil dat je te maken hebt met mensen die zelf bij een project betrokken zijn en wellicht met oogkleppen op bepaalde keuzes maken en voorstellen doen. Daar wil ik nu verre van blijven, want dan kunnen wij zo nog een uur vullen. Ik vraag de minister, of zij de Kamer kan betrekken bij de onderzoeksoopdracht. Hoe komt die eruit te zien? Welke mensen worden erbij betrokken? De minister noemde zelf het punt van de financiële sjablonen. Ik heb daarover een opmerking gemaakt. Ik hoop dat de minister daarop nog terugkomt. Ook daarvan zou ik willen weten wat er nu anders is dan wat er tot nu toe op het gebied van het financiële inzicht heeft plaatsgevonden. Dit zijn drie elementen die voor mijn fractie belangrijk zijn, om een en ander te kunnen volgen. Ik wil voorkomen dat wij een half jaar of misschien langer wachten op een visie en dan straks allemaal verbaasd zijn over het stuk dat uiteindelijk voor onze neus ligt. Enige betrokkenheid van de Kamer lijkt mij niet onbelangrijk, ook gezien het verleden van de vervanging van de F-16.

Minister Hennis-Plasschaert: Het is niet voor niets dat de Algemene Rekenkamer er vanaf dag één bij betrokken is. Bij het begin, bij het opstellen van de sjablonen is ze erbij betrokken, tussendoor en ook helemaal aan het eind bij het valideren. De visie op de krijgsmacht ga ik opstellen en die ga ik vervolgens aan u presenteren. Dan gaan wij met elkaar het debat aan. Het onderzoek waar u over rept vindt niet plaats. Het opstellen van een visie op de krijgsmacht en het inzicht bieden in alle wapensystemen, de investeringskosten, de exploitatiekosten et cetera, dat is de opdracht waar ik nu voor sta en waarvan ik u straks het resultaat presenteer waarna we het debat met elkaar daarover kunnen aangaan.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): De Kamer heeft op 22 november een brief naar de minister gestuurd namens de commissie met het verzoek te bezien op welke trajecten de Kamer betrokken kan worden. Dat is uitgesplitst in enerzijds de instandhouding van het F-16-traject en anderzijds het traject visie op de krijgsmacht en daarbinnen de opvolging van de F-16. De Kamer heeft de minister in die brief gevraagd om de Kamer mee te nemen op proces en inhoud. De minister verwijst in de brief van vrijdagmiddag naar de brief van 22 november maar na die verwijzing schrijft zij: bijgevoegd ziet u de brief namens de minister van Financiën aan mevrouw Stuiveling. Dat is geen antwoord op het verzoek van de Kamer. Het gaat er dus om dat de commissie heeft verzocht om zowel op het proces als op de inhoud betrokken te blijven. Het kan niet zo zijn – dat wordt hier ook gedeeld als commissie – dat de Kamer een halfjaar afzijdig blijft bij een volledig ontwikkeltraject terwijl ook de minister hecht aan draagvlak in de samenleving en politiek draagvlak. We kunnen niet aan deze kant iedere keer blijven luisteren naar «de visie komt» en de «ontwikkelingen komen», terwijl ook in de Verenigde Staten een aantal zaken doorgaan in de ontwikkeling. Dus volgens mij zijn dit handreikingen aan de minister om te bezien hoe we in samenwerking dit een stap verder kunnen krijgen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het is niet voor niets dat ik afgelopen vrijdag namens het kabinet en mede namens mijn collega van Financiën een procesbrief heb gestuurd naar de Kamer. Dat is iets anders dan per week de Kamer een update sturen over de vervolmaking van de visie op de krijgsmacht. Met alle respect, ik vind het bijna vervelend om te zeggen, maar in dezen is het de regering die regeert en de Kamer die controleert bij het opstellen van de visie. Sprekend over het slaan van piketpalen, hecht ik er aan om dit zo bij u neer te leggen. Ik ben bereid om alles met u te delen maar geeft u ons ook even de tijd om die visie op te stellen en inzicht te geven in de wapensystemen en de investerings- en exploitatiekosten die daarmee gemoeid zijn. Dat vergt een heel proces. Tussentijds kunt u bij de Algemene Rekenkamer terecht. Ik ben ook altijd bereid om u verder bij te praten, maar dit is een reactie van het kabinet. Nogmaals, ik ben graag bereid tot gedachtewisseling maar geeft u dit kabinet de tijd om de visie uit te werken en die financieel «sound» te maken.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): De Kamer heeft vijf algemene overleggen uitgesteld om juist deze minister tegemoet te komen. De Kamer houdt uiteraard rekening met haar nieuwe positie. De AO's over het AIV-rapport «Europese defensiesamenwerking: soevereiniteit en handelingsvermogen», over SPEER, over vastgoed en over sourcing zijn allemaal uitgesteld. Zeer terecht en met steun van de hele commissie. Ik geef dit toch even aan de minister mee, want het kan niet zo zijn dat de Kamer een aantal belangrijke stappen in het traject niet met haar zou kunnen delen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): In de brief van 30 november schrijft de minister: de visie zal berusten op een analyse van de relevante nationale en internationale ontwikkelingen. Die analyse is eigenlijk het vooronderzoek waarop de minister haar visie gaat baseren, als ik het goed begrijp. De vraag is of de Kamer daar een rol in heeft. Of zegt de minister dat de regering dit zelf gaat doen, dat de Kamer nog van de regering hoort en dat de Kamer daar dan op mag reageren?

Minister **Hennis-Plasschaert**: In antwoord op de vraag van mevrouw Eijsink: ik heb al eerder gezegd dat ik deze commissie er zeer erkentelijk voor ben dat ze mij niet op dag één heeft geconfronteerd met een AO over sourcing en een AO over internationale samenwerking, maar mij drie weken de tijd heeft gegeven om dossiers te lezen. Daarvoor dus dank, maar dat doet niets af aan het feit dat het hier gaat om een kabinetsbrief,

opgesteld door de heer Dijsselbloem, een bekende van mevrouw Eijnsink, en mijzelf, en om een passage uit het regeerakkoord. Het is voor mij simpelweg niet mogelijk om iedere keer tussentijds updates te geven over iets wat in ontwikkeling is. Hier staat dus letterlijk dat wij dit geheel in onderlinge samenwerking en samen met de genoemde departementen van AZ, Financiën, EL&I, BZ en Defensie voortvarend ter hand nemen en de Kamer daarover voor het eind van 2013 met liefde zullen informeren. Tussentijds zal ik bekijken wat ik kan doen. Het enige verzoek is om mij even de tijd te geven en mij niet elke maand om een soort tussenrapportage te vragen, want aan dat verzoek kan ik gewoon niet tegemoetkomen. De Algemene Rekenkamer is er vanaf dag één bij betrokken. Nogmaals: dat doe ik maar al te graag. Nu ben ik de vraag van de heer Van Dijk kwijt.

De **voorzitter**: Mijnheer Van Dijk, wilt u de vraag herhalen?

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Het is heel helder wat de minister zegt, maar de Kamer had toch een ietwat andere indruk gekregen. Mijn vraag was hoe het zit met die analyse, dat vooronderzoek waarop de minister haar visie gaat baseren. Op zijn minst een deel van de Kamer had gehoopt op enige inspraak daarop. Dat was mijn vraag.

Minister **Hennis-Plasschaert**: De internationale veiligheidsstrategie speelt natuurlijk een rol. BZ is leidend bij het opstellen daarvan. Een en ander vertraagt elkaar niet. Het wordt parallel opgesteld. BZ en Defensie houden elkaar allemaal goed op de hoogte. Als er relevante wijzigingen zijn in het kader van de door u genoemde analyse van de nationale en internationale ontwikkelingen – daar kunnen we ons allemaal iets bij voorstellen, want een paar jaar geleden lag de veiligheidsfocus heel ergens anders dan vandaag de dag – zal ik de Kamer daar natuurlijk over informeren. Dat hoeft echter niet per se een-op-een helemaal gelijk te staan met de ontwikkelingen van deze op te stellen visie. Snapt u wat ik bedoel?

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ja, ik snap het, maar we komen hier nog wel op terug. Ik heb ook een iets politiekere vraag. De brief van de heer Dijsselbloem aan de Rekenkamer eindigt immers met: «Ik stel het op prijs indien u de Tweede Kamer meer in den brede uw oordeel zou kunnen geven over de kwaliteit van de informatievoorziening tot op heden met betrekking tot de ontwikkeling van investeringskosten, exploitatiekosten en aantal jachtvliegtuigen.» Hoe moet ik die zin lezen? De regering heeft mij immers altijd gezegd dat die informatievoorziening voldoende en in orde was. De Rekenkamer heeft recent een uitgebreid rapport uitgebracht. Wat moet ik hieruit opmaken? Waarom moet de Rekenkamer volgens de minister een oordeel geven over de kwaliteit van de informatievoorziening?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Daar is veel over gesproken. Mevrouw Eijnsink gaf daar zojuist al een kleine samenvatting van in het vorige WGO. Er zijn ook vele meningen over gegeven. Ik denk dat het goed is om voor eens en altijd alles op een rijtje te zetten, daar een oordeel over te krijgen en dan ook voor eens en altijd duidelijkheid te verschaffen. Dat hebben de Kamer, Defensie en ook de vervanger van de F-16 verdiend.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik wil toch nog een poging wagen in de lijn die door mevrouw Eijnsink is uitgezet. We hebben als Kamer de minister de tijd gegund door niet meteen te zeggen dat we zo snel mogelijk een debat willen over de vervanging van de F-16. Er lagen immers rapporten van de Algemene Rekenkamer die echt vroegen om een stevig debat. De minister geeft aan dat het kabinet ervoor heeft gekozen om die onderzoeken van

de Algemene Rekenkamer te betrekken bij een visie op de krijgsmacht, dat het daarmee aan de slag wil en dat de Rekenkamer daarbij betrokken zal worden. Dan zou ik haar willen vragen of de brief van de heer Dijsselbloem aan mevrouw Stuiveling de onderzoeksopdracht is. Zo niet, zou ik graag willen dat de Kamer, als er nog een onderzoeksopdracht volgt met concrete vragen, in ieder geval geïnformeerd wordt over die onderzoeksopdracht. Dan hebben wij op die manier toch nog enigszins een tussenweg, zodat de Kamer niet een halfjaar of misschien nog langer moet wachten totdat er iets op tafel komt.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Wij zullen over allerlei relevante aspecten heel vaak met elkaar spreken. Of het nu gaat om internationale ontwikkelingen of de inzet van bepaalde wapensystemen, dit zal allemaal aan de orde komen en derhalve ook worden weerspiegeld in de visie. Ik heb mevrouw Hachchi misschien verkeerd begrepen. Ik sloeg aan omdat ik dacht dat zij mij vroeg om om de zo veel weken een soort tussenrapportage te geven van de ontwikkeling van de visie. Dat zal ik niet doen, laat ik daar duidelijk over zijn. Ik zal echter wel intensief van gedachten wisselen over allerlei aspecten die hun weerslag of beslag kunnen krijgen in die visie. Ik zal daarover alleen op een andere manier met de Kamer van gedachten wisselen. Zo simpel is het. Komen wij dan meer tot elkaar?

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik waardeer het dat de minister probeert ons tegemoet te komen, maar dit is niet de meest duidelijke oplossing. De Algemene Rekenkamer wordt hierbij betrokken. Als de brief die nu voorligt de onderzoeksopdracht is – ik denk het niet want er staat geen enkele vraag in – of daarop een concrete onderzoeksopdracht met vragen aan de Rekenkamer volgt, wil de minister de Kamer daarover dan informeren? Dan weten wij ook hoe de Rekenkamer deze visie, dit onderzoek en de analyse van de minister zal beoordelen. Op die manier blijft de Kamer er op een zuivere manier bij betrokken. Dit wil ik graag voorstellen in een laatste poging.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het verzoek aan de Algemene Rekenkamer van de minister van Financiën spreekt voor zichzelf. Daarover is debat mogelijk met de Algemene Rekenkamer. Het gaat nooit om een opdracht aan de Algemene Rekenkamer, dat valt daar niet in goede aarde. Ik ben graag bereid om met de Kamer over allerlei aspecten van gedachten te wisselen en om die hun beslag te laten krijgen in de visie. De Kamer krijgt die visie, conform het regeerakkoord en de procesbrief, voor het einde van het jaar.

De heer **Vuijk** (VVD): De VVD zit hier wat strakker in. Er ontspon zich hier achter de tafel ook een kleine discussie over de vraag wat er nu precies gebeurt. Mijn fractie is van mening dat vragen om allerlei extra onderzoeken niet altijd relevant zijn. Dat geldt ook hier. Ik hoor de discussie nu alle kanten opgaan. Wat mijn fractie betreft is een extra onafhankelijk onderzoek niet nodig, waarbij het eigen vlees keuren ook een rol speelt. Het «meenemen in de discussie» als term juich ik zeer toe. Ik reageer hiermee op de suggestie dat de minister niet zou willen meewerken, terwijl zij toch alle medewerking toezegt.

De **voorzitter**: U kunt dit in tweede termijn aangeven.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik ben blij dat het geachte lid Vuijk ziet dat ik mijn best doe om met deze leden samen te werken. Ik meen dat we nu kunnen overgaan naar het onderwerp «afstoting». In hoeverre zijn overtollige systemen verkocht? Welke systemen zijn al verkocht? Is er voortgang bij de verkoop? Wat zijn de vooruitzichten voor opbrengsten? Die vragen zijn gesteld door de heer De Roon, mevrouw

Eijssink en de heer Knops. Het antwoord is dat diverse grote wapensystemen zijn verkocht: diverse fregatten en F-16's aan Chili, patrouillevliegtuigen aan Duitsland, pantservoertuigen aan Egypte, mijnenbestrijdingsvaartuigen en mijnenjagers aan Letland, Leopard 2A6 tanks aan Portugal en Fokker 60-vliegtuigen aan Peru. Ik kan niet ontkennen dat er in de afgelopen twee jaar geen grote verkoopopdrachten zijn gesloten. De omstandigheden op de markt blijven zorgen voor moeilijkheden, laat ik het zo zeggen. Dit is mede het gevolg van de financieel-economische crisis. Hierdoor kunnen kopers op de markt minder besteden. Daarnaast – ook dat is een feit – komt er veel vergelijkbaar materiaal beschikbaar. Als gevolg van de regels voor wapenexportbeleid bij de verkoop van strategisch materiaal moet bovendien rekening worden gehouden met een kleine afzetmarkt. Dat zal geen verrassing zijn. De vooruitzichten voor de verkoop van het overtollige materiaal zijn, in tegenstelling tot wat ik net schetste, niet eens zo heel slecht. Immers, verschillende landen hebben inmiddels concrete belangstelling getoond voor ons materieel. Mogelijk zullen in 2013 weer grote verkoopcontracten gesloten kunnen worden. Hierover is momenteel met een aantal landen contact. Concrete belangstelling is getoond voor de Harer Majesteits Zuiderkruis, F-16's, Leopard 2 A6-tanks en pantserhouwitsers. Om commerciële redenen kan ik in dit stadium geen nadere mededelingen doen. Ik hoop dat de Kamer dat begrijpt. Zodra er overeenstemming is bereikt, zal ik de Kamer daarover natuurlijk informeren, conform de afspraken die wij daarover hebben.

De heer **Knops** (CDA): Ik vraag mij af of de minister er, bijvoorbeeld via side letters, al op is geattendeerd dat zij spullen niet mag verkopen van de coalitiepartner, de PvdA.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Als u vraagt of ik al contact heb gehad met de Indonesische ambassadeur, dan is het daarop antwoord: ja.

De heer **Knops** (CDA): Dat drama kennen wij. Ik ga ervan uit dat dat helaas niet hersteld kan worden. Er zit natuurlijk nog veel meer materiaal aan te komen. Ik stelde toch een serieuze vraag. De minister zei net: als het voldoet aan de regels. Het probleem is dat veel zaken wel aan de regels voldoen, maar dat een politiek besluit in Den Haag de verkoop blokkeert. Verwacht de minister nog meer problemen op dat vlak ten aanzien van de genoemde voorbeelden?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik zal mijn uiterste best doen om te voldoen aan de criteria die hiervoor gelden. Ik verwacht dan van alle partijen, ook van onze coalitiepartner, realiteitszin en een constructieve houding. Het uitgangspunt is dat ik mij houd aan de gestelde criteria en voorwaarden.

De heer **Knops** (CDA): Dan is duidelijk hoe de minister ex post het besluit van de PvdA betitelt. Ik ben het met haar eens dat het niet van realiteitszin getuigde om tegen de verkoop van die tanks te stemmen. Dat voldeed namelijk wel aan de regels, maar het was een politiek besluit om het niet te doen. Daarmee zijn wij 200 miljoen lichter.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Die woorden laat ik nadrukkelijk voor rekening van de heer Knops. Ik heb het zo niet ervaren, zeker niet op dit moment.

Ik zal de Kamer nog wat mededelen over de geraamde verkoopopbrengsten over de periode 2013 tot en met 2017: ongeveer 600 miljoen. Op grond van de reeds gesloten contracten is het momenteel zeker dat Defensie van de 600 miljoen ongeveer 200 miljoen euro aan termijnbetalingen zal ontvangen. Het overige deel betreft materieel dat is voorzien

voor afstoting. Het MPO bevat een overzicht van de wapensystemen die nog niet verkocht zijn. Mevrouw Eijnsink vroeg of de ramingen van de verkoopopbrengsten reëel zijn. Iedere keer weer wordt gekeken of de ramingen voldoende realistisch zijn. Dat geldt ook voor de verkoopopbrengsten. In de afgelopen jaren zijn de opbrengsten gezien de achterblijvende verkoop enkele malen verlaagd. Waar nodig zal dat weer moeten gebeuren. Ik hoop dat echter te voorkomen, laat dat duidelijk zijn. Ik kan het ook niet mooier maken, realiteitszin betekent soms ook eerlijk zijn over tegenvallende opbrengsten en uitgaven. Heb ik mevrouw Eijnsink voldoende bediend over het DIP en het DEP of heeft zij daar nog vragen over?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik begrijp dat de minister nu mij interrumpeert in plaats van omgekeerd.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik vroeg mij af of ik u voldoende bediend heb; dat is een oprechte vraag.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): De minister zegt dat zij ze bij elkaar gaat brengen. Ik had in de ene hand DIP en in de andere DEP. Het gaat mij erom hoe dit meegenomen wordt in het hele defensiematerieelproces. Dat is wat ik bedoelde met het «grotere gebeuren». Het is mij nu te versnipperd. Als de minister toezegt dat het daarin wordt meegenomen zodat zowel de Kamer als de organisatie er goed inzicht in heeft, dan heel graag. De PvdA heeft al jaren gevraagd om dat exploitatieplan. Ik kan die realiteitszin alleen maar toejuichen. Maar de 30 grootste wapensystemen de komende maanden nakijken? Ik durf te zeggen dat ik mij niet kan voorstellen dat de minister dat binnen een paar maanden rond heeft. De exploitaties van de 30 grootste wapensystemen zijn nog niet rond en ik vraag mij af of de minister dat nu wel voor elkaar kan krijgen. Het gaat niet om de inzet, maar als wij nu nog op nul staan of hooguit iets meer ...

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik ben het van harte met mevrouw Eijnsink eens dat wij nu een enorme inspanning moeten verrichten om de integrale kosten van wapensystemen volledig boven tafel te krijgen. Dat heeft te maken met de wijze waarop vooralsnog begroot wordt. Dat is al jaren het geval, met instemming van de Kamer en met instemming van Financiën. Dat doet niets af aan het feit dat ook ik zie dat het een bijna onevenredige inspanningsverplichting is om inzicht te krijgen in al die integrale kosten. Als de vraag dus is of ik daarmee aan de slag wil, is mijn antwoord: ja. Het is echter niet zo dat wij geen inzicht hebben in de exploitatiekosten, of dat dit nieuw is of pas gisteren is ontstaan. Dit is precies waar de Algemene Rekenkamer ons voor eens en voor altijd mee gaat helpen. We zullen dan niet meer één black box van exploitatiekosten hebben. Voor een hoop wapensystemen zal heel duidelijk zijn welke kosten daaraan vastzitten. Volgens mij zitten wij hierbij op één lijn. De heer Knops van het CDA vroeg verder of het een optie is om de Eurofighter te leasen. Wij zijn niet op zoek naar een interim-oplossing. Daarmee heb ik eigenlijk genoeg gezegd. Het is trouwens nog zeer onzeker of de Eurofighter operationeel significant beter is dan de huidige F-16. Maar nogmaals, al deze vragen zullen vanzelf worden beantwoord. Mevrouw Hachchi van D66 vroeg naar de waarde van de EDA. Coördineren, monitoren, toetsen. Willen we de samenwerking binnen de Benelux voortzetten? Twee weken geleden heb ik voor het eerst mogen deelnemen aan de Raad en aan de EDA. Ik maakte daar mee dat daar weliswaar heel veel bereidheid bestaat, maar ook te weinig commitment om door te pakken. Heel veel lidstaten zijn nog in afwachting. Ik zeg maar wat ik die eerste keer heb ervaren, toen wij allemaal bij elkaar waren. Dit doet niets af aan het feit dat ook ik EDA belangrijk vind en als cruciale voorwaarde zie voor een verregaande internationale samenwerking. De

EDA zal moeten zorgen voor de randvoorwaardelijke uniformiteit tussen de lidstaten. Wij hebben 19 november de «Pooling & Sharing»-gedragscode ondertekend om dit een nieuwe impuls te geven. Juist daarin zie ik een enorme toegevoegde waarde van EDA. Maar nogmaals, ik werd daar ook geconfronteerd met een enorm afwachtende houding. Op zich is dat niet zo heel erg, want wat langzaam komt, is soms stevig en duurzaam voor de toekomst. Ik zal hier in ieder geval verder aan trekken, omdat ik echt denk dat smart defence, pooling and sharing de toekomst is, simpelweg omdat geen enkel land, zeker niet in de Europese Unie, nog in staat is om te voorzien in een volledige eigen krijgsmacht. Volgens mij heb ik hiermee de vraag van mevrouw Hachchi beantwoord. Ik kan nog wel benadrukken dat wij natuurlijk de intentie hebben om de samenwerking met de Benelux voort te zetten, maar ook met landen als het VK, Duitsland en Noorwegen. Alle internationale samenwerking pakken wij dus met liefde op, mits deze tot resultaten leidt en er eenzelfde commitment is; het is namelijk niet vrijblijvend.

Mevrouw Eijnsink vroeg hoe we kunnen beslissen over kopen van de plank en sourcing, als we de exploitatiekosten niet weten. Ik ben het met haar eens dat bij de afweging tussen de alternatieven moet worden gekeken naar de integrale levensduurkosten. Aan het begin van het DMP-traject zal dit inzicht nog beperkt zijn. De toekomstige exploitatiereeks is vaak een afgeleide van de huidige reeks. Hoe meer het traject vordert, hoe meer inzicht ontstaat in de integrale kosten, inclusief de exploitatie. Dit grotere inzicht biedt voldoende aanknopingspunten voor een besluit over sourcing. Kopen van de plank speelt hierbij minder een rol. Bij kopen van de plank gaat het namelijk om de keuze welk materiaal er wordt gekocht. Nogmaals: ook hierbij zal de Algemene Rekenkamer een rol gaan spelen. De inzichten van de Rekenkamer willen we namelijk als een soort standaard in het proces inbrengen.

De inzetbaarheid van het Infanterie gevechtsvoertuig, het IGV. Ook daarover had mevrouw Eijnsink een specifieke vraag en wel de vraag waarom het ontoereikende exploitatiebudget, dat als reden voor de zwakke voorraadpositie is gegeven, ook als reden wordt gegeven voor het uitblijven van samenwerking met de industrie. Het is waar dat voor de IGV's in de eerste jaren een te klein exploitatiebudget is toegewezen. Dit heeft ertoe geleid dat er te weinig reserveonderdelen zijn gekocht. Defensie heeft om precies dezelfde reden niet eerder met het bedrijfsleven samengewerkt. Er was helaas onvoldoende exploitatiebudget toegewezen. Als er te weinig geld is, kan er op de korte termijn ook niet worden uitbesteed, tenzij de industrie bereid is om gratis diensten te verlenen. Ik vrees echter dat dit wishful thinking is. In de afgelopen jaren is er wel gesproken met de industrie. Dat heeft uiteindelijk geleid tot de intentieverklaring tot samenwerking met de oorspronkelijke leverancier. Deze intentieverklaring is nadrukkelijk gericht op de lange termijn. Daarmee is het een goed voorbeeld van hoe het anders moet en hoe het beter kan. De heer Vuijk vroeg hoe de inpassing van de NH90 verloopt. Ik verwijs hem met het oog op de klok naar de jaarrapportage. Daarin staat het allemaal heel uitgebreid beschreven. Zijn er voldoende onderdelen reserveonderdelen om de inzet te kunnen garanderen voor nu en de komende jaren? Ik moet deze vraag van de heer Vuijk van een teleurstellend antwoord voorzien, want het antwoord is nee. Op dit moment zijn er onvoldoende reserveonderdelen om de inzet van de NH90 de komende jaren te kunnen garanderen. Voor de producent ligt de prioriteit op dit moment bij de productie van de toestellen. Als de helikopter eenmaal vliegt, zal het op peil brengen van de voorraad reserveonderdelen meer prioriteit krijgen. Ik kan net als de heer Vuijk niet wachten tot het zover is. Voorzitter. Ik hoop dat ik hiermee de meeste vragen heb beantwoord.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Voorzitter, ik gebruik mijn laatste interruptie.

Ik heb even gewacht met mijn reactie op de discussie over visie, krijgsmacht en de Kamer. Ik dacht: ik laat het eventjes bezinken. Volgens mij praten we een beetje langs elkaar heen. Ik probeer nog een poging te doen, want waar het hier om gaat, is dat zowel de Kamer als de minister in de komende periode goed gaan samenwerken op een aantal punten. Ik heb de minister in eerste termijn tien keer horen zeggen dat de visie er komt en dat ik moet wachten op de visie op de krijgsmacht omdat de visie er komt. Na een periode met een demissionaire regering is dat natuurlijk niet bevredigend. Ik snap ook de positie van de minister. Maar goed: ik heb getracht een werkende mogelijkheid te geven. Ik verwees daarvoor naar de begroting. De minister zei daarop: een begroting is sluitend. Dat zal ze zo bedoelen als ze het gezegd heeft. Maar ik heb de begroting op een aantal punten voor me liggen en dan zie ik toch: veelzijdig inzetbaar, dat halen we niet; operationele inzetbaarheid, dat halen we niet; financieel overzicht 2012, dat halen we niet. Ik probeer nog een keer naar de minister toe aan te geven dat de Kamer volgens mij – ik zeg dit mijn collega's beluisterend – op zoek is. Misschien moet ik niet de woorden «piketpalen» of «onderzoek» gebruiken, want daar slaat de minister volgens mij op aan alsof dat iets is waar de Kamer direct bij betrokken zou willen zijn. De behoefte aan deze kant is volgens mij – ik heb dat bij een aantal collega's beluisterd – in ieder geval om de valkuil tegen te gaan dat de minister de komende periode tegen de Kamer zegt: u moet maar afwachten. Kortom: u krijgt even geen informatie. Want ook de discussie over de Europese samenwerking zal de minister mee willen nemen in de visie. Ook de discussie over soevereiniteit zal de minister mee willen nemen in die visie. Dus wat ik voorzie, is dat we in de algemene overleggen die we bewust hebben uitgesteld, uiteraard om de minister meer tijd te geven, in een soort van spagaat terechtkomen, de spagaat dat er nog geen antwoorden zijn omdat de minister terecht zegt dat ze nog bezig is met de visie. Wellicht wil de minister daarom tussen nu en de tweede termijn nog eens nadenken om het nog eens te bezien. Dat kan vast, maar anders moet ze maar wat meer tijd nemen als dat nodig is. Het is wel van belang – ik zeg dit met nadruk – dat de Kamer op de hoogte blijft van wat er gaat spelen. Ik probeer duidelijk te maken – hoe moeizaam misschien ook, want misschien druk ik me niet goed uit – dat het aan de minister is om die handreiking op te pakken. Laten we niet de situatie laten ontstaan dat de Kamer het gevoel heeft dat ze op proces en inhoud niet voldoende meegenomen wordt. Er staat veel te gebeuren. De Kamer laat op dit moment veel liggen. Dus ik zou zeggen: minister, denk daar nog eens over na en geef ons als Kamer een aantal zaken waarop wij meegenomen worden in het hele proces van ontwikkeling! Het kan niet zo zijn dat we zo meteen een halfjaar in een spagaat zitten waarbij we wachten op de visie waarin we de informatie kunnen vinden. Wellicht kan de minister eens nadenken hoe proces en inhoud met de Kamer gedeeld kunnen worden.

De voorzitter: Wilt u daar nu op reageren of wilt u dit punt meenemen naar de tweede termijn?

Minister Hennis-Plasschaert: Ik neem het mee naar de tweede termijn.

De voorzitter: Met het oog op de tijd stel ik voor dat we direct doorgaan met de tweede termijn van de Kamer. Het woord is aan de heer De Roon. Er staan nog drie minuten voor hem.

De heer De Roon (PVV): Voorzitter. Er is nog één vraag van mij uit de eerste termijn blijven liggen. Dit betreft de vraag of de minister kan aangeven of er een concreet risico is dat de wapens en munitie waarvan we niet precies weten of ze er nog zijn en waar ze dan zijn, in verkeerde handen zijn gevallen. Kan de minister daar nog op reageren?

Een ander punt waar ik nog op in wil gaan betreft de drones. Ik ben een beetje teleurgesteld dat de minister op dit moment de bewapening van drones categorisch uitsluit. Vandaag waren er berichten dat een meneer van Al-Shabaab in Somalië had gezegd dat het Kamergebouw moet worden aangevallen omdat hier wordt overwogen om de blasfemiewetgeving af te schaffen. Ik weet niet of dit alleen maar verbale dreiging is of dat we dat straks serieus moeten nemen, dat zal nog blijken. Als echter blijkt dat deze verbale bedreiging wordt omgezet in daadwerkelijke dreiging en gevaar, zou zo'n bewapende drone weleens goed van pas kunnen komen. In ieder geval zie ik liever dat die dreiging in Somalië wordt uitgeschakeld met behulp van een bewapende drone dan dat de minister straks onbewapende drones boven dit gebouw moet laten cirkelen om op te letten of we niet worden aangevallen. Ik zie dat de heer Van Dijk iets wil vragen, maar ik wil graag eerst mijn betoog afmaken.

De voorzitter: Ik stel voor dat we twee interrupties doen in tweede termijn

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik wil alleen maar vaststellen dat de PVV als puntje bij paaltje komt geen haar beter is dan degenen die door de heer De Roon worden aangehaald omdat zij Nederland zouden willen aanvallen. De heer De Roon wil ze immers het liefste gelijk met een bewapende drone afmaken, zonder enige goedkeuring. Dat is een vaststelling, voorzitter.

De voorzitter: Geen vraag.

De heer **De Roon** (PVV): Dat heb ik allemaal niet gezegd, dus u kunt dat rustig terzijde leggen, voorzitter. Wat de heer Van Dijk uitkraamt is nu helemaal niet relevant.

De voorzitter: Ik stel voor dat de heer de Roon doorgaat met zijn betoog.

De heer **De Roon** (PVV): Ik wil de minister concreet vragen om over dit soort situaties toch nog eens goed na te denken. Ik stel haar ook de vraag hoeveel tijd ermee gemoeid is als zich een situatie voordoet waarin wij concluderen dat het handig zou zijn om die drones wel te bewapenen en operationeel te krijgen. Is dat drie maanden of zijn we dan twee jaar verder? Kan de minister daar iets over zeggen?

Ten slotte krijg ik graag antwoord op de vraag op welke termijn we kunnen verwachten dat regelgeving gereed is om de UAV's, voorlopig in onbewapende vorm, boven het gehele Nederlandse luchtruim te kunnen inzetten. Heeft de minister een termijn voor ogen waarbinnen de kwestie van het kunnen laten vliegen van die drones boven geheel Nederland, in alle delen van het luchtruim, geregeld is? Of kan zij daar niets over zeggen?

De voorzitter: Dank u wel. Het woord is aan de heer Vuijk, die tien minuten heeft voor zijn tweede termijn.

De heer **Vuijk** (VVD): Voorzitter. Die ga ik niet opmaken. Er ligt nog een punt over de klare wijn. De heer Knops heeft mij gevraagd of ik daar een paar opmerkingen over wilde maken. Ja, dat wil ik, maar het zal niet de klare wijn zijn die hij wil. Het gaat om de 250 miljoen in het potje waaruit de internationale missies betaald moeten worden. Wat mij betreft blijft het antwoord op de vraag hoe het precies uitwerkt, dat de minister dat de komende jaren aan ons duidelijk zal moeten maken. Zij zal dat gewoon aan ons moeten laten zien, Wij wegen dat hier dan gezamenlijk af.

De heer **Knops** (CDA): Deze opmerking van de heer Vuijk draagt niet echt bij aan mijn gemoedstoestand. Hij zegt: laten we maar rustig afwachten wat de minister de komende jaren gaat doen. Dat is echter precies wat we niet willen. Ik heb hem gevraagd of hij hard kan maken dat er niet wordt bezuinigd en dat er geen probleem is rond HGIS. Het enige wat de heer Vuijk zegt, is: wacht maar af tot de minister met een antwoord komt. Tja, dat kan wel met sint-juttemis zijn. Dat is niet de helderheid die ik graag wil hebben. Misschien kan de heer Vuijk het dus nog een keer proberen.

De heer **Vuijk** (VVD): Ik ga het niet nog een keer proberen. Ik kan er wel nog iets scherper over zijn. Het enige wat ik hier bestrijd, is de discussie dat die 250 miljoen een bezuiniging zou zijn. Dat zou alleen zo zijn als die 250 miljoen niet meer ingezet wordt voor doelen waarbij Defensie betrokken is. Die conclusie kun je nu domweg niet trekken. Je kunt nu niet zeggen dat die 250 miljoen een bezuiniging is. Dat suggereerde de heer Knops. Dat moet je afwachten.

De heer **Knops** (CDA): Volgens mij zijn de rollen enigszins omgedraaid. De coalitiepartners moeten aangeven hoe die tekst kan worden uitgelegd. Ik constateer dat de heer Vuijk mij niet met feiten kan overtuigen dat mijn stelling onjuist is.

De heer **Vuijk** (VVD): Dat klopt. Ik hoef ook niet aan te tonen dat de stelling onjuist is. De heer Knops zegt dat sprake is van een bezuiniging. Dat bestrijden wij. Die stelling wordt bestreden. Verder zullen wij moeten afwachten hoe de besteding van dit fonds uitpakt en hoe het werkt in de dynamiek van de komende omstandigheden. Ik hoef hier daarom niet aan te tonen dat het wel of geen bezuiniging zou zijn. Wij stellen ons op dit moment op het standpunt dat het geen bezuiniging is en dat het geld is dat ter beschikking staat van internationale missies. Hierop komen wij zeker nog terug. Dit wordt een onderwerp waarover wij nog regelmatig zullen spreken.

Over CODEMO heb ik twee opmerkingen. Ten eerste overwegen wij om samen met collega Günal van de PvdA-fractie een motie in te dienen. Daarover zal de minister van ons nog meer horen. Ik gebruik het woord «overwegen» met een zekere nadruk. Ten tweede heb ik over CODEMO een ander punt. Over de verwervingsprogramma's hebben wij een aantal zaken besproken. Ik heb daarover ook met mevrouw Eijnsink een korte gedachtewisseling gehad. Die ging over de elementen werkgelegenheid en export. Vandaar de vraag hoe de minister aankijkt tegen het topsectorenbeleid en de driehoeken die daarbij horen, waarin overheid, onderwijs en bedrijvigheid een rol spelen. De minister, en ook mevrouw Eijnsink, hebben gesproken over de afweging voor de wijze waarop men materieel koopt: van de plank of ontwikkeld. Op welke manier spelen de elementen werkgelegenheid en export, en ook de innovatiekant, dus die driehoeken van onderwijs, bedrijfsleven en onderwijs, een rol in de afweging bij het organiseren van de samenwerking met de bedrijvigheid en tevens in de afweging of je iets van de plank koopt of laat ontwikkelen? Of telt alleen wat het betekent voor de militair in het veld?

Ik vind de dronesdiscussie een heel aardige discussie, zeker ook omdat die, zoals ze hier wordt gevoerd, wat academisch lijkt te zijn. De VVD-fractie is van mening dat je niet iedere keer een juridisch en ethisch onderzoek moet opstarten wanneer je een nieuw wapen uitvindt. Immers, vanaf het moment dat de speer en de pijl en boog er waren, is al sprake van een zekere afstand tussen de aanvaller en de aangevallene. Destijds heeft daarnaar ook geen academisch onderzoek plaatsgevonden. Onderzoek, nadenken en debat zijn altijd goed, maar niet als die leiden tot geweldig uitstel.

Ik noemde het een academisch issue. Ik bedoel dat niet zozeer baderend. Het zou goed zijn als universiteiten, juristen en ethici zich hierover

de komende jaren gaan buigen en daarop promoveren en afstuderen, enzovoorts. Wat ons betreft hoeft dit echter niet direct te leiden tot een onderzoeksopdracht van de minister.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Ik vind dit een prikkelende bijdrage van de heer Vuijk. Dit daagt toch weer uit om even te reageren. Het feit dat rond de speer en de pijl en boog geen onderzoeken zijn gedaan, lijkt mij voor de VVD-fractie geen reden om dan maar te stoppen met nadenken. Dat is één. Ten tweede vraag ik hem of hij het met de minister eens is dat je in een breder kader heel goed moet nadenken over de soms toch buitengewoon controversiële inzet van deze wapens en dat je daarvoor regels moet maken.

De heer **Vuijk** (VVD): Op dat onderdeel vinden wij elkaar volledig. Ik heb net gezegd dat onderzoek, nadenken en debat altijd goed zijn. Het is ook goed dat dit onderzoek plaatsvindt. De vraag is echter of dit onderzoek in opdracht van de minister moet plaatsvinden. Wat de VVD-fractie betreft hoeft dat niet. De heer Van Dijk haalde al een aantal praktijkgevallen aan. In het Midden-Oosten worden deze wapens ook ingezet. Ik denk sowieso dat er aan universiteiten door juristen en ethici nagedacht wordt over deze vraagstukken, ook zonder dat daartoe expliciet een opdracht vanuit de overheid wordt gegeven. Dat is mijn punt.

De heer **Knops** (CDA): Ik heb de heer Vuijk in eerste termijn de vraag gesteld hoe hij de door mevrouw Eijsink opgevraagde offerte voor het leasen van zes Eurofighters beoordeelt.

De heer **Vuijk** (VVD): Daar heb ik op dit moment geen opvatting over. De heer Knops krijgt daar van mij ongetwijfeld nog een keer een antwoord op, maar op dit moment pas ik even.

De **voorzitter**: Er volgen nog voldoende momenten waarop u met elkaar in discussie kunt gaan.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Ik heb een vraag aan de heer Vuijk over zijn standpunt inzake het onafhankelijk juridisch onderzoek naar drones. Aan de ene kant geeft hij aan dat die discussie prima en belangrijk is, maar aan de andere kant steunt hij niet het voorstel om een onafhankelijk juridisch onderzoek te laten plaatsvinden. Als de heer Vuijk zegt dat de opdracht daartoe niet bij de regering hoort te liggen, dan vraag ik hem waar die opdracht dan wel thuishoort. Uiteindelijk besluit de regering om inzet te plegen en aan missies mee te doen. Ook bondgenoten werken al met dit soort toestellen. Ik snap daarom niet goed waarom de VVD-fractie het voorstel niet steunt. Ik probeer het dus nog een keer.

De heer **Vuijk** (VVD): De opmerking van mevrouw Hachchi spitst zich toe op de vraag wie opdracht moet geven voor een dergelijk onderzoek. Ik blijf mij afvragen of de minister de opdracht moet geven voor zo'n onderzoek. Het gaat om ethisch-juridische vraagstukken, dus ik kan mij voorstellen dat de Kamer zelf een aantal deskundigen hoort en daar een keer een debat over aangaat. Daar is naar mijn mening geen specifieke opdrachtverlening door de minister, gekoppeld aan de aanschaf van dit soort drones, voor nodig. Als wij dat als Kamer echt willen, kunnen wij dat ook zelf doen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Voorzitter! De toezegging van de heer Vuijk om te komen met zijn opvatting over de Eurofighters wacht ik met belangstelling af. Ik neem aan dat wij die opvatting voor de begrotingsbehandeling te horen krijgen.

Ik dank de minister voor haar toezegging inzake het overzicht verschuiven materieelprojecten. Ook dat overzicht krijgen wij voor de begrotingsbehandeling.

Mijn vraag over de lijst van bedrijven die in clustermunitie investeren, wordt door de minister verwezen naar Economische Zaken. Ik leg mij daarbij neer. Ik had op dit punt een mooie motie opgesteld, maar vooruit. In elk geval heeft de minister toegezegd dat zij mij gaat helpen.

Op mijn vraag over de wapenexport meen ik nog geen antwoord te hebben gekregen. Is de minister in tegenstelling tot haar voorganger niet alleen koopman maar ook dominee? De heer Hillen zei heel expliciet dat hij alleen koopman was; collega-bewindslieden zouden dan maar dominee moeten zijn. Ik ben benieuwd hoe de huidige minister daarin staat. Zij wil bijvoorbeeld, als ik het wel heb, een groot aantal tanks verkopen. Daar hebben wij in het verleden een intensief debat over gevoerd. Ik heb de minister gevraagd hoe het daarmee staat. Graag ontvang ik van haar een reactie op dit punt.

Ik heb goed geluisterd naar de opmerkingen van de minister over de drones. Over deze zaak had ik een motie opgesteld, die ik inmiddels heb aangepast. Ik denk dat de PVV-fractie de motie nu zeker zal steunen. De motie luidt als volgt.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de inzet van onbemande bewapende vliegtuigen (drones) grote aantallen burgerdoden tot gevolg heeft en dat dit wapensysteem ook gebruikt wordt voor illegale executies;

constaterende dat de Speciale Rapporteur aangaande extralegale executies van de Verenigde Naties, Christof Heyns, onderzoek gaat doen naar drone-aanvallen;

constaterende dat de regering voornemens is om vier drones aan te schaffen die mogelijk bewapend zullen worden;

verzoekt de regering, actief aan de slag te gaan in internationale fora, om regels op te stellen over de inzet van bewapende drones,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Jasper van Dijk. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 19 (33 400-X).

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De minister heeft heel kort iets gezegd over de geautomatiseerde oorlogvoering, naar aanleiding van mijn vraag daarover. Ik zal daarop terugkomen tijdens de begrotingsbehandeling. Mevrouw Eijssink stelde aan het eind van haar eerste termijn een vraag over de visie. Als wij niets doen, kan de Kamer waarschijnlijk inderdaad een halfjaar wachten op die visie. Het risico is aanwezig dat de minister na dat halfjaar met een dichtgetimmerd stuk komt. Wij kunnen daar dan heel mooie en lange debatten over voeren, maar het is de vraag wat de Kamer er op dat moment nog over kan zeggen. Het gaat natuurlijk in grote mate over de rol van de vervanging van de F-35 in dit verband. Sorry, excuus, vervanging van de F-16. De vervanging van de F-35, ja de wens is de

vader van de gedachte. Wanneer gaan wij die nu eens vervangen? Dat speelt een grote rol daarin. Ik sluit mij aan bij de vraag van mevrouw Eijnsink hoe wij daarin een rol kunnen spelen zonder dat wij over een halfjaar met voldongen feiten worden geconfronteerd.

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik dank de minister voor de beantwoording in de eerste termijn. Het meest wezenlijke voor mij van de eerste termijn is toch dat wij een discussie voeren over het Defensie Materieel Proces en het hele gebeuren. Het is wel goed even te zien of ik met de minister op dezelfde lijn zit. Wij hebben een Defensie Materieel Proces, wij hebben een materieelplaatjesboek – zo noem ik het altijd –, wij hebben daarnaast de sourcing, het toetsingkader, en nu hebben wij het DIP, het DEP en het gaat naar «DIEP» toe. Waar het in feite om gaat, hoe wij het ook gaan benoemen, is het in control zijn bij de vraag hoe Defensie de investering en exploitatie van de wapensystemen gaat opzetten. Waar vindt besluitvorming plaats, met wie en binnen welke termijnen? Wat is de rol van de Kamer daarin? Ik hoop de minister zo begrepen te hebben dat alles hierin wordt meegenomen, want uiteindelijk is binnen het materieelproces ook de sourcing afhankelijk. Met wie kan worden samengewerkt? Welke pilots zijn er? Welke toetsing vindt plaats en wat hebben wij in beeld? Daarbinnen speelt ook CODEMO uiteraard een rol. CODEMO is maar een klein deeltje van het grote gebeuren. Als je in februari bij DMO komt met een voorstel, kan het zijn dat je aan het einde van het jaar uitsluitsel hebt. Ik heb dit als een soort grapje gebracht maar vind dat zeker geen grapje. Dit kan niet zo zijn als het gaat om kleine projecten voor DMO of anderszins. Het bedrijfsleven doet dit anders. De beschuiten van Albert Heijn kunnen ook worden geteld. Waarom hebben wij bij Defensie na al die jaren de zaken niet op orde? Dit is een uitdaging voor deze minister en ik zeg tegen haar: ga die uitdaging aan. Ik wil helemaal geen verbeterde verbeterplannen meer, ik wil helemaal niets horen over de regels daarin, ik wil een werkbaar plan dat te controleren is door de Kamer. Na al die jaren, zeg ik erbij. In mijn bestaan als woordvoerder aan deze kant, is dit voor de eerste keer dat het zo scherp aan de Rekenkamer wordt voorgelegd. Voor mij als woordvoerder van de Partij van de Arbeid is de Rekenkamer altijd een baken geweest. De Rekenkamer was fors toen hij met de Kamer over het laatste beheerrapport heeft gesproken. Het ligt niet aan het overvragen door de Kamer. Defensie stelt te hoge doelen, de «can do»-mentaliteit, maar dat is geen excuus voor het feit dat de zaak niet op orde is. Ik wil van de minister weten of zij daar ook zo inzit. Kort samengevat gaat het om het doorbreken van de koninkrijkjes, de verborgen processen in tijd, de verborgen interne belangen, de tegengestelde belangen in het grote geheel, en de verschillende administratieve talen die gesproken worden. Het gaat dus wel ergens over. Ik hoop dat de minister dat kan doorbreken, want dat is het grote proces, hoe wij het ook willen noemen. Dit ging dus over het hele proces van materieelbesteding, zowel investering als exploitatie. Ik hoop van harte dat de minister met de aanvulling van de heer Van Dijk begrijpt waarnaar de Kamer op zoek is als het om visie gaat. Als het gaat om de begroting – ik reken dit deze minister niet aan – is het lastig heel goed te kijken wat wij goedkeuren. Ik vind dat wij daar wel eerlijk in moeten zijn. De brief van 18 september over de operationele inzetbaarheid is niet niets. Er is een aantal zaken gewoon niet op orde. Ook al zegt de minister dat de begroting financieel is goedgekeurd door de minister van Defensie, dan zeg ik: dat is papier. Het gaat erom of mannen en vrouwen, burger of militair, datgene hebben gedaan wat gedaan moet worden en of dit op orde is. Zowel bij het overleg over Personeel vanmiddag als nu blijkt dat dit op een aantal zaken niet het geval is. Wij hebben dit met elkaar gewisseld en de minister heeft dit ook aangegeven. Ik benijd haar niet, want de minister is op 5 november begonnen en zit nu al in debat van 13.00 uur tot 22.00 uur. Wat mij betreft mag ze vandaag

ook eindigen met een zekere verbazing daarover. Maar laat duidelijk zijn dat er ook handreikingen aan de minister worden gedaan. Daar ben ik niet de enige in als ik naar mijn collega's luister. Er is ook draagvlak voor samenwerking. Daar zou ik mee willen afsluiten.

De heer **Knops** (CDA): Ik sprak in eerste termijn over een dreigende tegenstem van de PvdA bij de begroting en mevrouw Eijnsink maakt daar opnieuw een toespeling op. Overweegt zij serieus om tegen de begroting van Defensie te stemmen? Wederom, zou ik bijna zeggen. Ik zie de heer Van Dijk lachen maar het is eigenlijk heel serieus. Hoor ik haar dat zeggen?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik begrijp die vraag heel goed. Het was december 2010 toen de Partij van de Arbeid met pijn in het hart zei dat de zaak niet op orde was. Dit zei de PvdA op basis van het rapport Operationele gereedheid van de Rekenkamer, dat een vervolg was op het rapport Operationele gereedheid en inzetbaarheid van 2006. Het is volgens mij een gedeelde zorg van de hele Kamer. Wij hadden toen de moed om te zeggen dat het op orde moest komen. Dat is heel lastig. En als u mij nu vraagt of alles op orde is, dan zeg ik nee. Als u mij vraagt of er twijfels zijn, dan zeg ik ja. Als u mij vraagt of ik geheel en al kan onderschrijven wat er nu precies gebeurt en of ik daar grip op heb, dan zeg ik nee. Via de voorzitter zeg ik tegen de heer Knops dat ik in de negen jaar dat ik woordvoerder ben, nog niet zo'n hard oordeel van de Rekenkamer naar bezwarenonderzoek heb meegemaakt. We hebben nog een plenaire afronding, maar het lijkt me meer dan voldoende om mijn vertrouwen uit te spreken, om in ieder geval te bezien of de zaak volgend jaar wel op orde komt.

De heer **Knops** (CDA): Daarom stel ik juist de vraag. Ik deel de zorgen van mevrouw Eijnsink, alleen laat zij nu min of meer boven de markt hangen dat zij overweegt om tegen de begroting van Defensie te stemmen. Mevrouw Eijnsink kan niet zeggen dat ze het tot aan de begrotingsbehandeling laat, want dan legt ze een heel ander item op tafel waarvan ik vind dat het vandaag juist van tafel moet. Ik denk dat mevrouw Eijnsink klare wijn zou moeten schenken: overweegt zij serieus om tegen te stemmen of zegt zij dat ze zorgen heeft, maar dat zij wel vóór zal stemmen?

Mevrouw **Eijnsink** (PvdA): Ik vind het een heel bijzondere vraag, want volgens mij hebben we nog een plenaire afronding. Ik deel mijn zorgen met de heer Knops. Volgens mij is dat bij iedereen aan deze kant, en ook de minister heeft die zorg. Het zou natuurlijk raar zijn om me nu al volledig uit te spreken. De heer Knops mag ervan uitgaan dat ik de minister graag wil ondersteunen en draagvlak wil bieden om in te zetten wat ze heeft voorgesteld. En dat is nogal wat. Ik heb ook gezegd – dat moet de heer Knops ook in gedachten houden – dat ik nog nooit zo'n heldere brief over de exploitatie heb gehad als van deze minister, vrijdagmiddag om 17.00 uur. Daarin staat dat de uitgaven niet op orde zijn. Ik heb dat van de voorgangers van deze minister – en ik heb er een paar meegemaakt – nog nooit op schrift gezien. Ik heb de minister in deze drie weken al een aantal dingen zien doen, in ieder geval op papier, waardoor ik haar breed de kans zou willen geven en draagvlak zou willen bieden om het daadwerkelijk uit te voeren, met de stimulans van de Kamer en zeker met het toezicht van de Rekenkamer.

De **voorzitter**: Ik zie de heer Knops instemmend knikken. Het woord is aan de heer Knops voor zijn tweede termijn.

De heer **Knops** (CDA): Voorzitter. Dank aan de minister voor de beantwoording. Ik wil even terugkomen op CODEMO. De minister daagde de

Kamer bijna uit om een motie in te dienen en deze hangt al bijna boven de markt. Als de minister de daadkracht die ze al eerder geëtaleerd heeft, verder wil voortzetten, zou ze kunnen zeggen: ik ben positief en ik ga het regelen, het maakt niet uit hoe. Dan hoeft de Kamer de motie niet in te dienen, want ik weet dat de minister in het verleden een hekel had aan overbodige moties. Het zou mooi zijn als de minister hier in tweede termijn eenduidig op terugkomt. Ik had nog een vraag gesteld over de kosten van beheer van opgeslagen materieel. Mevrouw Hachchi had hierover ook een opmerking gemaakt. Ik snap dat deze kosten op dit moment niet geheel inzichtelijk gemaakt kunnen worden, maar het is wel een interessante discussie. Als het af te stoten materieel opgeslagen moet worden, welke kosten zijn daarmee gemoeid en zijn er ook verborgen kosten? Zo ja, dan is het een discussie waard wat daarmee te doen. Ik zou graag nog een reactie van de minister willen op de beleidslijn «kopen van de plank». Mijn oproep aan de minister is om daar vooral niet dogmatisch mee om te gaan. Het kan een richtlijn zijn, maar er kunnen omstandigheden zijn waarin je ervan kunt afwijken. Ik heb daaraan nog toegevoegd het kunnen besteden van gelden voor innovatieve doeleinden om twee vliegen in één klap te slaan, dus bij grote projecten 2% reserveren om innovatie te stimuleren. Graag een reactie van de minister op dit punt. Over de middelenafpraak met Financiën dien ik een motie in om de minister te steunen in het proces dat zij in de richting van de Kamer al beschreven heeft.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Defensie een Strategisch Vastgoedplan heeft opgesteld om invulling te geven aan een forse taakstelling op infrastructuur;

constaterende dat over reeds geraamde verkoopopbrengsten van infrastructuur in het verleden eerder met Financiën zogenoemde «middelenafspraken» zijn gemaakt, die inhouden dat de verkoopopbrengsten ten gunste van de Defensiebegroting kunnen worden aangewend;

constaterende dat nog geen middelenafpraak met Financiën gemaakt is over de bestemming van de verkoopopbrengsten uit vastgoed die voortvloeien uit het Strategisch Vastgoedplan;

verzoekt de regering om tot een middelenafpraak te komen waardoor de verkoopopbrengsten van infrastructuur de komende kabinetsperiode ten gunste komen van de Defensiebegroting,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Knops. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 20 (33 400-X).

Mevrouw Hachchi, u hebt nog vier minuten voor uw tweede termijn.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Voorzitter. Dank aan de minister voor haar antwoord in eerste termijn. Over de visie, inclusief vervanging van de F-16, is al genoeg gezegd en zijn er genoeg handreikingen gedaan. Het is nu wachten of de minister er iets mee wil doen.

Ik beperk mij tot twee punten. Allereerst de drones, de onbemande vliegtuigen. Ik heb de minister gehoord. Zij gaf aan dat zij met haar collega Timmermans hierover wil spreken. Ik zal toch een motie indienen over onafhankelijk juridisch onderzoek. Ik heb op meerdere manieren richting collega's aangegeven waarom de tijd rijp is om zo'n onderzoek te hebben, om in ieder geval een basis te hebben voor een discussie hier in Nederland. Ik kan die motie aanhouden voor de stemming, als de minister bij de begrotingsbehandeling wil terugkomen op hetgeen zij met haar collega Timmermans besproken en besloten heeft.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de Nederlandse krijgsmacht met de aanschaf van onbemande MALE-UAV vliegtuigen op korte termijn over (onbewapende) drones zal beschikken;

overwegende dat de inzet van bewapende drones in actuele conflicten door verschillende partijen waaronder deelnemers aan NAVO- en VN-missies aan de orde is;

van mening dat het wenselijk is om zowel voor de eigen inzet van deze nieuwe wapensystemen als de mogelijke inzet door andere betrokken partijen in conflictsituaties waarbij de Nederlandse krijgsmacht betrokken kan worden, goed zicht te hebben op de relevante juridische kaders voor deze inzet;

verzoekt de regering, een onafhankelijk juridisch onderzoek te laten uitvoeren naar de vraag hoe de inzet van deze systemen verschilt van de conventionele wapens en welke keuzes er gemaakt kunnen worden in de verantwoording van de inzet, bijvoorbeeld met betrekking tot de rules of engagement, tot de informatie die door deze drones verzameld wordt en tot de rechtmatigheid van eventuele gewapende inzet ervan, en de Kamer in de loop van 2013 te informeren over de uitkomsten van dit onderzoek,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Hachchi en Jasper van Dijk. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 21 (33400-X).

Mevrouw **Hachchi** (D66): Mijn laatste punt had ik in eerste termijn ook al aangegeven, maar ik heb de minister daar niet over gehoord. Ik heb een voorstel gedaan over het beheer van Defensievoorraden. Er liggen kansen. Zeker in deze tijden van financiële krapte moet de minister daar oren naar hebben. Daarover dien ik de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat Defensie grote voorraden materieel beheert, waaronder ruime voorraden voor reserveonderdelen;

overwegende dat als veel voorraden als «dood kapitaal» op de plank liggen, dit veel ruimtebeslag en beheerskosten met zich mee kan brengen;

van mening dat het concept van pooling and sharing ook op voorraden van toepassing kan zijn;

verzoekt de regering:

- voor ieder krijgsmachtonderdeel in kaart te brengen in welke mate er sprake is van «dood kapitaal» bij bestaande voorraden en welke innovatieve concepten er zijn om de inspanningen en kosten van het voorraadbeheer terug te dringen, bijvoorbeeld door het outsourcen van voorraadbeheer anders dan wapensystemen of het aanhouden van lagere voorraden waar dat door het afstoten van wapensystemen kan;
- hierbij mogelijkheden voor samenwerking met het bedrijfsleven of andere Europese landen te betrekken;
- de Kamer voor de begrotingsbehandeling 2014 hierover te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door het lid Hachchi. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Zij krijgt nr. 22 (33 400-X).

De minister heeft aangegeven dat zij een paar minuten nodig heeft om haar beantwoording op orde te brengen.

De vergadering wordt van 21.52 uur tot 22.00 uur geschorst.

De **voorzitter**: Wij zijn toe aan de beantwoording door de minister in tweede termijn. Gelet op de tijd stel ik voor, maximaal één interruptie per woordvoerder toe te staan. Het mag ook minder. Ik constateer dat de leden daarmee instemmen.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Voorzitter. Ik antwoord in vogelvlucht, maar wel concreet genoeg, hoop ik. De heer Knops vroeg welke kosten gemoeid zijn met het beheer van materieel dat niet meer operationeel is, maar ook nog niet is verkocht. Volgens mij was ik die vraag vergeten in de eerste termijn. In afwachting van een koper wordt er natuurlijk noodzakelijk onderhoud verricht aan het materieel dat buiten dienst is gesteld. Het doel daarvan is, te voorkomen dat het materieel in kwaliteit achteruitgaat. Ik moet een slag om de arm houden, maar doorgaans bedragen deze kosten maximaal 5% van de verkoopwaarde.

De heer De Roon vroeg terecht naar de eventuele veiligheidsrisico's die Defensie loopt als het gaat om de chocoladeletters in een aantal kranten en het kwijtraken van wapens. Laat ik één ding duidelijk zeggen: elk vermist wapen is er één te veel, maar de kop in de krant deed erger vermoeden. Defensie beschikt over ongeveer 115 000 wapens. In 2012 is er sprake geweest van één vermist wapen en van één wapen dat in operationele omstandigheden verloren is gegaan, op de HMS Rotterdam. Nogmaals, elk wapen dat vermist is, is er één te veel. Het is niet acceptabel en wij zitten er bovenop. Het gaat echter wel, om precies te zijn, om 0,00087% van het totale bestand. De interne Defensieprocedure is hierbij gevolgd.

Ik deel het belang van CODEMO. Dat heb ik al een paar keer gezegd. Ik noem de samenwerking met het bedrijfsleven en het mkb en vooral de innovatieve ideeën. De uitvoeringslasten moeten wel uitvoerbaar zijn. Dat

is voor mij een belangrijke focus, maar ik zal ernaar kijken. Eventueel kunnen wij daarop terugkomen in de plenaire afronding.

Dan kom ik nu op het Defensie Materieel Proces, op alles wat in dit verband aan de orde is gesteld en op de wijze woorden die mevrouw Eijssink daarover sprak. Ik kan er alleen maar als volgt op reageren: wij gaan alles, maar dan ook alles, doen om het inzicht in de exploitatiekosten te verbeteren. Ik denk dat dit een fair punt is en daar kan de Kamer mij aan houden. Wij hebben inzicht, zoals ik zojuist al zei, maar het is buitengewoon moeizaam om de informatie over de integrale kosten op tafel te krijgen. Wij moeten daarmee dus aan de slag. De zaak moet op orde worden gebracht; mevrouw Eijssink sprak mooie woorden over «alles doorbreken wat noodzakelijk is om het op orde te brengen». Dat is inderdaad mijn voornemen. Ik weet dat het stoere taal is en dat het prachtige woorden zijn, maar uiteindelijk is het wel een kwestie van doen. Het is mijn stellige voornemen, en ik kan alleen maar hopen dat wij het samen zullen doen en dat ik in dezen op steun van de Kamer kan rekenen. De krijgsmacht op orde brengen is een proces dat niet morgen klaar is. Ook kunnen niet morgen alle resultaten naar tevredenheid worden ingeboekt. Wij zijn echter wel op de goede weg. De tien doelstellingen die zijn geformuleerd door mijn ambtsvoorganger Hans Hillen zet ik onverkort voort, met de kleurtjes. Ik hoop binnen de deadlines die al eerder zijn gesteld deze doelstellingen te halen. Als ik zie dat dit echt niet haalbaar is, zal ik de Kamer daarover tijdig informeren. Waarschijnlijk neem ik dit direct mee in februari, als ik inga op de realistische tijdpaden en schema's voor het materieel, personeel en financieel beheer.

Er zijn kritische woorden gewisseld over de visie, de betrokkenheid van de Kamer en het uitwisselen van informatie. Natuurlijk gaan wij met elkaar van gedachten wisselen. Ik heb al eerder gezegd dat ik heel dankbaar ben dat de Kamer mij niet op dag 1, 2 of 3 heeft geconfronteerd met een AO over Afghanistan, de F-16 en sourcing. De Kamer heeft mij een aantal weken de tijd gegeven om te lezen en kennis te maken met de organisatie. Die gelegenheid heb ik omarmd en dat heb ik gedaan. Dat zet ik ook voort. De komende maanden gaan wij elkaar intensief zien. Ik heb de agenda erop nageslagen, maar er zijn al vele AO's en debatten gepland. Alle aspecten, of het nu gaat om de internationale samenwerking, de herbelegging van het vastgoed of de evaluatie van het DMP, zullen tot drie cijfers achter de komma aan de orde komen. Dat heeft ook met de visie te maken, want al die aspecten komen samen in de visie. Uiteindelijk gaat het erom dat u zich in die visie herkent. Dat is echter iets anders dan dat ik om de twee weken een tussenstand geef van waar we staan met het ontwikkelen van die visie. Dat is het enige verschil dat ik steeds probeer te duiden en om het verschil tussen de regering regeert en de Kamer controleert iets meer handen en voeten te geven in dezen. Ik ben echt heel erg bereid om met u van A tot Z op vele terreinen, zo niet alle terreinen nauw samen te werken. We hebben allemaal één doel en dat is de krijgsmacht sterker uit deze crisis te laten komen.

Mevrouw **Hachchi** (D66): We hebben debatten over verschillende onderwerpen gepland staan. Het gaat mij om de koppeling met de visie. Uiteindelijk heeft alles met de visie te maken, want het gaat over Defensie in het algemeen. Ik blijf erbij dat de visie er is naar aanleiding van de vervanging van de F-16. Wat betreft de aansluiting van de Kamer bij de ontwikkeling van die visie heb ik het geprobeerd via de manier waarop de Algemene Rekenkamer erbij betrokken gaat worden door Defensie. Als we dat haakje hebben als Kamer zijn we een heel eind op weg. Ik ben niet tevreden met het antwoord van de minister dat er verschillende onderwerpen op de agenda staan en dat de Kamer daarbij betrokken is en de visie straks geen verrassing meer voor de Kamer zal zijn. Ik zie toch echt een verschil met de onderwerpen die gepland zijn. Er is geen AO vervanging F-16 gepland en er is ook geen AO gepland over de interna-

tionale samenwerking. Dat zijn nu juist de onderwerpen waar de minister nu niets over gaat zeggen en waarover we op een visie moeten wachten.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Dan stel ik voor dat we snel een AO over internationale samenwerking plannen, maar ik ga niet over uw agenda. Ik ben in ieder geval graag daartoe bereid. Ik ga geen tussenrapportages geven over de ontwikkeling van de visie. Ik ben wel bereid om over elk onderwerp dat u ter zake wenst te agenderen, met u van gedachten te wisselen.

De heer Van Dijk vroeg mij of ik meer dominee ben of koopman. Als liberaal heb ik niet de neiging om mijzelf in een dominee te herkennen. Het is volgens mij ook een beetje prikkelend bedoeld. De heer Hillen heeft vooral willen zeggen: ik ben de koopman van Defensie maar uiteindelijk is het de minister van Buitenlandse Zaken die toetst. Dat is wat hij daarmee heeft willen zeggen.

Dan het punt van de onbemande vliegtuigjes. Ik heb inmiddels via de lijnen die over en weer gaan, vernomen dat minister Timmermans ons en deze vakcommissie te snel is af geweest. Op allerlei plaatsen in de wereld wordt er al over nagedacht en wordt de discussie er al over gevoerd. Daarvoor is derhalve geen apart en hernieuwd initiatief van mij nodig. Ik zal wel even met de heer Timmermans kortsluiten wat er nu in gang is gezet en wanneer we daarvan de resultaten kunnen verwachten. Uiteraard zullen we die dan ook delen met uw commissie en de commissie voor Buitenlandse Zaken.

Mevrouw **Hachchi** (D66): Kan de minister die toezegging concreet maken door er misschien bij de begrotingsbehandeling op terug te komen?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik doe mijn best. Ik weet niet hoe de agenda van de heer Timmermans eruitziet. Het is nu maandagavond en de begrotingsbehandeling is ergens de volgende week. Ik doe mijn best om voor het eind van de week u nader te informeren.

De heer Vuijk sprak nog heel even over de samenwerking tussen Defensie en de Nederlandse defensie-industrie. Uiteraard is voor Defensie leidend de vervulling van de behoefte tegen de beste kwaliteit voor de laagste prijs. De businesscase doet er altijd toe, dus ook in dit geval. Dat kan tot gevolg hebben dat Defensie materieel in het buitenland verwerft. Het is geen wet van Meden en Perzen. De industrie heeft ook zelf een verantwoordelijkheid om zich te positioneren en opdrachten te verwerven. Dat geldt zowel voor de nationale als voor de internationale defensie- en veiligheidsmarkt. Uiteraard kan de overheid er wel bij helpen.

Met betrekking tot de onbemande vliegtuigjes kan ik nog melden dat we geen behoefte hebben aan de bewapende versie daarvan. Of we daar in de toekomst wel behoefte aan hebben weet ik nu niet, want ik beschik niet over een glazen bol. De situatie is zoals die is. Op dit moment ziet Nederland geen noodzaak om daar serieus invulling aan te gaan geven. De termijn van eventueel ombouwen – dat betreft dus de beslissing over ombouwen van onbewapend naar bewapend, waarbij de Kamer zelf betrokken zou zijn – is onbekend. Dat hebben we niet bestudeerd. Aan overal vrij vliegen voor deze vliegtuigjes wordt gewerkt. Ik zou willen dat ik op dat punt een termijn kon toezeggen of een garantie kon geven, maar dat kan ik niet. Ik wil wel toezeggen dat ik de Kamer op de hoogte houd van de ontwikkelingen, omdat ook ik van mening ben dat wij daar snel duidelijkheid over moeten hebben.

De heer **De Roon** (PVV): Kan de minister dan onderzoek doen naar de vraag hoelang het duurt om die drones om te bouwen tot bewapende drones en om die dan operationeel te hebben, vanaf het moment dat wij daar eventueel toe besluiten?

Minister **Hennis-Plasschaert**: «Onderzoek» is misschien een groot woord, maar ik kan dit altijd voor u navragen. Voordat ik andere collega's alarmeer, herhaal ik echter dat er in dezen op geen enkele wijze sprake is van een behoeftestelling.

Ik kom nu bij de moties. Ik vind de motie op stuk nr. 20 van de heer Knops eigenlijk wel sympathiek. Overleg met het ministerie volgt nog. Daar kan ik derhalve niet op vooruitlopen. De motie is wat vroegtijdig, maar ik laat het oordeel over aan de Kamer.

Over de motie op stuk nr. 19 van de heer Van Dijk heb ik eigenlijk al aangegeven dat wij daarmee aan de slag zijn. De heer Timmermans was ons allen voor. Misschien kan de heer Van Dijk de motie even aanhouden totdat ik de heer Timmermans heb gesproken en de Kamer nader heb geïnformeerd. Omdat wij toch nog de plenaire afronding hebben, is dat misschien een goed idee.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Volgens mij vindt de stemming over de WGO-moties sowieso later plaats.

Minister Hennis-Plasschaert: O ja?

De **voorzitter**: Niet altijd.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De stemming is in ieder geval niet morgen.

De **voorzitter**: Dat klopt. De stemming is bij de begrotingsbehandeling.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Dus volgende week dinsdag, en we krijgen deze week bericht van de minister over hoe het gaat. Op basis daarvan zal ik een besluit nemen over het al dan niet aanhouden van de motie.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Prima, dank u wel.

De motie op stuk nr. 21 van mevrouw Hachchi sluit op zich aan bij de motie van de heer Van Dijk. Ik zou de motie van mevrouw Hachchi willen ontraden, omdat zij heel precies ingaat op het hoe en wat, aanvullende eisen stelt en ook een aanzienlijk beslag legt op de beschikbare capaciteit. Ik zou eerst de afspraken willen afwachten die ik heb met de heer Timmermans en dan bekijken of de heer Van Dijk zijn motie nog noodzakelijk vindt. Deze motie zou ik dus willen ontraden.

Dat geldt in alle eerlijkheid ook voor de motie op stuk nr. 22. In het kader van Krijgsmacht op orde kan de Kamer heel veel van ons verwachten. Het is misschien wat ingewikkeld als de wijze waarop dat moet gebeuren, via moties wordt voorgeschreven, ook met het oog op de beschikbare capaciteit en de reorganisatie die gaande is. Ik zou die motie derhalve willen ontraden.

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Ik constateer tot mijn spijt dat ik er niet in geslaagd ben om de minister duidelijk te maken welke mogelijkheden er zijn voor het draagvlak dat wij met elkaar zoeken. De minister zegt dat de regering regeert en dat de Kamer controleert. Dat is helemaal juist. De minister zegt ook dat zij niet om de twee weken een tussenstand wil geven. Ik reken het tot mijn falen dat ik de minister nog niet duidelijk heb kunnen maken wat de Kamer verder bedoelt. Bij de plenaire afronding krijg ik daar nog een herkansing voor. Dan zal ik het alsnog proberen, want iedereen kan voorzien en overzien dat wij een periode ingaan waarin we vaak met elkaar in debat gaan en waarin gezegd zal worden: het is spijtig, maar we zijn nog bezig en we kunnen de informatie dus nog niet geven. Dat zouden we ons wederzijds moeten besparen. De minister zegt dat de Kamer dan maar een algemeen overleg moet plannen, maar ik weet niet of dat de juiste weg is. Ook dat willen wij immers niet, want we

willen een kwalitatief goed debat hebben. We weten dat de minister nog komt met een visie naar aanleiding van het rapport van de AIV over Europese samenwerking en handel. We krijgen ook nog een debat over cyber. Ook daarbij heeft, wat de PvdA betreft, kwaliteit voorrang. We moeten wel zoeken naar een modus, maar ik herhaal dat ik het tot mijn falen reken dat ik dit vanavond niet heb kunnen bewerkstelligen. Ik zal daar bij de plenaire afhandeling opnieuw een poging toe doen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Wat was het oordeel van de minister over de motie-Knops?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik laat het oordeel over aan de Kamer.

Mevrouw **Hachchi** (D66): De minister ontraadt de laatste motie. Ik snap dit niet, want dit voorstel is bedoeld om geld te besparen op Defensie. De minister kan zeggen dat zij niets met die motie heeft omdat die overbodig is en omdat zij zeker zal doen wat daarin staat omdat dat geld zal opleveren. Of zij omarmt het voorstel, omdat zij dat toch al gaat doen. Ik snap niet goed waarom de minister deze motie ontraadt. Het voorstel levert toch geld op voor Defensie in deze moeilijke tijd?

Minister **Hennis-Plasschaert**: Het kan geld opleveren, maar het kan ook opnieuw een capaciteitsbeslag opleveren. De krijgsmacht op orde, dat is de strekking van deze motie. De motie schrijft heel gedetailleerd voor wat er moet gebeuren en binnen welke kaders. De krijgsmacht wordt op orde gebracht, maar het capaciteitsbeslag van de motie is aanzienlijk evenals het niveau van detaillering. Daarom ontraad ik deze motie.

De **voorzitter**: De griffier heeft zes toezeggingen genoteerd. Vanmiddag is ook al een aantal toezeggingen gedaan. Ik stel voor dat wij die naast elkaar leggen, want een aantal overlappen elkaar. Wij sturen u dan morgen per e-mail een lijstje. Ik zie mensen nee schudden. Wilt u dat ik ze voorlees?

Mevrouw **Eijsink** (PvdA): Het debat van vanmiddag was het debat van vanmiddag en de toezeggingen passen binnen die context. De toezeggingen die vanavond zijn gedaan, passen binnen de context van dit overleg. Het waren zeer verschillende debatten en de toezeggingen horen bij het overleg waarin zij zijn gedaan. Als u dat wilt meenemen, heel graag.

De voorzitter:

- De eerste toezegging hoort naar mijn mening bij beide debatten, want die heeft betrekking op een realistische planning van het Defensiebeheer, financieel, materieel en personeel. De minister heeft toegezegd dat zij die in februari 2013 aan de Kamer zal sturen.
- De evaluatie DMP staat voor het eerste kwartaal 2013.
- De visie op de krijgsmacht, inclusief het gebruik van onbemande voertuigen, staat voor eind 2013.
- De evaluatie DIS (Defensie Industrie Strategie) staat voor het tweede kwartaal 2013.
- Het resultaat van het overleg met de minister van Buitenlandse Zaken over de drones komt indien mogelijk nog deze week.

Verder heeft de minister toegezegd dat drie vragen schriftelijk zullen worden beantwoord:

- a. Het exacte overzicht van de verschuiving van materieelprojecten, nog voor de begroting.

- b. Een lijst van bedrijven die investeren in clustermunitie. Dit verzoek wordt doorgeleid naar het ministerie van Economische Zaken. Ik heb begrepen dat de heer Van Dijk daar zelf ook nog wat druk achter zal zetten.
- c. Counter ID meenemen in de antwoorden op vragen over de A-brief.

De heer **De Roon** (PVV): Ik mis de toezegging dat de minister de Kamer zal informeren over de tijd die is nodig is om onbewapende drones operationeel te krijgen als bewapende drones.

Minister **Hennis-Plasschaert**: Ik zal dit navragen.

De **voorzitter**: Ik dank het publiek dat bij ons is gebleven en belangstelling heeft getoond voor dit debat. Ik dank de minister, die een stevige dag achter de rug heeft, en haar ambtenaren. Ik dank de leden en de ondersteuning van de Kamer.

Sluiting 22.20 uur.